

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- ๒.๑ การจัดการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทย
 - ๒.๑.๑ ความเป็นมาการจัดการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทย
 - ๒.๑.๒ การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม
 - ๒.๑.๓ โครงสร้างการศึกษาของคณะสงฆ์
 - ๒.๑.๔ หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม
- ๒.๒ การจัดการเรียนการสอน
 - ๒.๒.๑ ความหมายของการจัดการเรียนการสอน
 - ๒.๒.๒ ทฤษฎีการจัดการเรียนการสอน
 - ๒.๒.๓ การจัดกระบวนการเรียนการสอน
 - ๒.๒.๔ การจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพ
 - ๒.๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน
- ๒.๓ การจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
- ๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ การจัดการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทย

๒.๑.๑ ความเป็นมาการจัดการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทย

ความเป็นมาของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนั้น พระสงฆ์ใช้วิธีการจำทรง พุทธวจนะ และถ่ายทอดโดยมุขปาฐะ (Oral Tradition) เป็นหลัก พระสงฆ์ต้องจดจำซึ่งแต่ไว้ในรูป ร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ผู้จำทรงสูตรอันเป็นข้อธรรมไว้มากที่สุด เรียกว่า “พหูสูตร” หมายความว่าได้สดับมามาก ซึ่งในสมัยพุทธกาลยุคแรก ๆ ผู้เข้ามาบวชโดยมามุ่งเพื่อหลุดพ้น เป็นสำคัญที่เป็นเช่นนี้เพราะสิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงค้นพบคือทางเพื่อความหลุดพ้น ในประเทศ อินเดียสมัยพุทธกาลหลากหลายไปด้วยผู้แสวงบุญปรากฏอยู่หลายท่านทั้งก่อนพระพุทธรเจ้าและร่วมสมัย อาทิ สมณะ พราหมณ์ ปริพาชก และอาชีวก เป็นต้น เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงเผยแผ่ ศาสนาและผู้คนยอมรับคำสอนของพระองค์ และเกิดความเชื่อมั่นในทฤษฎีที่ทรงค้นพบ

การศึกษาที่พระสงฆ์สมัยแรกก็เริ่มขึ้น ที่เน้นเป็นพิเศษคือ “เพื่อความหลุดพ้น” ข้อธรรมใดที่สดับมาแต่อุปัชฌายาจารย์ ศิษยานุศิษย์จะตั้งใจปฏิบัติเพื่อให้ตนรู้จริงในทฤษฎีนั้น เมื่อสดับมาแล้วก็ฟังเพียรปฏิบัติ บางรูปที่เอาจริงก็ปฏิบัติจนเจนจัด ได้เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในสาขาที่ปฏิบัติ นั้น ๆ ภิคุบางรูปจึงได้เป็น “เอตทัคคะ” (เยี่ยมยอด)^๑

แต่เดิมคณะสงฆ์ไม่ได้จำแนกหน้าที่กันเป็นคณฤชระและวิปัสสนาธุระ หรือเด่นเฉพาะด้านโดยทั้งบางด้านไป ลำพังความสามารถในการท่องจำนวัคตฤคศาสตร์ จนคล่องปากยังไม่อาจ “เป็นผู้ประพจน์ธรรม” หรือทำหน้าที่ของพระภิคุอย่างสมบูรณ์ได้ ทั้งนี้คงเป็นเพราะพระภิคุที่เก่งด้านคณฤชระแสดงความสามารถของ “ผู้ใคร่รู้” ไม่ใช่หนักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ดังเจตจำนงที่บวชเข้ามา ปรียัติศึกษาในยุคแรก จึงเป็นเพียงกิจวัตรประการหนึ่งควบคู่ไปกับวิปัสสนาธุระ การจัดแบ่งเป็นคณฤชระและวิปัสสนาธุระ น่าจะกระทำกันทีหลัง เมื่อภิคุหลายรูปชวนขยายเพื่อปรียัติศึกษาเป็นหลัก และผู้เน้นปรียัติศึกษามักจะอยู่ในเมืองด้วยต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากจนที่สุดผู้ชวนขยายในวิปัสสนาธุระก็อาจจะแยกตัวออกไปอยู่ป่าเพราะไม่ต้องการความพลุกพล่าน การจัดแบ่งสายเป็น ๒ อย่างจึงกลายเป็นกลุ่มชัดขึ้น

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมนั้น เริ่มต้นมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล โดยถือว่า เป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ธุระ ซึ่งมี ๒ ประการคือ^๒

๑) คณฤชระ ได้แก่ ธุระฝ่ายพระคัมภีร์ คือ การศึกษาหลักพระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๒) วิปัสสนาธุระ ได้แก่ ธุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา ซึ่งรวมทั้งสมถะด้วย อันเป็นเครื่องมือหรืออุบายฝึกหัดจิตใจของตนให้สะอาดปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงซึ่งการศึกษาของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาดังกล่าว หลักใหญ่แล้วมี ๓ ประการ คือ

๒.๑ ปรียัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เป็นการศึกษาภาคทฤษฎี คือการศึกษาพระวินัยให้มีความรู้เป็นพื้นฐานอย่างแจ่มแจ้งว่า คำสอนของพระพุทธองค์นั้นมีอะไรบ้าง ถ้าจะน้อมนำเอาพระธรรมคำสั่งสอนมาปฏิบัติตามแล้วจะได้ผลอย่างไร เป็นต้น นับเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติและปฏิเวธ

๒.๒ ปฏิบัติ ได้แก่ การน้อมเอาหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้เรียนรู้ในทางภาคทฤษฎีนั้นมาสู่ภาคปฏิบัติ คือ นำมาประพจน์ปฏิบัติจริง ๆ เพื่อเป็นการอบรมกาย วาจา ใจ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ นำเอาหลักธรรมที่เรียนรู้แล้วนั้นมาเป็นแนวทางหรือปทัฏฐานแห่งชีวิตให้เหมาะสมกับฐานะของตน

^๑ ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, การศึกษาของคณะสงฆ์ในอดีต, ๑๐๐ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๔๓๖ – ๒๕๓๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๐๙ – ๔๑๑.

^๒ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน. (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

๒.๓ ปฏิเวธ ได้แก่ การนำเอาหลักธรรมคำสอนที่ได้เรียนรู้และปฏิบัติจนได้รับผลแห่งการปฏิบัติมาเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ได้รับรู้และปฏิบัติตาม เป็นขั้นที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม

พระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิหรือประเทศไทยในราวปี พ.ศ. ๓๐๓ โดยมีพระโสณะเถระ และพระอุตตระเถระ เป็นหัวหน้าคณะนำเข้ามา การศึกษาภาษามคธหรือภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทใช้บันทึกพระไตรปิฎกก็จะเป็นแนวทางการศึกษาพระปริยัติธรรมของไทย ต่อมาเมื่อไทยได้ติดต่อกับขอม ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งมีบันทึกทั้งภาษามคธและสันสกฤตคงจะวิปลาดเคลือบคลอน บกพร่องจากของเดิมมาก ขณะที่ลังกาคงเล่าเรียนภาษามคธจนเชี่ยวชาญรอบรู้พระธรรมวินัยและรู้พระพุทธวจนะมากกว่าพระสงฆ์ประเทศอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์ไทย พม่า มอญ เขมร จึงพากันไปศึกษาในลังกาทวีปมากยิ่งขึ้น^๓

สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๘๑ – ๑๙๒๑) การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้ยังคงรักษารูปแบบมาแต่วัฒนธรรมสังคมวัดในอินเดีย คือวัดได้เป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษา แต่การศึกษาในสังคมไทยไม่ได้ผูกขาดอยู่กับผู้เป็นสมาชิกสงฆ์ในสังฆมณฑล หากได้จัดเผื่อแผ่ไปถึงประชาชนทั่วไปด้วย ซึ่งในสมัยนี้รัฐและวัดได้รวมกันเป็นศูนย์กลางแห่งประชาคม กิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐและวัดย่อมเป็นการสอนประชาคมไปในตัว วิชาที่เรียนคือภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญขั้นต้น สำนักเรียนมี ๒ แห่ง แห่งหนึ่งคือวัด เป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูผู้สอน เพราะสมัยนั้นเรียนภาษาบาลีกันเป็นพื้น ใครรู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็นปราชญ์ อีกแห่งหนึ่งคือสำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนแต่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “พระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัยเมื่อทรงพระเยาว์ ได้เคยศึกษาเล่าเรียนในสำนักราชบัณฑิต เหล่านี้จึงมีความรู้หนังสือแตกฉานถึงแก่ได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์”^๔

กล่าวได้ว่าในขณะที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็น “ครู” แก่ประชาชน ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ไม่ทอดทิ้งครูด้วยการจัดการศึกษาให้คณะสงฆ์เรียน ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าวิชาหลักที่คณะสงฆ์ชำนาญเฉพาะก็คือวิชาพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎก ในขณะที่พระสงฆ์ได้เป็นภาระจัดสอนให้กุลบุตรคือความรู้เรื่องภาษา โดยเฉพาะภาษาบาลีและคุณธรรมซึ่งจะสอดแทรกไปกับความรู้ที่พระสงฆ์ในยุคสมัยสุโขทัย จึงมีความรู้ในทางอักษรศาสตร์และศาสนศาสตร์เหนือกว่าประชาชน

^๓ กรมการศาสนา, กองศาสนศึกษา, คู่มือการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม กรุงเทพมหานคร ฝ่ายปริยัติศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๘ - ๑๑.

^๔ สมบูรณ์ พรธนาภพ, ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๖.

โดยทั่วไป แต่วิชาที่สอนนอกเหนือจากสองวิชานี้แล้วยังมีวิชาชีพบางประการเข้าไปด้วย "ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งแต่งสมัยสุโขทัยให้ข้อมูลว่าวิชาที่ใช้ศึกษานอกเหนือจากศาสนาพุทธแล้วยังมีภูมิศาสตร์, มานุษยวิทยา, รัฐประศาสนศาสตร์, ดาราศาสตร์, ไตรเพท, วิชาการต่อสู้, เวชกรรม ฯลฯ"^๕ ซึ่งในส่วนของผู้ศึกษาในสังฆมณฑลได้แบ่งเป็น ๒ คณะ คือ คณะอริยวาสี และคณะคามวาสี สองคณะนี้สันนิษฐานว่าแบ่งแยกกันชัดเจนมากในสมัยสุโขทัยเมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ครั้งหนึ่งได้เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายใต้ ได้ทรงเห็นพระสงฆ์ลังกาวงศ์ ณ นครศรีธรรมราช ทรงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในวัตรปฏิบัติ ถึงแก่รับเอามาและประกาศเป็นศาสนาประจำชาติ เดิมทีคนไทยนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์, พุทธแบบเถรวาท และแบบตันตระ, และภูตผีปิศาจ^๖ เป็นเพราะว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงยกย่องสงฆ์ปฏิบัติด้านวิปัสสนาธุระ และในขณะเดียวกันก็ทรงพระไตรปิฎกด้วย จึงทำให้สงฆ์ไม่ทิ้งหลักการเดิมว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา โดยทรงยกย่องสงฆ์ที่ชำนาญทั้งสองด้านอย่างเห็นได้ชัด โดยการที่พระองค์ทรงอาราธนาพระมหาสวามี พระสังฆราชแห่งศรีลังกา ซึ่งมีศิลาจารคล้ายกับชินาสพนันโบราณเข้ามาพำนัก ณ อรัญญิกาวาส การอาราธนาพระสังฆราชแต่ศรีลังกาเห็นได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงต้องการให้พระสงฆ์เน้นการปฏิบัติมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ไม่ทอดทิ้งด้านปริยัติด้วย การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยนี้ได้ฟื้นฟูด้านการปฏิบัติขึ้นมา ทำให้รูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์จำแนกเป็นฝ่ายคันถธุระ และวิปัสสนาธุระอย่างชัดเจน

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังกรุงสุโขทัยอ่อนกำลังลง กรุงศรีอยุธยาเริ่มเข้มแข็งขึ้นและไม่ยอมขึ้นกับกรุงสุโขทัยในที่สุด ซึ่งต่อมาก็ได้มีการรวมเอากรุงสุโขทัยมาเป็นเมืองขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา โดยตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น พระพุทธศาสนาได้ถูกปล่อยปละละเลยเป็นอย่างมาก จะหาพระสงฆ์ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างแท้จริงมีน้อยมาก ทำให้สถาบันสงฆ์พลอยเสื่อมถอยลงเป็นอันมาก จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงได้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นมาอีก โดยพระองค์ทรงรับเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และยังทรงโปรดให้มีการจัดการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและจัดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้น จึงทำให้ประชาชนเริ่มมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากขึ้น และได้มีการส่งบุตรหลานของตนมาบวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้น จนเกิดมีคำว่า “บวชเรียน” ขึ้นและยังคงใช้มาจนปัจจุบัน^๗

^๕ สมบูรณ์ พรธนาภพ, ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๕๘.

^๖ เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^๗ กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔ – ๑๕.

ในสมัยอยุธยาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีการเรียนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง โดยมีราชบัณฑิตหรือผู้รู้ภาษามคธที่ดีที่เคยบวชเรียนมาแล้วลาสิกขาและเข้ามารับราชการเป็นผู้บอกหนังสือพระในล้านนาซึ่งอยู่ร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยามีพระเถระหลายรูป ได้รับเจ้านามกวีในพระพุทธศาสนาเป็นภาษามคธเช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ มังคลัตถทีปนี, รัตนพิมพ์วงศ์ เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าการศึกษามคธเป็นไปอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง

การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงธนบุรี ในสมัยกรุงธนบุรีบ้านเมืองอยู่ในสภาพที่ต้องกอบกู้เอกราชและบูรณปฏิสังขรณ์ ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าและเข้าศึกได้เผาบ้านเมืองพร้อมกับเผาวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก จึงทำให้คัมภีร์พระไตรปิฎกสูญหายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชแล้ว ได้รวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ เป็นปึกแผ่นมั่นคงแล้วก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อจะหวังจะให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนครั้งสมัยอยุธยา ดังคำกล่าวที่ว่า

“อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก	ทนทุกข์ยาก กู้ชาติ พระศาสนา
ถวายแผ่นดิน ให้เป็น พุทธบูชา	แต่ศาสดา สมณะ พระพุทธโคดม
ให้ยี่นง คงถ้วน ห้าพันปี	สมณะพราหมณ์ชี ปฏิบัติ ให้พอสม
เจริญสมณะ วิปัสสนา พ่อชื่นชม	ถวายบังคม รอยบาท พระศาสดา
คิดถึงพ่อ พ่ออยู่ คู่กับเจ้า	ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา
พุทธศาสน์ อยู่ยง คู่องค์กษัตรา	พระศาสดา ผากไว้ ให้คู่กัน”

โดยทรงให้เสาะแสวงหาพระเถระนิกายเถรวาทที่ทรงคุณวุฒิและรู้สรรพธรรมที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งหลบหนีเข้าศึกไป แต่ก็หาพระสงฆ์ที่เหลืออยู่นั้นได้น้อยเต็มที และได้ทรงโปรดเกล้าให้พระสงฆ์ในการปกครองของพระอารามต่าง ๆ ให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมและเผยแผ่ธรรมคำสั่งสอนสู่ประชาชน^๘

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นเมืองหลวงแล้วพระองค์ยังต้องทำสงครามกับพม่าอีกหลายครั้ง จนสามารถปราบปรามขับไล่ข้าศึกออกไปจากพระราชอาณาจักรจนหมด พระองค์จึงทรงเริ่มบูรณะฟื้นฟูประเทศชาติให้หลาย ๆ ด้าน เช่น ในด้านการปกครอง, การศาสนา, และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงยิ่งขึ้น^๙

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ดำเนินการเรียนการสอนตลอดมาเป็นระยะคือ ช่วยรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ – ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์จะมีลักษณะไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยา **ถวิล สมัครรัฐกิจ** ได้กล่าวไว้ว่า ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้ใช้หนังสือพระไตรปิฎก

^๘ กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของสงฆ์, หน้า ๒๐.

^๙ เจริญ ไชยชนะ, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๑๘.

เป็นหลักสูตรการเรียนและการสอบบาลี เมื่อถึงเวลาสอบนักเรียนแปลปากเปล่าให้คณะกรรมการฟัง เมื่อแปลได้ในพระสูตรตามที่คณะกรรมการกำหนดให้ได้เป็น “เปรียญตรี (บาเรียนตรี)” แปลได้ทั้งพระสูตรทั้งพระวินัยเป็น “เปรียญโท (บาเรียนโท)” แปลได้ทั้งพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมเป็น “เปรียญเอก (บาเรียนเอก)” การสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรนั้น อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภ์ แต่การกำหนดระยะเวลาสอบไม่มีการกำหนดปีสอบที่แน่นอน ต่อเมื่อไรเป็นโอกาสว่าง และมีพระภิกษุสามเณรผู้เล่าเรียนมีภูมิรู้ถึงขั้นเป็นเปรียญได้มากพอ จึงโปรดให้มีการสอบกันคราวหนึ่ง เพราะฉะนั้น ๑๑ จึงมีการสอบพระปริยัติธรรมครั้งหนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงเห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมเจริญขึ้น จึงโปรดให้กำหนดการสอบพระปริยัติธรรม ๓ ปี ครั้งหนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก่วิธีการสอบและแบบเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ โดยทรงกำหนดหลักสูตรให้มีถึง ๙ ประโยค ความประสงค์เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีความรู้ดีขึ้นกว่าเดิม^{๑๐}

พระราชวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตปัญญา) การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการสอบด้วยวิธีแปลด้วยปากเปล่ามาเป็นการสอบด้วยวิธีการเขียนในบางประโยค กล่าวคือ กำหนดให้มีการสอบความรู้บาลีประโยค ๑ และ ประโยค ๒ ด้วยวิธีการเขียน ส่วนการสอบความรู้บาลีตั้งแต่ประโยค ๓ ขึ้นไป คงสอบแปลด้วยปากเปล่าตามเดิม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงให้ยกเลิกการสอบความรู้บาลีด้วยวิธีปากเปล่ามาใช้เป็นวิธีการสอบด้วยการเขียนแทนทุกประโยค การศึกษาพระปริยัติธรรมในสังคมไทยแต่เดิม ผู้ชายต้องผ่านการบวชเรียนคือ การบวชจะต้องมีการเรียนและผู้ที่ลาสิกขามาแล้ว ประชาชนทั่วไปเรียกว่า “ทิด” ซึ่งมาจากคำว่า “บัณฑิต หรือ ผู้รู้ ผู้ฉลาด” ซึ่งความรู้ด้านอักษรวิธีเป็นคุณสมบัติที่พอเพียงต่อการเข้ารับราชการก่อนที่สังคมไทยจะเกิดการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ นอกจากนี้ยังทรงขยายการศึกษาเป็นระบบแบบแผนแบบตะวันตกไปสู่ประชาชน ในฐานะที่วัดฯ เป็นสถาบันทางการศึกษามาแต่เดิมจำต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการศึกษา บุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์คือ “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ การจัดการศึกษาอย่างมีแบบแผนได้ขยายออกไปสู่ประชาชนเป็นครั้งแรก ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนวัดมหรณพารามขึ้น ให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนตามพระราชประสงค์ที่จะให้โอกาสทางการศึกษาเป็นไปอย่างทั่วถึง ตั้งแต่ลูกเจ้าขุนมูลนายไปจนกระทั่งราษฎรต่ำสุดต่อมาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ เพราะวัดเป็นสถานที่ผู้ปกครองนำบุตรหลานมาฝากเรียนตามประเพณีเดิมอยู่แล้ว พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดมีหน้าที่ในด้านการจัดการศึกษามาตั้งแต่สมัยโบราณ และยังเป็นการประหยังบประมาณซื้อที่ดินตลอดถึงค่าก่อสร้าง

^{๑๐} ถวิล สมักรรัฐกิจ, **คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔.

อาคารเรียนได้อย่างมาก ยังตรงกับพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงต้องการให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ทางหนังสือและเลข ทำหน้าที่สอนหนังสือให้แก่พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด โดยได้มีการประกาศให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและเลขทุก ๆ พระอาราม โดยทรงกำหนดให้พระภิกษุที่มีความรู้ทางหนังสือไทยลายมือ และวิชาเลข ช่วยสั่งสอนศิษย์ที่มีพ่อแม่พามาฝากให้เรียนอย่างจริงจังพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่นี้ได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ ๖ บาท ถ้าเป็นพระราชอาคัน พระครูฐานานุกรม, เปรียญอันดับที่ได้ฉันทะอยู่แล้ว จะได้รับเงินขึ้นอีก ๖ บาท

ซึ่งการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่มีวัดและพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาร่วมกับราชการหน่วยราชการสมัยนั้น ทั้งส่วนที่รับผิดชอบการศาสนาและส่วนที่ทำงานด้านการศึกษารวมอยู่ด้วยกัน เรียกว่า “กระทรวงธรรมการ” แต่พอสิ้นรัชกาลที่ ๕ ขึ้นรัชกาลที่ ๖ ก็เห็นว่าการศึกษากับเรื่องศาสนานั้นไปด้วยกันไม่ได้เป็นคนละอย่าง จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อกระทรวงธรรมการ เป็น “กระทรวงศึกษาธิการ” แล้วย้ายกรมธรรมการที่เป็นกิจเกี่ยวกับสงฆ์ออกไปสังกัดกระทรวงวัง เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๒ การแยกกรมธรรมการไปขึ้นกับกระทรวงวังนั้น ตามหลักฐานปรากฏว่า เป็นพระดำริของสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงชินวราลงกรณ เพราะทรงเห็นว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการมีความเห็นต่างไปจากดำริของพระองค์ เป็นเหตุให้เกิดปัญหาในการทำงานร่วมกัน

นอกจากนี้ยังมีความเห็นแย้งกันระหว่างคณะสงฆ์กับกระทรวงธรรมการ ในเรื่องของการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่อยู่ในความดูแลของวัด ซึ่งเรื่องนี้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงเล่าว่า ปลายรัชกาลที่ ๖ พวกครูออกจะรังเกียจว่า พระที่มีความรู้ทางวิชาครูเกรงจะเข้ามาชักจูงให้ผิดหลัก จึงเกิดขัดแย้งกันขึ้นระหว่างพระกับครูถึงขั้นที่ทางคณะสงฆ์ขอพระราชทานให้แยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการ ฟังเสียงครูออกจะได้ความว่าฝ่ายครูก็พอใจที่ได้ทำงานไม่เกรงใจพระ ภายหลังการแยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการแล้วการศึกษาของพระสงฆ์กับรัฐจึงได้แยกออกจากกัน เป็นเหตุให้แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมาทุกฉบับไม่ได้มีคณะสงฆ์ร่วมพิจารณาด้วย และคณะสงฆ์ จะรับผิดชอบนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์เท่านั้น^{๑๑}

สุเชาว์ พลอยชุม ได้เขียนไว้ว่า การจัดการศึกษาจึงขยายออกไปสู่หัวเมือง โดยมีวัดฯ เป็นสถานที่เรียนและมีพระเป็นผู้สอนด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าการศึกษานั้นต้องประกอบไปด้วยความรู้และคุณธรรมดังความใน ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองว่า ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบและการเลี้ยงชีวิตชอบเป็นที่ตั้ง คนทั้งหลายจะประพฤติชอบและจะหาเลี้ยงชีวิตโดยชอบนั้นเล่า ก็ย่อมอาศัยการ

^{๑๑} พระราชวิสุทธิกวี, (พิจิตร จิตพณโณ), การศึกษาของสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชการที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗) , ๑๐๐ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖ – ๒๕๓๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒๘.

ได้ระดับฟังโอวาทคำสั่งสอนที่ชอบและการที่ได้ศึกษาวิชาความรู้ในทางที่จะให้บังเกิดประโยชน์มาแต่ย่อมเยาว์ และฝึกซ้อมสันทนาการให้น้อมไปในทางสัมมาปฏิบัติ และเจริญปัญญาสามารถในกิจการต่าง ๆ อันเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพเมื่อเติบโตใหญ่จึงได้ชื่อว่า ได้เข้าสู่ทางความเจริญ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในหัวเมือง ตลอดราชอาณาจักร กรทรงมหาดไทย มีหน้าที่เพียงรับสนองงานในด้านการเงินและจัดหาตำราเรียนเท่านั้นมุ่งให้พระภิกษุสามเณรเป็นครูสอนและใช้วัดเป็นโรงเรียน กำหนดให้มหาวิทยาลัยเป็นโรงเรียนแม่ของโรงเรียนในหัวเมือง และใช้หลักสูตรและวิธีการสอนของมหาวิทยาลัยเป็นแบบอย่างของการศึกษาก็เพื่อให้อ่านออกเขียนได้และมีศีลธรรมตามสมควรแก่ฐานะ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระราชาคณะผู้มีความสามารถให้เป็นผู้อำนวยการออกไปสำรวจและจัดการศึกษาในมณฑลนั้น ๆ^{๑๒}

สวัสดิ มีอบ และคณะ ได้ระบุว่า การศาสนศึกษาหมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในสัทธรรม ๓ ของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ในปัจจุบันพระปริยัติสัทธรรมเรียกสั้น ๆ ว่า “พระปริยัติธรรม” แต่เดิมนั้นองค์พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินการ จนเรียกการสอบว่า สอบในสนามหลวง โดยอาราธนาพระมหาเถระเป็นแม่กองและกรรมการสอบ ปัจจุบันนี้แม้คณะสงฆ์จะรับมาดำเนินการเองแต่ก็ยังคงอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ระเบียบการจัดศาสนศึกษายังคงเป็นไปตามจารีตที่เคยถือปฏิบัติสืบมา เพราะยังมีได้มีระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดวิธีดำเนินการศาสนศึกษา การแต่งตั้งแม่กองบาลีสนามหลวง และแม่กองธรรมสนามหลวงคงเป็นไปตามจารีตเดิม โดยหลักการแบ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม^{๑๓}

สุรัช ขยัน ได้ระบุว่า นโยบายหลัก อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งว่า “รักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา ถือเป็นนโยบายหลักของการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแท้” แม้คณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาของมหาเถรสมาคมจะกำหนดแนวทางและวิธีปฏิบัติการส่งเสริมการศาสนศึกษาในกาลต่อไป ก็ควรยึดถืออำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อนี้เป็นหลัก อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์” จึงถือได้ว่ามหาเถรสมาคมเป็นผู้บัญชาการควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาคณะสงฆ์

^{๑๒} สุเชาว์ พลอยชุม, ประวัติมหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๑๐๐ปี มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย ๒๔๓๖ – ๒๕๓๖, หน้า ๑๑๓.

^{๑๓} สวัสดิ มีอบ และคณะ, รายงานการวิจัย เรื่องการศึกษาสภาพปัญหาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดกำแพงเพชร, (๒๕๕๑), เอกสารอัดสำเนา.

แต่ในทางปฏิบัติเป็นผู้กำหนดแนวทางการปฏิบัติในการควบคุมและส่งเสริม และมีคณะกรรมการฝ่าย ศาสนศึกษาของมหาเถรสมาคม แม่กองธรรมบาลีสนามหลวง และแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นผู้รับภาระในส่วนกลาง อำนาจเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นมีข้อหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาให้ดำเนินไปด้วยดี” เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นย่อมเป็นผู้ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาโดยแท้ แต่เจ้าคณะจังหวัด (เว้นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร) ควรได้รับภาระนี้อย่างใกล้ชิดกว่าเจ้าคณะชั้นอื่น เพราะเป็นเจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัดโดยตำแหน่ง การควบคุมและส่งเสริมความข้อนี้เป็นหลักสำคัญในการถวายเป็นความรู้ระดับเจ้าคณะ จึงแยกพิจารณาเป็น ๒ ประเด็น คือ การควบคุมการศาสนศึกษา และการส่งเสริมการศาสนศึกษา^{๑๔}

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทยนั้น เริ่มมีมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี โดยในแต่ละสมัยใช้วิธีการศึกษาแบบสมัยสุโขทัยเป็นหลัก คือการเรียนจากพระไตรปิฎกและเมื่อเวลาสอบด้วยวิธีปากเปล่า จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ปีพ.ศ. ๒๔๕๙ ได้มีการเปลี่ยนจากการสอบแบบปากเปล่าเป็นการสอบแบบเขียนแทน การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา หรือการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ในปัจจุบันพระปริยัติธรรมเรียกสั้น ๆ ว่า “พระปริยัติธรรม” แต่เดิมนั้นองค์พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินการ จนเรียกการสอบว่า “สอบในสนามหลวง” ซึ่งปัจจุบันนี้แม้คณะสงฆ์จะรับมาดำเนินการเองแต่ก็ยังคงอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ระเบียบการจัดศาสนศึกษายังคงเป็นไปตามจารีตที่เคยถือปฏิบัติสืบมา เพราะยังมีได้มีระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดวิธีดำเนินการศาสนศึกษา การแต่งตั้งแม่กองบาลีสนามหลวง และแม่กองธรรมสนามหลวงคงเป็นไปตามจารีตเดิม โดยหลักการแบ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม

๒.๑.๒ การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกกันว่า “นักธรรม” เกิดขึ้นตามพระดำริของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปการศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมา นิยมศึกษาเป็นภาษาบาลีที่เรียกว่า “การศึกษาพระปริยัติธรรม” ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่า ภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังฆมณฑลขาดแคลนภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยกิจการพระศาสนาทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นสำหรับ

^{๑๔} สุรัชย์ ขยัน, การประเมินการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ของจังหวัดลำพูน, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕ – ๑๖.

สอนภิกษุ สามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้ พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทู้ธรรม

เมื่อทรงเห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยดังนี้ได้ผลทำให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วไปด้วย ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณรจะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงกำหนดหลักสูตรของสามเณรผู้รู้ธรรม ขึ้นต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรของสามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น “องค์นักธรรม” สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไปได้รับพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งแรกนี้ มี ๓ วิชา คือธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรม และแปลภาษามคธเฉพาะท้องถิ่นทานในอรรถกถาธรรมบท พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงปรับปรุงหลักสูตรของนักธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไปจะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น ๒ อย่างคือ

อย่างสามัญ เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม

อย่างวิสามัญ เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบทมีแก้อรรถ บาลีไวยากรณ์และ สัมพันธ์ และวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้ที่เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงปรับปรุงหลักสูตรของนักธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักธรรมหมวดคิปปิปฏิบัติเข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุสามเณรรูปนั้น ๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเรียกว่า นักธรรมชั้นตรี การศึกษาพระธรรมวินัยแบบใหม่นี้ ได้รับความนิยมจากหมู่ภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง ๒ ปีแรกก็มีภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพันรูป เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษานักธรรมอำนวยคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและภิกษุสามเณรทั่วไปในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยายการศึกษานักธรรมให้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกระดับ คือ ทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโท สำหรับภิกษุชั้นมัชฌิมะ คือ มีพรรษาเกิน ๕ แต่ไม่ถึง ๑๐ และนักธรรมชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือมีพรรษา ๑๐ ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

ต่อมา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าวัดราชบพิธ ฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษานักธรรมมิได้เป็นประโยชน์ต่อภิกษุสามเณรเท่านั้น แม้ผู้ที่ยังครองฆราวาสวิสัยก็จะได้ประโยชน์จากการศึกษานักธรรมด้วย โดยเฉพาะสำหรับเหล่าข้าราชการจึงทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมสำหรับฆราวาสขึ้น เรียกว่า “ธรรมศึกษา” มีครบ

ทั้ง ๓ ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ซึ่งมีเนื้อหาเช่นเดียวกันกับหลักสูตร นักธรรมของภิกษุสามเณร เว้นแต่วินัยบัญญัติที่ทรงกำหนดใช้เบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีลแทน ได้เปิดสอบธรรมศึกษาตรีครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ และเปิดสอบครบทุกชั้นในเวลาต่อมา มีฆราวาสทั้งหญิงและชายเข้าสอบเป็นจำนวนมาก นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นปัจจุบัน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้ มีสมเด็จพระวันรัต (พรหมคุดตเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง เน้นการพัฒนาศาสนทายาทให้มีคุณภาพสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี ทั้งถือว่าเป็นกิจการของคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งที่สำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาตั้งแต่ครั้งอดีตถึงปัจจุบัน^{๑๕}

สรุป การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แต่โบราณการศึกษาเป็นภาษาบาลีที่เรียกว่า "การศึกษาพระปริยัติธรรม" ปรากฏว่า ภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้ขาดแคลนภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถ ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นสำหรับสอนภิกษุ สามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา ต่อมาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าวัดราชบพิธฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษานักธรรมมิได้เป็นประโยชน์ต่อภิกษุสามเณรเท่านั้น แม้ผู้ที่ยังครองฆราวาสวิสัยก็จะได้รับประโยชน์จากการศึกษานักธรรมด้วย จึงทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมสำหรับฆราวาสขึ้น เรียกว่า "ธรรมศึกษา" ซึ่งมีเนื้อหาเช่นเดียวกันกับหลักสูตรนักธรรมของภิกษุสามเณร ได้เปิดสอบธรรมศึกษาตรีครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ และเปิดสอบครบทุกชั้นในเวลาต่อมา การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้ มีสมเด็จพระวันรัต (พรหมคุดตเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง มาตั้งแต่ครั้งอดีตถึงปัจจุบัน

๒.๑.๓ โครงสร้างการศึกษาของคณะสงฆ์

การศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่จัดให้แก่ภิกษุสามเณร โดยคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์และสภามหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา ได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นหลักโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ป้องกันมิให้มีการเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยให้ผิดไปจากพระบาลีในพระไตรปิฎก ซึ่งปัจจุบันประกอบด้วยการศึกษาหลักสูตรต่าง ๆ ดังนี้ คือ^{๑๖}

^{๑๕} สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, ๒๕๕๓), หน้า ๓๓๕ – ๓๔๐.

^{๑๖} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๙ – ๑๐๖.

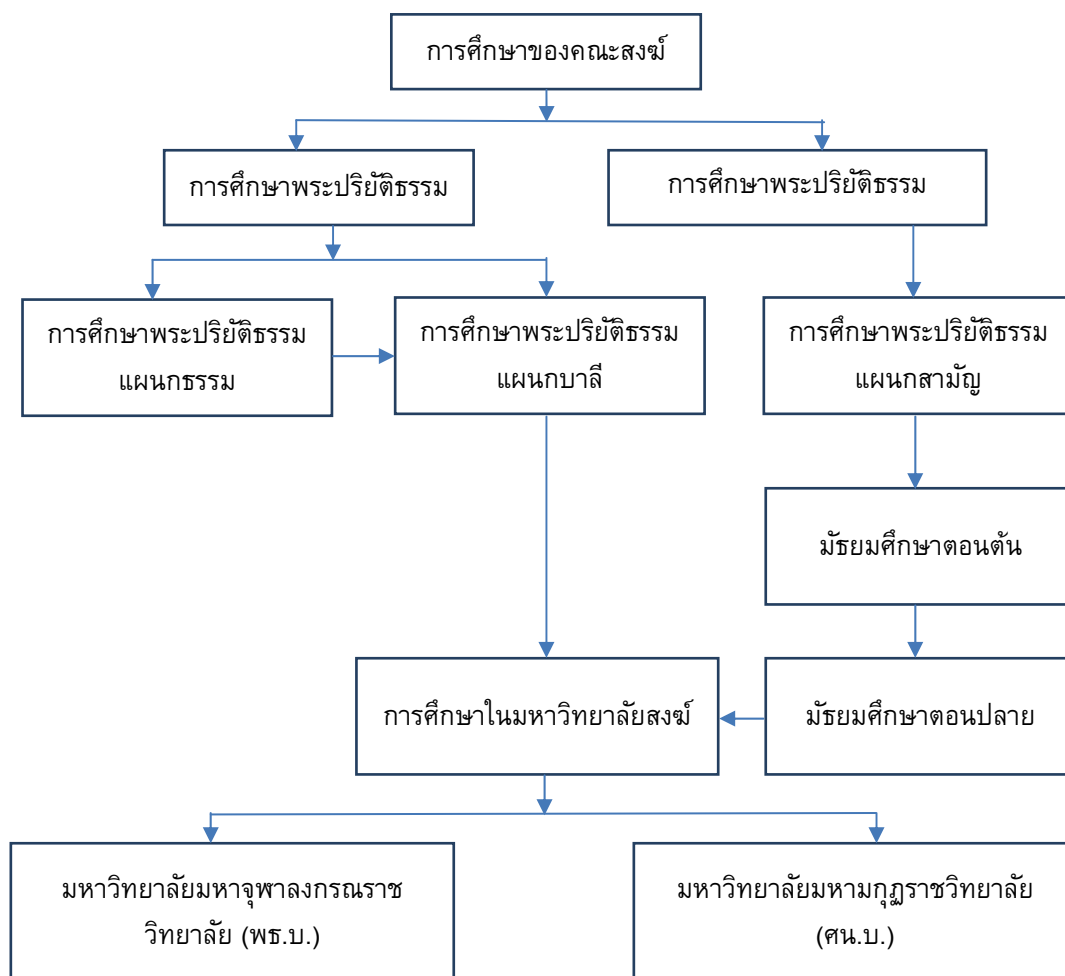
๑) หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม มี ๓ ระดับ ได้แก่ นักธรรมชั้นตรี, นักธรรมชั้นโท, และนักธรรมชั้นเอก โดยก.พ. เทียบวิทยฐานะให้นักธรรมชั้นตรีให้เท่ากับประโยคประถมศึกษาตอนต้น (ป.๔)

๒) หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี มี ๘ ระดับ ได้แก่ ประโยค ๑ – ๒ และเปรียญธรรม ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙ (ป.ธ. ๓ – ป.ธ. ๘) กระทรวงศึกษาธิการเทียบความรู้ให้ตามประกาศลงวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๒๖ ให้เปรียญธรรม ๓ ประโยค (ป.ธ. ๓) เทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนต้น และเปรียญธรรม ๕ ประโยค (ป.ธ. ๕) ที่สอนวิชาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือแผนกบาลี หรือโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญไม่น้อยกว่า ๑ ปี โดยมีเวลาสอบไม่น้อยกว่า ๓๐๐ ชั่วโมง เทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนเปรียญธรรม ๘ ประโยค (ป.ธ. ๘) มีวิทยฐานะเทียบเท่าชั้นปริญญาตรี ตามมาตรา ๔(๑) แห่งพระราชบัญญัติกำหนด วิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา

๓) หลักสูตรปริญญาตรีในมหาวิทยาลัย ได้แก่ พุทธศาสนบัณฑิตของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, และศาสนศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ซึ่งกำหนดให้นักศึกษาทุกคนต้องศึกษาวิชาแกนพระพุทธศาสนาจำนวน ๕๐ หน่วยกิต ประกอบด้วยวิชาภาษาบาลี, พระไตรปิฎกศึกษา, พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, พระอภิธรรมปิฎก, ธรรมประยุกต์, ธรรมปฏิบัติ, และศาสนปฏิบัติ โดยหลังจากจบการศึกษาแล้วต้องปฏิบัติตามศาสนกิจสนองงานมหาวิทยาลัยในเพศบรรพชิตอย่างน้อย ๑ ปี จึงจะได้ปริญญาบัตร

๔) หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาทั้งตอนต้น และตอนปลายของกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีวิชาการพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศาสนปฏิบัติ, ภาษาบาลี, และธรรมวินัย, เป็นวิชาบังคับแกน ๓๖ หน่วยกิต ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ๒๑ หน่วยกิต และในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย รวมเป็น ๕๗ หน่วยกิต

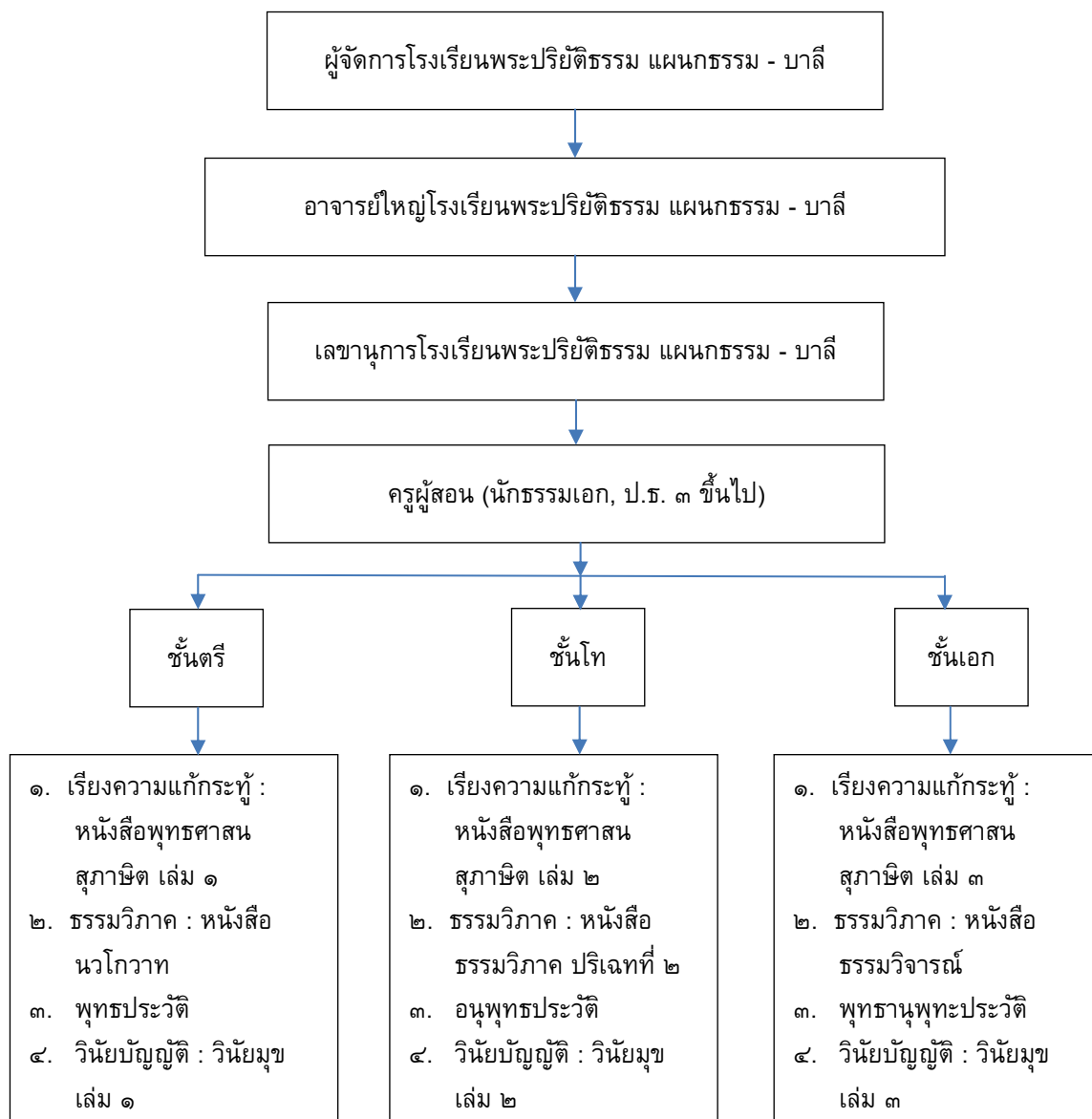
หลักสูตรทั้ง ๔ ประเภท สามารถจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มหลักสูตรที่ศึกษาเฉพาะวิชาการพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จัดเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรม กลุ่มที่ ๒ เป็นหลักสูตรที่ศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา ร่วมกับวิชาสามัญอื่น ๆ ได้แก่ หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์และหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ จัดเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ ดังในแผนภูมิที่ ๒.๑

แผนภูมิที่ ๒.๑ รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี สำหรับนักเรียน วัดและคณะจังหวัดเป็นผู้จัดสอนในความรับผิดชอบของคณะกรรมการการศึกษาคณะสงฆ์ โดยมีแม่กองธรรมและแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้รับผิดชอบกำหนดหลักสูตรและจัดการสอน โดยใช้ข้อสอบกลางเรียกว่า “การสอบธรรมสนามหลวง” ในทุกระดับ ส่วนการจัดการเรียนการสอนและการบริหารสำหรับนักเรียน วัดและท้องถิ่นดำเนินการเองโดยคณะกรรมการการศึกษาคณะสงฆ์ได้เข้าไปควบคุมดูแลและให้มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำหรับนักเรียน การจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียนด้านบุคลากร ทุนทรัพย์และผู้เรียนเป็นสำคัญ บางปีไม่ได้จัดเพราะขาดความพร้อม วัดที่เปิดเป็นสำนักเรียนแล้วมีกฎระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เหมือนกัน ต่างดำเนินงานตามความเหมาะสม นอกจากนี้สภาพการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบันจะดำเนินการโดยมอบหมายให้อาจารย์ผู้ทำหน้าที่สอนที่จบนักธรรมชั้นเอกแล้ว หรือมหาเปรียญ ป.๓ ขึ้นไป รับผิดชอบในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งแต่ละรูปมีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับเนื้อหา และมีคุณวุฒิ วัยวุฒิ ประสบการณ์ในการสอนแตกต่างกันไป และ

สอนด้วยวิธีการบรรยายเป็นส่วนใหญ่แต่จะมีผู้อำนวยการ อาจารย์ใหญ่ และเลขานุการโรงเรียนเป็นผู้กำหนดนโยบายในการจัดการเรียนการสอนให้อยู่ภายใต้กรอบของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๒ รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

สรุปได้ว่า รูปแบบหรือโครงสร้างการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีสำนักเรียน วัด และคณะจังหวัดเป็นผู้จัดสอน โดยมีแม่กองธรรมและแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้รับผิดชอบกำหนดหลักสูตรและจัดการสอน โดยใช้ข้อสอบกลางเรียกว่า “การสอบธรรมสนามหลวง” ในทุกระดับ ส่วนการจัดการเรียนการสอนและการบริหารสำนักเรียนการจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียน ต่างดำเนินงานตามความเหมาะสม

สภาพการจัดการศึกษาภายในสำนักเรียนโดยทั่วไปขึ้นอยู่กับเจ้าสำนักเรียน ครูผู้สอนมิได้กำหนดว่าต้องมีวุฒิครูแต่มีความรู้ในเนื้อหาและมีศรัทธาที่จะสอนก็สามารถเป็นครูได้

๒.๑.๔ หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม คือ หลักสูตรที่กำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนนั้น คือ ธรรม ได้แก่ คำสอนของพระพุทธศาสนา ตำนาน คือประวัติหรือความเป็นมาของพระพุทธศาสนา วินัยบัญญัติ คือ สิกขาบทที่พระภิกษุสามเณรพึงรู้และพึงปฏิบัติ เรียงความแก้กระทู้ธรรม คือการหัตถ์อธิบายธรรมให้คนอื่นเข้าใจอย่างมีที่มาที่ไป อันเป็นการฝึกเทศนาสำหรับที่จะสั่งสอนคนอื่นต่อไป การแปลท่องนิทานธรรมบทก็เพื่อให้สามารถอ่านภาษาบาลีได้ตามควรแก่ภูมิชั้นของตน ซึ่งได้กำหนดไว้ดังนี้^{๑๗}

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐโฐ ป.ธ.๙) ระบุไว้ว่า “จุดประสงค์ของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แยกตามรายวิชามีดังนี้”

๑) วิชา เรียงความแก้กระทู้ธรรม จุดประสงค์มีดังนี้

๑.๑ นักเรียนรู้จักคุณค่าของธรรมะ รู้จักรับผิดชอบชั่วดี และรู้จักประยุกต์ธรรมะใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุขในปัจจุบันสามารถสื่อสารออกมาโดยการเรียงความได้

๑.๒ นักเรียนเข้าใจหลักเกณฑ์และวิธีการแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม

๑.๓ นักเรียนสามารถใช้ภาษาและสำนวนในการพรรณนาเนื้อความได้อย่างกลมกลืน มีอรรถรส

๑.๔ นักเรียนรู้จักเปรียบเทียบธรรมะ กับเรื่องตัวอย่างที่ยกขึ้นมาได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน

๑.๕ นักเรียนสามารถจำธรรมและนำไปเผยแพร่ได้ โดยการเรียงความหรือการบรรยายธรรม

๒) วิชาธรรมะ จุดประสงค์มีดังนี้

๒.๑ นักเรียนสามารถจำหัวข้อธรรมในหมวดที่เรียน และเข้าใจธรรมะในแต่ละหัวข้อได้

๒.๒ นักเรียนเข้าใจความหมายและอธิบายถึงประโยชน์ของธรรมะแต่ละหัวข้อได้

^{๑๗} สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๑๑ – ๒๘.

^{๑๘} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐโฐ ป.ธ.๙), ขอบข่ายการเรียนการสอนนักธรรมของคณะสงฆ์ภาค ๑๓, สารจากภาค ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๙), หน้า ๓ – ๑๙.

๒.๓ นักเรียนสามารถประยุกต์ธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตนเองได้

๒.๔ นักเรียนสามารถจะอธิบายและตอบปัญหาข้อสงสัยของผู้อื่นเกี่ยวกับธรรมะที่ได้เรียนมาได้อย่างถูกต้อง

๒.๕ นักเรียนรู้จักการนำธรรมะที่เหมือนหรือใกล้เคียงกันในหัวข้อต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกันได้

๓) วิชาพุทธ

๓.๑ นักเรียนสามารถจำเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ ด้าน วัน/เวลา/สถานที่ รวมทั้งชื่อบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ ได้

๓.๒ นักเรียนเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพุทธประวัติทั้งส่วนที่เป็น อภินิหารและธรรมะ

๓.๓ นักเรียนสามารถอธิบายและตอบคำถามที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พุทธานุพุทธประวัติ และประวัติพระพุทธศาสนาได้

๓.๔ นักเรียนได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาที่ผ่านมาแล้วทั้งด้านความเจริญและความเสื่อม

๓.๕ นักเรียนได้เรียนรู้และเข้าใจศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาสามารถแนะนำผู้อื่นได้

๔) วิชา วินัย จุดประสงค์มีดังนี้

๔.๑ นักเรียนสามารถจำวินัยบัญญัติในระดับชั้นที่ศึกษาและเข้าใจความหมายวินัยบัญญัตินั้นได้อย่างถูกต้อง

๔.๒ นักเรียนได้เรียนรู้จุดประสงค์และเป้าหมายของวินัยบัญญัติที่ศึกษาได้ดี

๔.๓ นักเรียนสามารถนำหลักในพระวินัยมาวินิจฉัยตัดสินเหตุการณ์ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

๔.๔ นักเรียนสามารถอธิบายและตอบปัญหาที่เกี่ยวกับพระวินัยในพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง

หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมที่ประกาศใช้ในปัจจุบันมีรายละเอียดดังนี้^{๑๙}

นักธรรมชั้นตรี

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ ให้นักเรียนแต่งอธิบายให้สมเหตุผล อ่างสุภาษิตอื่นมาประกอบด้วย ๑ สุภาษิต

^{๑๙} กรมการศาสนา, ธรรมศึกษาชั้นตรีฉบับปรับปรุงใหม่ที่ประกาศใช้ในปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๐), หน้า ๔.

บอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาสิตนั้นด้วย สุภาสิตที่อ้างมานั้นต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่อง
กับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้กำหนด ให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๒ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) วิชาธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือนวโกวาทแผนกธรรมวิภาคและ
คิปปิปฏิบัติ

๓) วิชาพุทธ หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑ - ๒ - ๓ ปฐม
สมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว) ศาสนพิธี เล่ม ๑

๔) วิชาวินัย หลักสูตร ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ, วินัยมุข
เล่ม ๑

นักธรรมชั้นโท

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสน
สุภาสิต เล่ม ๒ ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาสิตอื่นมาประกอบไม่
น้อยกว่า ๒ สุภาสิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาสิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาสิตซ้ำซ้อนกันแต่จะ
ซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้าม สุภาสิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้
กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๓ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) วิชาธรรม แก้ปัญหาธรรมวิภาคพิสดารออกไป หลักสูตร ใช้หนังสือ
ธรรมวิภาค ประเด็นที่ ๒

๓) วิชาพุทธ แก้ปัญหาอนุพุทธประวัติ หลักสูตร ใช้หนังสืออนุพุทธ
ประวัติ และพุทธธานุพุทธประวัติอันกล่าวเฉพาะ ประวัติพระสาวก สังคิตติกา ปฐมสมโพธิกถา
พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว) และศาสนาพิธี เล่ม ๒ ขององค์การศึกษา

๔) วิชาวินัย แก้ปัญหาวินัยให้พิสดารออกไป หลักสูตร ใช้หนังสือวินัย
มุข เล่ม ๑ - ๒

ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นโท ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นตรีในสนามหลวง
มาแล้ว

นักธรรมชั้นเอก

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสน
สุภาสิต เล่ม ๓ ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาสิตอื่นมาประกอบไม่
น้อยกว่า ๓ สุภาสิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาสิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาสิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะ
ซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้าม สุภาสิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้
กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) วิชาธรรม แก้ปัญหาธรรมโดยปรมัตถเทศนา หลักสูตร ใช้หนังสือ
ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติและสังสารวัฏ สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน มหาสติปัฏ
ฐาน คิริमानนทสูตร

๓) **วิชาพุทธ** แก่ปัญหาพุทธธานุพุทธประวัติกับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น
 หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑ - ๒ - ๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช
 (ปสุสเทว) พุทธธานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
 มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔) **วิชาวินัย** แก่ปัญหาวินัยมีสังฆกรรมเป็นต้น หลักสูตร ใช้หนังสือวินัย
 มุข เล่ม ๓ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นเอก ต้องได้ประโยคนักธรรมชั้นโทในสนามหลวง
 มาแล้ว

ธรรมศึกษาชั้นตรี

๑) **วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม** หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสน
 สุภาสิต เล่ม ๑ ชั้นนี้ กำหนดขอบข่ายการออกข้อสอบไว้ ๕ หมวด คือ หมวดทานวรรค,
 ปาปวรรค, ปุญญวรรค, สติวรรค, และศีลวรรคให้นักเรียนแต่งอธิบายให้สมเหตุผลผล โดยอ้าง
 สุภาสิตอื่นมาประกอบด้วย ๑ สุภาสิตบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาสิตนั้นด้วย สุภาสิตที่อ้างมา
 นั้นต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๒
 หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) **วิชาธรรม** หลักสูตร ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาคและคิ
 ติปฏิบัติ ชั้นนี้ กำหนดให้เรียนตามหมวดธรรม ดังนี้ ธรรมวิภาค ประกอบด้วย

๒.๑ ทุกกะ หมวด ๒ ได้แก่ ธรรมมีอุปการะมาก ๒, ธรรมเป็น
 โลกบาล ๒, ธรรมอันทำให้งาม ๒, และบุคคลหาได้ยาก ๒

๒.๒ ดิกะ หมวด ๓ ได้แก่ รตนะ ๓, คุณของรตนะ ๓, โอวาทของ
 พระพุทธเจ้า ๓, ทุจจริต ๓, สุจจริต ๓, อกุศลมูล ๓, สัมปรีชบัญญัติ ๓, และบุญกิริยาวัตถุ ๓

๒.๓ จตุกกะ หมวด ๔ ได้แก่ วุฑฒิ ๔, จักร ๔, อคติ ๔, ปธาน ๔,
 ธิษฐานธรรม ๔, อิทธิบาท ๔, ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน, พรหมวิหาร ๔, และ
 อริยสัจ ๔

๒.๔ ปัญจกะ หมวด ๕ ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕, อภินหปัจจเวกขณะ
 ๕, ัมมัสสวนานิสงส์ ๕, พละ ๕, และขันธ ๕

๒.๕ ฉักกะ หมวด ๖ ได้แก่ การวะ ๖ และสาราณียธรรม ๖

๒.๖ สัตตกะ หมวด ๗ ได้แก่ อริยทรัพย์ ๗ และสัมปรีชธรรม ๗

๒.๗ อัฐฐกะ หมวด ๘ ได้แก่ โลกธรรม ๘

๒.๘ ทสกะ หมวด ๑๐ ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

คิหิปฏิบัติ ประกอบด้วย

๒.๙ จตุกะ หมวด ๔ ได้แก่ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔, สัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔, มิตตปฏิรูป ๔, มิตรแท้ ๔, และธรรมของฆราวาส ๔

๒.๑๐ ปัญจกะ หมวด ๕ ได้แก่ มิจฉาณิชา ๕, สมบัติของอุบาสก ๕

๒.๑๑ ฉกกะ หมวด ๖ ได้แก่ ทิศ ๖, และอบายมุข ๖

๓) วิชาพุทธ หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑ – ๓ ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปฐสทว) และศาสนพิธี เล่ม ๑ ขององค์การศึกษา

๔) วิชาวิหิง(เบญจศีล – เบญจธรรม) หลักสูตรใช้หนังสือเบญจศีล – เบญจธรรม ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญญาณวรรณ)

ธรรมศึกษาชั้นโท

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒ ในชั้นนี้ กำหนดขอบข่ายการออกข้อสอบไว้ ๕ หมวด คือ อัตตวรรค, กัมมวรรค, ชันตีวรรค, ปัญญาวรรค, และเสวนาวรรค ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๒ สุภาษิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้กำหนดให้เขียนลงในใบตอบตั้งแต่ ๓ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) วิชาธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ชั้นนี้กำหนดให้เรียนหมวดธรรมดังนี้

๒.๑ ทุกกะ หมวด ๒ ได้แก่ กัมมมัฏฐาน ๒, กาม ๒, บุชา ๒, ปฏิสันถาร ๒, และสุข ๒ (กายิกสุข และเจตสิกสุข)

๒.๒ ติกกะ หมวด ๓ ได้แก่ อกุศลวิตก ๓, กุศลวิตก ๓, อัคคิ ๓, อธิปเตยยะ ๓, ญาณ ๓ (สัจญาณ), ตัณหา ๓, ปาฏิหาริยะ ๓, วัฏฏะ ๓, และสิกขา ๓

๒.๓ จตุกกะ หมวด ๔ ได้แก่ อปัสเสนธรรม ๔, อัปปมัญญา ๔, พระอริยบุคคล ๔, โอชะ ๔, กิจในอริยสัจ ๔, บริษัท ๔, บุคคล ๔, มรรค ๔, และผล ๔

๒.๔ ปัญจกะ หมวด ๕ ได้แก่ อนุปพพิกถา ๕, มัจฉริยะ ๕, มาร ๕, และเวทนา ๕

๒.๕ ฉกกะ หมวด ๖ ได้แก่ จริต ๖, และธรรมคุณ ๖

๒.๖ สัตตกะ หมวด ๗ ได้แก่ วิสุทธิ ๗

๒.๗ อัฐกะ หมวด ๘ ได้แก่ อวิชชา ๘

๒.๘ นวกะ หมวด ๙ ได้แก่ พุทธคุณ ๙, และสังฆคุณ ๙

๒.๙ ทสกะ หมวด ๑๐ ได้แก่ บารมี ๑๐

๒.๑๐ ทวาทสกะ หมวด ๑๒ ได้แก่ กรรม ๑๒

๓) วิชาพุทธ หลักสูตร ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติและพุทธานุพุทธประวัติ อันกล่าวเฉพาะประวัติพระสาวก สังคีตติกา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) และศาสนพิธี เล่ม ๒ ขององค์การศึกษาชั้นนี้กำหนดให้เรียนประวัติของพระสาวก จำนวน ๔๐ รูป

๔) วิชาวินัย หลักสูตร ใช้หนังสืออุโบสถศีล ของพระราชรัตนมูณี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ ป.ธ.๙) วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ ในชั้นนี้ กำหนดขอบข่ายการออกข้อสอบไว้ ๕ หมวด คือ อปฺปมาทวรรค, จิตตวรรค, ธรรมวรรค, วิริยวรรค, และสามัคคีวรรค ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒) วิชาธรรม หลักสูตรธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตตปฏิบัติภา ชั้นนี้ กำหนดให้เรียนหมวดธรรมดังนี้

๒.๑ นิพพิทา ได้แก่ ปฏิปทาแห่งนิพพิทา, สังขาร, อนิจจลักษณะ, ทุกขลักษณะ, และอนัตตลักษณะ

๒.๒ วิจารณ์ ได้แก่ ไฉพจน์แห่งวิจารณ์, วิมุตติ, วิมุตติ ๒, วิมุตติ ๕, วิปัสสนาญาณ ๙, วิสุทธิ (อีกบรรยายหนึ่ง), วิสุทธิ ๗,

๒.๓ สันติ และปฏิบัติภาแห่งสันตินิพพาน ได้แก่ มติแห่งลัทธิภายนอก, มติข้างพระพุทธศาสนา, นิพพานธาตุ ๒, บาลีแสดงปฏิบัติภาแห่งนิพพาน, บาลีแสดงสุภาภิเสสนิพพาน, บาลีแสดงอนุภาภิเสสนิพพาน, บาที่แสดงนิพพานทั้ง ๒ บรรยาย, บาลีใช้ปรินิพพาน หมายถึงอนุภาภิเสส, บาลีใช้ปรินิพพุต แทนปรินิพพาน, มติปรารภพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

๒.๔ ปฏิปทาแห่งนิพพานหัวใจสมถกัมมัฏฐาน ได้แก่ กายคตาสติ, เมตตา, พุทธานุสสติ, กสิณ, และจตุธาตววัตถานะ, สมถภาวนา

๒.๕ พระพุทธคุณ ได้แก่ หมวดที่ ๑๐ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

๓) วิชาพุทธ แก่ปัญหาพุทธานุพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑ – ๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) พุทธานุพุทธประวัติ, อนุพุทธประวัติ, พระปฐมสมโพธิกถา, พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔) วิชาวินัย หลักสูตร ใช้หนังสือหลักสูตรกรรมบท ของพระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญญาสิริ ป.ธ. ๙) วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

๒.๒ การจัดการเรียนการสอน

๒.๒.๑ ความหมายของการจัดการเรียนการสอน

การเรียนการสอนเป็นวิธีการเชิงระบบ สามารถพิสูจน์และทดสอบได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือวิธีการเชิงระบบ ในขณะที่กระบวนการจัดการมีความหมายในเชิงการบริหารงาน ให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผล ตามขั้นตอนการดำเนินการ ดังนั้นกระบวนการจัดการเรียนการสอนจึงหมายถึง วิธีการหรือกลวิธีในการใช้ความพยายามของครูที่จะดำเนินการจัดการเรียนการสอนตามขั้นตอนที่วางแผนไว้ให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผล โดยในกระบวนการจัดการเรียนการสอนนั้น ต้องบูรณาการส่วนต่าง ๆ อย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับหลักการ ทฤษฎี ความก้าวหน้าทางวิชาการ ผู้เรียน ผู้สอน สื่อ รูปแบบวิธีการ ศิลป์การสอน การวัดและการประเมินผล ตลอดจนปัจจัยสภาพแวดล้อม และทรัพยากร ที่มีอยู่ในช่วงเวลาขณะที่สอนได้อย่างดี

กระทรวงศึกษาธิการ ได้ระบุว่า ครู ผู้สอน และผู้จัดการศึกษาจะต้องสนับสนุนผู้เรียนโดยแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริมและสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตน การจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน นอกจากจะมุ่งปลูกฝังด้านปัญญา พัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณญาณแล้ว ยังมุ่งพัฒนาความสามารถทางอารมณ์ โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง เข้าใจตนเองเห็นอกเห็นใจผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะเรื่องความขัดแย้งทางความคิดและการกระทำของตัวบุคคล องค์การและสังคมเน้นการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์หาทางแก้ไข โดยเฉพาะศาสนาและวัฒนธรรมเป็นกรณีพิเศษโดยการเรียนรู้ในสาระต่าง ๆ นั้นผู้สอนต้องจัดการเรียนรู้ ดังนี้^{๒๐}

- ๑) มีกระบวนการและวิธีการที่หลากหลาย
- ๒) ต้องคำนึงถึงพัฒนาการด้านร่างกาย และสติปัญญา วิธีการเรียนรู้ ความสนใจ และความสามารถของผู้เรียนเป็นระยะ ๆ อย่างต่อเนื่อง
- ๓) ควรใช้รูปแบบ หรือวิธีการที่หลากหลาย

^{๒๐} กระทรวงศึกษาธิการ, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

- ๔) เน้นการเรียนการสอนตามสภาพจริง
- ๕) การเรียนรู้ด้วยตนเอง
- ๖) การเรียนรู้ร่วมกัน
- ๗) การเรียนรู้จากธรรมชาติ
- ๘) การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง
- ๙) การเรียนรู้แบบบูรณาการ
- ๑๐) การเรียนรู้คู่คุณธรรม
- ๑๑) ใช้กระบวนการจัดการ
- ๑๒) ใช้กระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม
- ๑๓) ใช้กระบวนการคิดและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ไปสอดแทรกในการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้

๑๔) ใช้การบูรณาการเนื้อหาและกระบวนการต่าง ๆ ข้ามกลุ่มสาระการเรียนรู้เรียนรู้ในลักษณะรวม

๑๕) ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ

ลัดดา ศิริพันธุ์ ได้ให้ความหมายและแนวในการจัดการเรียนการสอนไว้ดังนี้
แนวทางในการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียน สำหรับครูมี ๔ ประการคือ^{๒๑}

๑) พร้อมให้ความช่วยเหลือและมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ คือ ความสามารถที่ครูเดินรอบ ๆ ห้องเรียนตลอดเวลาเข้ามามีส่วนร่วมในสถานการณ์ได้ทันที แต่ต้องหลีกเลี่ยงการขัดจังหวะการเรียนการสอน

๒) การทำงานหลาย ๆ งานได้พร้อม ๆ กันในเวลาเดียวกัน คือ ความสามารถที่ครูจะทำกิจกรรมมากกว่าหนึ่งในเวลาเดียวกัน เช่นการจัดการเป็นกลุ่มหรือเฉพาะบุคคล

๓) ความสั่นไหวระหว่างการจัดการเรียนการสอน คือ ความสามารถที่ครูจะจัดบทเรียนที่ทำให้นักเรียนชนะอุปสรรคและปัญหา และให้นักเรียนเห็นถึงการเตรียมความพร้อมของครูผู้สอน

๔) ให้งานหลากหลายและท้าทาย คือ ความสามารถที่ครูจะจัดการเรียนการสอนที่หลากหลายท้าทายความสามาถของนักเรียน

ดังนั้นการสอนจึงหมายถึง การจัดสถานการณ์ (Situation) สภาพการณ์ (activities) เพื่อช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เกิดประสบการณ์ (experience) ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดการเรียนรู้ (learning) นอกจากนี้การสอนยังส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความงอกงามในด้านกาย อารมณ์ สังคมและ

^{๒๑} ลัดดา ศิริพันธุ์, การศึกษาสภาพการจัดการเตรียมการสอนกลุ่มสาระการงานอาชีพและเทคโนโลยี ช่วงชั้นที่ ๔ โรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุราษฎร์ธานี, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยสุราษฎร์ธานี, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖ – ๑๘.

สติปัญญา รวมทั้งความสามารถด้านอื่น ๆ ที่สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตไปในทางที่ดีขึ้น จนสามารถดำรงชีพได้อย่างราบรื่นเป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม และนอกจากนี้การสอนยังมีความหมายอีก ๒ ประการ คือ

๑) ความหมายอย่างแคบ คือ การกระทำอันเป็นการอบรม สั่งสอนนักเรียนตามสถานศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป

๒) ความหมายอย่างกว้าง คือ การจัดสภาพการณ์ หรือจัดกิจกรรมอันเป็นการวางแผนการที่จะทำให้การเรียนรู้ของผู้เรียนดำเนินไปด้วยความสะดวกรวมทั้งการเรียนที่เป็นแบบฉบับต่าง ๆ หรือจัดกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบใด ๆ

ดังนั้น สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนจึงหมายถึง การจัดองค์ประกอบของการเรียนการสอนให้มีความสัมพันธ์กัน ที่ผู้สอนต้องใช้วิธีการที่เหมาะสมกับผู้เรียน จะทำให้การเรียนของผู้เรียน เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลโดยในกระบวนการจัดการเรียนการสอนนั้น ต้องบูรณาการส่วนต่าง ๆ อย่างเหมาะสมและกลมกลืน ตลอดจนปัจจัยสภาพแวดล้อม และทรัพยากรที่มีอยู่ในช่วงเวลาขณะที่สอนได้อย่างดี เพื่อสะดวกต่อการนำไปสู่จุดหมายปลายทางของการเรียนการสอนที่กำหนดไว้

๒.๒.๒ ทฤษฎีการจัดการเรียนการสอน

สมน อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงแนวคิดใหม่ของการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานของกระบวนการเรียนการสอนไว้ดังนี้^{๒๒}

- ๑) แก่นแท้ของการเรียนการสอน คือ การเรียนรู้ของผู้เรียน
- ๒) การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกแห่งทุกเวลาต่อเนื่องยาวนานตลอดชีวิต
- ๓) ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่สุดของการเรียนรู้
- ๔) ผู้เรียน เรียนรู้ได้ดีจากการสัมผัสและสัมพันธ์
- ๕) สารที่สมมูลเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ คือ ความรู้ ความคิด ความสามารถ

ความดี

^{๒๒} สมน อมรวิวัฒน์, ทำไมต้องปฏิรูปการเรียนรู้: ในการปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวคิด ๕ ทฤษฎี, (กรุงเทพมหานคร : โอเคียร์สแควร์, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ในฐานะหน่วยงานที่รับผิดชอบนโยบายและแผนการศึกษาของประเทศ มีความตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งในการดำเนินงานตามนโยบายนั้นทางคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ตั้งศูนย์พัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน (พคร.) ปีพ.ศ. ๒๕๔๐ และได้ดำเนินโครงการพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนโดยพัฒนาทฤษฎีและแนวปฏิบัติเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ๕ ทฤษฎี คือ^{๒๓}

- ๑) ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข
- ๒) ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม
- ๓) ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา
- ๔) ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพ ศิลปะ, ดนตรี, กีฬา
- ๕) ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพ การฝึกฝนกาย วาจา ใจ

การเรียนรู้มิใช่เป็นเพียงการเรียนรู้เพื่อรู้แต่เป็นการเรียนรู้เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์การเรียนรู้จักตนเอง เรียนเพื่อรู้จักและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ เรียนเพื่อจะเป็นคนเก่ง คนดี คนมีความสุข การเรียนรู้จึงเริ่มต้นเมื่อก่อเกิดชีวิตและดำเนินไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต

๑) ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข

เป็นทฤษฎีที่มีจุดประสงค์หาวิธีการเรียนแบบใหม่ที่ทำให้ผู้เรียนเรียนอย่างสนุกสนาน ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการเรียนที่มีความสุข มีองค์ประกอบ ๖ ประการ

- ๑) เด็กแต่ละคนได้รับการยอมรับว่า เป็นมนุษย์คนหนึ่งที่มีหัวใจและสมอง เด็กเหล่านี้ควรจะมีสิทธิที่จะเป็นตัวของเขาเองที่ไม่เหมือนใคร มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความคิด มีความสนใจในสิ่งต่าง ๆ มีความรู้สึก รัก โกรธ เสียใจ หรือดีใจ เช่นเดียวกับผู้ใหญ่มีความสามารถเฉพาะตัว มีจุดเด่น จุดด้อยที่แตกต่างไปจากคนอื่น มีสิทธิได้รับการปฏิบัติจากผู้ใหญ่อย่างมนุษย์คนหนึ่ง
- ๒) ครูให้ความเมตตาจริงใจและอ่อนโยนต่อเด็กทุกคนโดยทั่วถึง มีความเข้าใจในทฤษฎีแห่งการพัฒนาการตามธรรมชาติของเด็กทุกคน
- ๓) เด็กเกิดความรักและความภูมิใจในตนเอง รู้จักปรับตัวได้ทุกที่ทุกเวลา
- ๔) เด็กแต่ละคนได้มีโอกาสเลือกเรียนตามความถนัดและความสนใจ
- ๕) บทเรียนสนุก แปลกใหม่ จูงใจให้ติดตาม และเข้าใจอย่างค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเองในสิ่งที่สนใจ
- ๖) สิ่งที่ย่อยรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

^{๒๓} คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (สำนักงาน), ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐ – ๓๑.

๒. ทฤษฎีการเรียนรู้มีส่วนร่วม

เป็นทฤษฎีที่เน้นการเรียนรู้ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมทางด้านจิตใจ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะต่าง ๆ การแสวงหาความรู้ การคิดการจัดการกับความรู้ การแสดงออก การสร้างความรู้ใหม่ และการทำงานกลุ่ม ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาให้เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข กระบวนการเรียนรู้แยกได้เป็นหลายวิธี แต่ยกมาเพียง ๓ วิธี คือ

๑) กระบวนการแบบกลุ่ม (Group process) เป็นกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้เรียนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป มีการปฏิสัมพันธ์กัน มีแรงจูงใจร่วมกัน ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยที่สมาชิกกลุ่มมีอิทธิพลต่อกัน ในระยะแรกกระบวนการกลุ่มนำมาใช้ฝึกทักษะมนุษยสัมพันธ์และการพัฒนาบุคลิกภาพ ภายหลังมีการนำกระบวนการกลุ่มไปใช้ในการเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ

หลักการสำคัญของกระบวนการกลุ่ม คือ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ผู้เรียนเรียนรู้จากกลุ่มมากที่สุด ผู้เรียนได้ค้นพบและสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้จัดกระบวนการให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบ กิจกรรมการเรียนการสอนที่ใช้กระบวนการกลุ่ม ได้แก่ เกม บทบาทสมมติ กรณีตัวอย่างอภิปรายกลุ่ม ขนาดของกลุ่มหรือจำนวนนักเรียนในกลุ่มขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ เนื้อหาวิชา ความยากง่ายของกิจกรรมและวัยของผู้เรียน

๒) การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ (Cooperative learning) เป็นวิธีเรียน ที่จัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และความสำเร็จของกลุ่ม โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแบ่งปันความรู้ให้กำลังใจดูแลกันและกัน หลักการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจคล้ายกับกระบวนการกลุ่มแต่ต่างกันตรงที่การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ จัดกลุ่มผู้เรียนให้คละกันทั้งด้านความรู้ ความสามารถ ความสนใจ ความถนัด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์เชิงบวก ไว้วางใจกันและกันยอมรับในบทบาทและผลงานของเพื่อน เทคนิคในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจได้แก่ การเล่าเรื่องราว บวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ ปรินาความคิด เป็นต้น

๓) การเรียนรู้แบบสรรค์สร้างความรู้ (Constructivism) เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง โดยนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงกับความรู้ใหม่บทบาทของครู คือ เป็นผู้อำนวยการความสะดวกให้ผู้เรียนสรรค์สร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ช่วยให้ผู้เรียนสร้างความคิดรวบยอดให้สมบูรณ์ ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของความคิดรวบยอดและช่วยให้ผู้เรียนนำความรู้มาจัดทำแผนผังความคิด

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน มี ๕ ขั้นตอน

- ๑) ประเมินทิศ ให้ผู้เรียนสร้างจุดมุ่งหมายและแรงจูงใจในการเรียน
- ๒) ให้ผู้เรียนทำความเข้าใจบทเรียน โดยใช้กิจกรรมที่หลากหลาย
- ๓) จัดโครงการแนวคิดใหม่ให้ผู้เรียนสร้างแนวคิดขึ้นใหม่แล้วประเมินแนวคิด

๔) ให้ผู้เรียนนำแนวความคิดไปใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ

๕) ทบทวน โดยเปรียบเทียบแนวคิดของตนตั้งแต่เริ่มต้นและท้ายบทเรียน

๓ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด

การคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น เป็นกระบวนการที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในผู้เรียนทุกคน ดังนั้น การสอนกระบวนการดังกล่าว จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ครูทุกคนจะต้องเข้าใจ และสามารถสอนให้เกิดผลได้ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ ทิศนา ขัมมณี เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญจัดทำขึ้นโดยมีจุดประสงค์ให้เป็นแนวทางสำคัญที่ครูสามารถนำไปใช้ฝึกผู้เรียนให้เกิดการพัฒนาคุณภาพในการคิด แบ่งได้ ๓ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ ทักษะการคิด

๑) ทักษะการคิดพื้นฐาน แบ่งเป็น

๑ ทักษะการสื่อความหมาย ได้แก่ การฟัง พูด อ่าน และเขียน

๒ ทักษะแกน ได้แก่ การสังเกต การสำรวจ การสรุปความ

กลุ่มที่ ๒ ลักษณะระการคิด เช่น คิดกว้าง คิดไกล คิดลึกซึ้ง ฯลฯ

กลุ่มที่ ๓ กระบวนการคิด เช่น กระบวนการแก้ปัญหา ฯลฯ

สำหรับครูเพื่อพัฒนาการคิด สามารถจัดการเรียนการสอนได้ ๓ แบบ ดังนี้

๑) การสอนเพื่อพัฒนาการคิดโดยตรง โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปหรือบทเรียน กิจกรรมสำเร็จรูปที่ผู้พัฒนาและจัดทำไว้แล้ว

๒) การสอนเนื้อหาสาระต่าง ๆ โดยใช้รูปแบบ หรือกระบวนการสอนที่เน้นกระบวนการคิด เช่น รูปแบบการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ ของ สุมณ อมรวิวัฒน์ รูปแบบการสอนความคิด ค่านิยม จริยธรรม และทักษะของ โกวิท ประวาลพฤษย์

๓) การสอนเนื้อหาสาระต่าง ๆ โดยพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะ การคิด ลักษณะการคิด และกระบวนการคิดในกิจกรรมการเรียนการสอนเนื้อหาวิชาต่าง ๆ

๔ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย ศิลปะ ดนตรี กีฬา

เป้าหมายของการจัดการศึกษา คือ การพัฒนาคนให้เป็นคนเก่ง ดี มีสุข ซึ่งถือว่าเป็นคนที่มีคุณภาพของสังคม จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทั้ง ๓ ด้าน คือ กาย ใจ และ สติปัญญา (Hand-Heart-Head) โดยให้ผู้เรียนได้เรียนศิลปะ ดนตรี และพลศึกษา เป็นทฤษฎีที่ สุกีร์ เจริญสุข เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญจัดทำขึ้น โดยมีจุดประสงค์ให้แนวทางจัดการเรียนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ทุกด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย มีสุขภาพที่สมบูรณ์ ด้านจิตใจและอารมณ์ มีจิตใจที่ร่าเริงแจ่มใส ด้านสติปัญญา มีทักษะทางศิลปะ ทักษะในการเล่นดนตรี และกีฬา ด้านสังคม มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะและรู้ภัย และด้านจริยธรรม มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบเห็นได้ว่าทั้ง ๓ วิชานี้มีธรรมชาติที่เหมือนกัน จึงมีทฤษฎีการเรียนรู้เป็นแนวคิด ๓ ส่วนร่วมกัน คือ

- ๑) ทฤษฎีความเหมือน เรียนรู้สุนทรียภาพโดยการเลียนแบบและการทำซ้ำ
- ๒) ทฤษฎีความแตกต่าง เรียนรู้สุนทรียภาพโดยการแสวงหาความแตกต่าง เป็นความต้องการสิ่งใหม่ ๆ
- ๓) ทฤษฎีความเป็นฉัน เรียนรู้สุนทรียภาพโดยแสวงหาตัวเอง

๕ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย การฝึกฝนกาย วาจา ใจ

เด็กไทยต้องได้รับการศึกษาและการฝึกฝนให้พร้อมที่จะอยู่ในโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เขาต้องมีสติและปัญญาที่จะพาตัวให้รอดจากความไม่ถูกต้อง เรียนรู้ที่จะปรับตัว ขณะเดียวกันก็ต้องขยัน อดทน อดออม และซื่อสัตย์ มีภูมิต้านทานทางวัฒนธรรม และรักษาคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย เป็นทฤษฎีที่ กิตติคุณ อัมไพสุจริตกุล เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญจัดทำขึ้นเพื่อพัฒนาลักษณะนิสัยเด็กไทย เป้าหมายของการพัฒนาสังคมไทย คือ การสร้างความสมดุลระหว่างความมั่งคั่งทางวัตถุ ความเจริญงอกงามทางจิตใจและความอาหารต่อธรรมชาติ เพื่อให้คนมีความสุข ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน ลักษณะนิสัยเด็กไทยที่ต้องพัฒนามีดังนี้

- ๑) การมีมารยาท และวิถีทางแห่งการปฏิบัติตนทางกาย วาจา ใจ ขั้นพื้นฐาน
- ๒) ความมีสติ สัมปชัญญะเพื่อการครองตน ไม่ถลำไปสู่ความชั่ว
- ๓) ความมีคุณธรรมที่สำคัญ
- ๔) ความรักเพื่อนมนุษย์
- ๕) ความรักในธรรมชาติ

การสร้างลักษณะนิสัยดังกล่าวต้องใช้กลยุทธ์การสอน ดังนี้

- ๑) เทคนิคการฝึกสติ และสมาธิแบบใหม่ ๆ ที่เข้าถึงรสนิยมของเด็ก
- ๒) การเรียนรู้ด้วยการเล่น การใช้เกม ละครและกิจกรรมสนุก ๆ ที่แฝงสาระและแง่คิดทางคุณธรรม จริยธรรม
- ๓) การเรียนรู้จากชีวิตจริงด้วยกิจกรรมชุมชน กรณีตัวอย่าง การได้วาที
- ๔) การแนะแนวด้วยครูทุกคนที่ทำการสอน
- ๕) การประเมินผลอย่างต่อเนื่องด้วยการเอาใจใส่เด็กเป็นรายบุคคล การพัฒนาสมุดรายงานลักษณะนิสัย ที่ทำให้ครูรู้ถึงรายละเอียดเกี่ยวกับพฤติกรรมของเด็ก สามารถป้องกันแก้ไขได้ถูกต้องเหมาะสมและทันเวลา

วัฒนาพร ระวังทุกข์ ได้กล่าวถึงทฤษฎีการเรียนรู้ดังนี้^{๒๔}

๑) แนวความคิดของกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism of S.R. Associationism) มีความเชื่อพื้นฐานว่า สิ่งแวดล้อมและประสบการณ์จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนอง การแสดงพฤติกรรมจะมีความถี่มากขึ้นหากได้รับการเสริมแรง นักทฤษฎีคนสำคัญได้แก่ สกินเนอร์ (Skinner) ผู้เป็นเจ้าของความคิดเรื่องกฎของการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ (Operant Conditioning) และเครื่องช่วยสอน (Teaching Machine) โดยสกินเนอร์มีความเห็นว่าการจัดการศึกษาในปัจจุบันไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ครูสนใจแต่ผลการเรียนโดยไม่คำนึงถึงวิธีการที่จะช่วยให้การเรียนประสบความสำเร็จ จึงสร้างเครื่องช่วยสอนที่เรียกว่า “บทเรียนสำเร็จรูป” ซึ่งน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีในการจัดการเรียนการสอน เพราะสามารถเสริมแรงได้ทันทั่วถึงที่ นักเรียนสามารถทำงานได้ตามลำพัง รู้สึกเป็นอิสระ รู้จักการพึ่งตนเองและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น

๒) แนวความคิดของกลุ่มพุทธินิยม (Cognitivism) สนใจเกี่ยวกับการคิดและการรับรู้ของคน มีความเห็นว่า คนทุกคนมีธรรมชาติภายในที่สนใจในการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดสภาพสมดุล ดังนั้นการที่ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนตามความต้องการและความสนใจของตนเองจะเป็นสิ่งที่มีความหมายสำหรับผู้เรียนมากกว่าการที่ครูเป็นผู้บอกให้ ดังที่ บรูเนอร์ (Bruner) ซึ่งให้ความสนใจอย่างมากเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนแบบค้นพบ (Discover) โดยนำลักษณะธรรมชาติของคนมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนจึงจะเน้นการใช้โครงสร้าง (Structure) เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถหากฎเกณฑ์หรือคำตอบที่ต้องการได้ในจัดการเรียนการสอนถ้าครูให้ผู้เรียนมองเห็นโครงสร้างของสิ่งที่เรียนจะช่วยให้ผู้เรียนจำสิ่งที่เรียนได้ดี สามารถทำความเข้าใจหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อีกมากมายและเป็นการเตรียมตัวสำหรับการทำความเข้าใจในสิ่งที่ซับซ้อนมากขึ้น ครูควรหยิบยกปัญหาให้ผู้เรียนค้นคว้าหาคำตอบด้วยตนเองหรือการอภิปรายเป็นกลุ่ม การใช้คำถามกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดแก้ปัญหา นั้น เป็นการฝึกฝนให้ผู้เรียนมีทักษะในการแก้ปัญหาและมีความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองในการเรียนรู้มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้

๓) แนวคิดของกลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) คำนึงถึงความเป็นคนของคนและมองธรรมชาติของมนุษย์ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดีที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด (Good-Active) มีอิสระสามารถที่จะนำตนเองและพึ่งตนเองได้ มีความรับผิดชอบ มีความคิดสร้างสรรค์ที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม มีอิสระเสรีภาพในการเลือกทำสิ่งต่าง ๆ ที่จะไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ซึ่งในการจัดการเรียนการสอนนั้นครูควรให้ผู้เรียนมีสมรรถภาพทั้ง ๓ ด้านไปพร้อม ๆ กัน คือ ความรู้ (Cognitive), ด้านอารมณ์ความรู้สึก (Affective) และด้านทักษะ (Psychomotor) กล่าวคือ

^{๒๔} วัฒนาพร ระวังทุกข์, การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ 1999, ๒๕๔๑), หน้า ๔ – ๖.

ครูควรฝึกให้ผู้เรียนรู้จักคิด รู้จักใช้เหตุผล มีเจตคติที่ดีต่อสิ่งที่เรียนและให้ผู้เรียนได้ลงมือกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยมีนักจิตวิทยาที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา ได้แก่ มาสโลว์ (Maslow) ผู้เสนอแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า Third Force Psychology ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่า ถ้าให้อิสระภาพแก่เด็ก เด็กจะเลือกรับสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับตนเอง พ่อแม่และครูควรได้รับการกระตุ้นให้มีความไว้วางใจในตัวเด็กและควรเปิดโอกาสและช่วยให้เจริญเติบโตต่อไป มิใช่ใช้วิธีควบคุมและจัดการชีวิตของเด็กทั้งหมดหรือพยายามปรับพฤติกรรมให้เป็นไปตามที่ผู้ใหญ่ต้องการ สอดคล้องกับ โรเจอร์ (Rogers) ผู้นำเสนอการจัดการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางโดยได้ประยุกต์หลักการของทฤษฎีให้คำปรึกษาแบบ Client-Centered และคิดค้นคำว่า “เด็กเป็นศูนย์กลาง (Child – Centered) เป็นครั้งแรกและได้กล่าวถึง ลักษณะที่สำคัญของครูในการจัดการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางไว้ว่า ครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความเชื่อ มีศรัทธาในความเป็นคนของคน การที่เชื่อและไว้วางใจความสามารถของบุคคลจะช่วยให้บุคคลนั้น ๆ พัฒนาศักยภาพของตนเอง ดังนั้นจึงควรเปิดโอกาสให้เด็กได้เลือกวิธีการที่จะเรียนเอง นอกจากนั้นครูจะต้องมีลักษณะจริงใจ เป็นคนตรง ไม่เสแสร้งในการสร้างสัมพันธภาพ จะต้องเป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริง บางครั้งครูอาจจะโกรธ ไม่พอใจ ก็สามารถแสดงได้มิใช่ปิดกั้นความรู้สึกนั้นไว้ ดังนั้นสิ่งสำคัญคือต้องพยายามสื่อให้เด็กได้รับทราบถึงความรู้สึกนึกคิดที่ดีที่ครูมีต่อตัวเด็กให้ได้ นอกจากนั้นครูต้องให้เกียรติเด็กทั้งในแง่ความรู้สึกและความคิดเห็น สิ่งสำคัญสำหรับเจตคติของการเป็นครู คือ ความสามารถที่จะเข้าใจปฏิกิริยาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากภายในตัวเด็กตลอดจนการที่ตระหนักถึงกระบวนการของการศึกษาอันพึงมีต่อตัวเด็ก และ Combs ซึ่งมีความคิดเห็นว่าหลักการสำคัญของการจัดการเรียนการสอนคือ การช่วยให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้สึกนึกคิด เกี่ยวกับตนเองในทางบวก งานของครูคือ การอำนวยความสะดวกให้กับผู้เรียนกระตุ้นให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือ เป็นผู้ร่วมคิดและเป็นเพื่อนกับผู้เรียน

๔) แนวความคิดของกลุ่มคอนสตรัคติวิสต์ (Constructivist) มีแนวคิดของปรัชญาที่เชื่อว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในผู้เรียน ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้ (Construct) จากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ได้พบเห็นกับความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่เดิม พยายามที่จะหาคำอธิบายความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์และปรากฏการณ์ที่ตนพบเห็นมาสร้างเป็นโครงสร้างทางปัญญา (Cognitive Structure) หรือที่เราเรียกว่า Scheme โครงสร้างทางปัญญาประกอบด้วย ความหมาย หรือความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่แต่ละบุคคลมีประสบการณ์ อาจเป็นความเชื่อ ความเข้าใจ คำอธิบายความรู้ของบุคคลนั้น

แนวคิดของกลุ่ม (Constructivist) เป็นทฤษฎีความรู้และการเรียนรู้ที่มาจากหลายแนวคิด ได้แก่ ปรัชญามานุษยวิทยาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพื้นฐานมาจากจิตวิทยาพัฒนาการ จิตวิทยาพุทธปัญญา ซึ่งมีนักจิตวิทยาชาวสวิส คือ Piaget ได้พัฒนาแนวคิดของ “Socrates, John Dewey, Bruner, And Ausubel” โดยได้ทดลองการเรียนรู้ของเด็กตั้งแต่วัยแรกเกิดจนถึงวัยรุ่น จึงได้ข้อสรุปการเรียนรู้ตามแนวคิดนี้เป็นแนวคิดสร้างสรรค์ความรู้ ซึ่งเชื่อว่า

ความรู้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยตนเอง สามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้งอกงามขึ้นไปได้เรื่อย ๆ โดยอาศัยกระบวนการพัฒนาโครงสร้างความรู้ภายในบุคคลและการรับรู้สิ่งรอบ ๆ ตัว^{๒๕}

สรุปได้ว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ทั้ง ๕ นั้น นับได้ว่าเป็นแนวทางสำหรับครูในการนำไปจัดการเรียนการสอนให้มีคุณภาพได้ เพียงแต่ครูมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการศึกษา การเรียนการสอน หมั่นค้นคว้าและฝึกฝน การใช้ทฤษฎีการเรียนรู้ใหม่ ๆ และการจัดการเรียนการสอนให้เป็นระบบซึ่งในเบื้องต้นครูควรศึกษาถึงสาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การปฏิรูปการศึกษา และลักษณะหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน มองให้เห็นความสอดคล้องความสัมพันธ์กันระหว่างกัน ครูจะเข้าใจระบบการจัดการศึกษา และกระบวนการจัดการเรียนรู้ซึ่งทำให้ครูสามารถค้นหาทฤษฎีการเรียนรู้ที่เหมาะสมมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตร

๒.๒.๓ การจัดการกระบวนการเรียนการสอน

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดเรื่องการจัดกระบวนการเรียนการสอนหรือกระบวนการเรียนรู้ในมาตรา ๒๔ มีสาระสำคัญ ๖ ประการดังนี้^{๒๖}

๑) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล หากครูให้ความสำคัญแก่ผู้เรียน เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล จิตวิทยาการเรียนรู้และจิตวิทยาพัฒนาการ ครูก็จะสามารถปฏิบัติได้โดยพิจารณาความเหมาะสมเป็นรายวิชา รายกิจกรรม ว่าวิชาใด กิจกรรมใด สามารถจะมอบหมายแก่ผู้เรียนเป็นรายบุคคลตามความสนใจหรือความถนัด การทำเช่นนี้จะทำให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการทำกิจกรรม มีกำลังใจและมั่นใจที่จะเรียนรู้ต่อไป

๒) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา ในการฝึกทักษะซึ่งประกอบด้วยการฝึกหัดและฝึกฝนทักษะที่ต้องฝึก ได้แก่

๒.๑ กระบวนการคิด เช่น การฝึกคิดอย่างเสรี คิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ คิดหาความสัมพันธ์เชื่อมโยง คิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดสร้างทางเลือก คิดตัดสินใจ และคิดแก้ปัญหาได้

๒.๒ การจัดการ เช่น การวางแผน การทำโครงการ การบันทึก การประมวลผล การประสานและร่วมมือปฏิบัติการ การสรุปผล การรายงานผล การปรับปรุงแก้ไข

^{๒๕} วันเพ็ญ วรรณโกมล, การสอนสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๘ – ๑๖๙.

^{๒๖} สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, รายงานปฏิรูปการศึกษาต่อประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖ – ๓๗.

๒.๓ การเผชิญสถานการณ์ เช่น การรับรู้สถานการณ์ การวิเคราะห์สถานการณ์ การควบคุมอารมณ์ของตน การควบคุมสถานการณ์โดยใช้ข้อมูล เหตุผลและความรู้มาประกอบการคิดและตัดสินใจเผชิญและแก้ไขสถานการณ์ได้อย่างรู้เท่าทัน

๓) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในข้อนี้เน้นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ซึ่งเชื่อมโยงและสืบต่อเนื่องจากการฝึกทักษะในหัวข้อที่ผ่านมา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง มีหลายวิธี เช่น การอ่าน การพูด การร้องเพลง การเขียน การวาดภาพ การค้นคว้าเอกสาร การศึกษานอกสถานที่ การสัมภาษณ์ การสังเกตและการบันทึกการสังเกตและการวิเคราะห์ การทดลอง การสาธิต การแสดงบทบาทสมมุติ การแสดงละคร การจัดนิทรรศการ การทำโครงการ การทำแฟ้มสะสมงาน การปฏิบัติงาน ฯลฯ และการปฏิบัติกิจกรรมใด ๆ ก็ตามต้องเน้นการคิดเป็น ทำได้ ทำเป็น และสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ รักการอ่านและใฝ่เรียนอย่างต่อเนื่องไม่เฉพาะในขณะที่ยังเรียนเพื่อให้สอบได้หรือสอบผ่านเท่านั้น

๔) การจัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรมค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา ความหมายข้อนี้คือการบูรณาการจุดมุ่งหมายและเนื้อหาตามความเหมาะสมหมายความว่าในแต่ละกิจกรรมหรือแต่ละคาบเวลาต้องมีเนื้อหาวิชาและจุดมุ่งหมายหลัก และมีการผสมผสานวิชาอื่นเป็นองค์ประกอบโดยเฉพาะด้านคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยม สามารถนำมาบูรณาการเข้าไปในเนื้อหาและกิจกรรมวิชาอื่น ๆ ได้

๕) ส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ สามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ ความในข้อนี้หมายถึงสถานศึกษาและครูต้องจัดสิ่งแวดล้อม ปัจจัยและบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ เช่น มีความสงบ สะอาด ร่มรื่น ร่มเย็น มีที่กันแดดกันฝน มีน้ำดื่ม มีห้องน้ำเพียงพอและสะอาด มีหนังสือ สื่อ อุปกรณ์, วัสดุฝึกงาน, มีบรรยากาศของกัลยาณมิตร และการแสวงหาความรู้ในลักษณะการวิจัย

๖) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพอันจะส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนา

นอกจากนี้ ในมาตรา ๒๕ และ ๒๙ ของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติยังกำหนดให้รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ เช่น ห้องสมุดสาธารณะ พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนพฤกษศาสตร์ สวนสาธารณะ อุทยานวิทยาศาสตร์ ศูนย์เยาวชน ศูนย์กีฬา ฯลฯ อย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน บุคคล องค์กร และสถาบันทางสังคม โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายในชุมชน

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ กล่าวว่า การวางแผนการสอนเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเรียนการสอน เป็นการเตรียมการล่วงหน้าก่อนการสอนโดยใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้จาก การดำเนินงานตามระบบการสอน^{๒๗}

สันต์ ธรรมบำรุง กล่าวถึงหลัก ๑๐ ประการ ในการจัดกระบวนการเรียนการสอนไว้ ดังนี้^{๒๘}

๑) การเตรียมตัวนักเรียนก่อนสอน (Pre-learning preparation) นักเรียนต้องมีพฤติกรรมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นก่อนที่จะเรียนสิ่งใหม่ ๆ เช่น

๑.๑ พฤติกรรมการเรียนรู้เดิม จะช่วยส่งเสริมหรือถ่วงการเรียนรู้เรื่องใหม่

๑.๒ ให้นักเรียนรู้เรื่องคร่าว ๆ ตอนต้นของบทเรียนใหม่

๑.๓ ให้นักเรียนทราบเป้าหมายของบทเรียนใหม่

๒) การจูงใจ (Motivation)

๒.๑ ให้เห็นคุณค่าของการมีความสามารถ มีความรู้ในบทเรียนใหม่ อาจให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายด้วยก็ได้

๒.๒ เลือกเนื้อหาวิชาที่นักเรียนสนใจ หรือให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเลือก

๒.๓ ทำให้ภารกิจในการเรียนเป็นสิ่งยั่วยุ ขณะเดียวกันนักเรียนเกิดความมั่นใจ ว่าตนสามารถทำได้

๒.๔ ชักจูงให้นักเรียนมีเจตคติที่ดีต่อสิ่งที่เรียน

๓) การให้แบบอย่างหรือให้เห็นผลงานที่ต้องการให้นักเรียนทำเมื่อจบบทเรียน(Providing a model of terminal performance)

๓.๑ ให้เห็นตัวอย่างที่จะให้นักเรียนปฏิบัติ เมื่อเรียนจบบทเรียน

๓.๒ การเลียนแบบเป็นวิธีหนึ่งที่ได้ผลมาก ในการที่คนเราจะได้นำความคิดใหม่

๔) การให้นักเรียนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการเรียน

๔.๑ เริ่มต้นบทเรียนจากการฟัง หรือสังเกตผู้อื่นทำกิจกรรม แต่สิ่งที่นักเรียนจะเกิดการเรียนรู้ต่อเมื่อกระทำกิจกรรมเอง

^{๒๗} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, กระบวนการสื่อสารการเรียนการสอน, (นนทบุรี : ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๖.

^{๒๘} สันต์ ธรรมบำรุง, การสอนสังคมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๒๓), หน้า ๕๖ – ๖๐.

๔.๒ การฟังและการอ่านจะบังเกิดผลดี เมื่อครูใช้คำถามให้นักเรียนตอบ นักเรียนสามารถทบทวนที่อ่านได้ ไม่ต้องดูตำรา

๔.๓ การรู้และการตอบสนอง จะต้องสัมพันธ์กับเป้าหมายที่กำหนดไว้

๕) การแนะแนวทางนักเรียน (Guidance)

๕.๑ การแนะแนวทาง ชี้ให้เห็นช่องทางที่จะทำได้สำเร็จแก่นักเรียน

๕.๒ พยายามลดสิ่งที่จะช่วยที่ละเล็กละน้อย จนผู้เรียน เรียนหรือทำเองได้

๖) การฝึกฝน ฝึกหัด (Practice)

๖.๑ ส่งเสริมให้นักเรียนฝึกฝน ทำแบบฝึกหัดบ่อย ๆ จนเกิดพฤติกรรม การเรียนรู้ใหม่

๖.๒ การรักษาความรู้ ทักษะเดิมของผู้เรียน จำเป็นต้องให้มีโอกาสฝึก ใช้งาน จึงจะรักษาให้คงรูปอยู่ได้

๖.๓ การฝึกซ้ำ ๆ อย่างที่เรียกว่า Over Learning จะช่วยทรงความรู้ และทักษะเดิมได้ดี

๖.๔ การฝึกหลังจากได้เกิดการเรียนรู้ขึ้นแรกเป็นระยะ ถือว่าเป็นการ ฝึกที่ได้ผล

๖.๕ การฝึกฝนที่จะได้ผลขึ้นอยู่กับลักษณะพฤติกรรมนั้นว่า มีส่วนคล้าย กับพฤติกรรมที่จะให้ผู้เรียนได้มีพฤติกรรมที่ประสงค์ เมื่อจบบทเรียนนั้น ๆ

๗) การรู้ผลของตนเอง (Knowledge of results)

๗.๑ ผู้เรียนควรจะได้รับผลการเรียนของตนเองเสมอว่า คำตอบถูกหรือผิด

๗.๒ การรู้ผลการเรียนของตน เป็นรางวัลในผลสำเร็จ จะทำให้ผู้เรียนย้ำ พฤติกรรมนั้นมากยิ่งขึ้น มานะทำให้ดียิ่งขึ้น

๗.๓ หากทำได้ พยายามให้นักเรียนรู้ผลคำตอบได้เร็วที่สุด

๗.๔ ผู้เรียนควรรู้เกณฑ์การตัดสินพิจารณาความถูกต้องของคำตอบ ของตน

๗.๕ เมื่อผู้เรียนรู้คำตอบของตนถูกต้องแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องบอกซ้ำอีก ทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองยิ่งขึ้น

๗.๖ เมื่อผู้เรียนทำคำตอบผิด ควรพยายามให้ตรวจสอบเอง แนะนำแก้ไขเอง

๘) การจัดลำดับขั้นของสิ่งที่เรียน

๘.๑ ควรจัดลำดับเนื้อหาวิชา จากง่ายไปหายาก หรือไม่ซับซ้อนไปหาสิ่งที่ ซับซ้อน

๘.๒ ขั้นการเรียนแต่ละขั้น จะต้องให้ผู้เรียนก้าวคืบไปได้พอเหมาะ ไม่ ง่ายหรือยากจนเกินไป จะทำให้ผู้เรียนเบื่อหน่าย

๘.๓ การจัดลำดับขั้นต่าง ๆ ควรสัมพันธ์กับการพิจารณาแยกแยะเป้าหมายและการฝึกแต่ละขั้นตอน ควรกำหนดสิ่งเร้ากระตุ้นให้นักเรียนตอบ

๘.๔ ครูควรกำหนดคำถาม ต้องการให้รู้อะไร เกิดทักษะใดก่อนที่จะสามารถลงมือปฏิบัติ หรือทำกิจกรรมก่อนจบการเรียนรู้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

๘.๕ จากคำถามต้น ๆ ย่อมจะชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายลำดับต่อไปควรเป็นอะไร

๘.๖ ด้วยวิธีการตั้งคำถามเป็นขั้น ๆ สืบเนื่องกัน จะช่วยให้ครูสามารถบอกได้ว่านักเรียนควรมีพื้นฐานอย่างไร ก่อนจะเรียนบทต่อ ๆ ไป

๘.๗ ครูควรตั้งคำถามย้อนกลับ จากเป้าหมายสุดท้ายสู่เป้าหมายแต่ละตอน จะทำให้ทราบว่านักเรียนขาดความรู้ ทักษะตอนใด จะได้ช่วยเหลือ

๘.๘ ควรเปิดโอกาสให้นักเรียนจัดลำดับขั้นของตนเอง เพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ให้ชัดเจน จะเป็นสิ่งที่ช่วยให้ครูสามารถปรับปรุงการจัดลำดับขั้นการสอนได้ดีขึ้น

๙) ความแตกต่างระหว่างบุคคล

๙.๑ ผู้เรียนจะเรียนรู้ตามอัตราเร่งที่แตกต่างกัน ฉะนั้นการจัดการเรียนควรให้ผู้เรียนแต่ละคนก้าวหน้าตามสัดส่วน

๙.๒ นักเรียนบางคนจำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนมากพอควร ก่อนที่จะเกิดความคิดรวบยอด ได้ทันทีทันใดก็มี

๑๐ การสอนของครู

๑๐.๑ ทักษะของครูในการสร้างความสนใจ เช่น การนำ การอธิบายชี้ช่องทาง ย้ำ และการควบคุมห้องเรียนแตกต่างกัน ได้รับผลสำเร็จไม่เหมือนกัน และเป็นที่น่าเสียดายที่ทักษะเหล่านี้เป็นสิ่งที่สอนหรือถ่ายทอดกันได้ยากที่สุด

๑๐.๒ จากผลการวิเคราะห์องค์ประกอบของทักษะของครูผู้สอนจะทำให้ง่ายขึ้น โดยการเปลี่ยนบทบาทจากผู้ถ่ายทอดความรู้มาเป็นผู้จัดประสบการณ์การเรียนการสอน

ชาญชัย ยมดิษฐ์ ระบุว่า “กระบวนการจัดการเรียนการสอน สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ^{๒๙}

๑) ก่อนใช้กระบวนการเรียนการสอน ผู้จัดกระบวนการเรียนการสอนต้องทำการศึกษาหลักสูตร คู่มือครู แนวทางการจัดการเรียนการสอน การกำหนดวัตถุประสงค์การสอน มาตรฐานการเรียนรู้ สารวิชา ความพร้อมของผู้เรียน ยึดถือเป็นปัจจัยต่าง ๆ ที่แวดล้อมตลอดหลักสูตร งานวิจัย และความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการด้านเนื้อหาสาระและวิธีการ

^{๒๙} ชาญชัย ยมดิษฐ์, เทคนิคและวิธีการสอนร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : หลักพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖ – ๑๐๗.

จัดการเรียนการสอน แล้วนำมาจัดวางแผนการสอนโดยออกแบบกระบวนการสอนและจัดทำแผนการสอน ตรวจสอบและปรับปรุงก่อนใช้งานจริงจากผู้เชี่ยวชาญและจากการทดลองใช้ปรับปรุงจนมีประสิทธิภาพแล้วจึงนำไปใช้สอน

๒) ระหว่างการใช้กระบวนการเรียนการสอน การจัดกระบวนการเรียนการสอนสามารถจัดได้ ๒ นัยคือ

๒.๑ การจัดกระบวนการเรียนสอนโดยทั่วไป แบ่งออกได้ ๖ ขั้นตอน คือ

๑) ขั้นเตรียมความพร้อมของผู้เรียนและผู้สอน คือ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือการวัดประเมินผลและปัจจัยที่เกี่ยวข้องก่อนสอน

๒) ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ขั้นนี้เป็นขั้นดึงความสนใจของผู้เรียนทั้งหมดให้มาใส่ใจกิจกรรมการเรียนการสอนที่ครูจะดำเนินการขึ้นระหว่างการสอน ขั้นนี้อาจใช้ได้หลายวิธีตามความถนัด ความสามารถ ความสนใจ ความสะดวกและสอดคล้องกับกิจกรรมและบทเรียนที่จะจัดขึ้น เช่น แสดงกิจกรรม แนะนำจุดประสงค์การเรียนรู้ ดูอุปกรณ์สอบ ทบทวนประสบการณ์เดิม เริ่มต้นโน้มน้าว กล่าวคำถาม ทำท่าทาง ปูทางด้านข่าว เล่านิทาน นำสถานการณ์มากล่าวอ้าง สร้างบรรยากาศของนักเรียนที่สนใจ นำในการเข้าสู่กระบวนการจัดการเรียนการสอน สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่มีความสนุกสนาน และเพลิดเพลินกับบทเรียนโดยมีปฏิสัมพันธ์กันทางบวกระหว่างครูกับนักเรียนและระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง

๓) ขั้นตอนตามรูปแบบการสอน กระบวนการเรียนรู้ วิธีการสอน เทคนิคการสอน และศิลปะการสอนต่าง ๆ ที่ถูกเลือกมาใช้ในการสอนที่ถูกออกแบบไว้ โดยขั้นนี้ถือเป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่ดีที่สุดแก่ผู้เรียนด้วยการบูรณาการ เนื้อหาสาระกิจกรรม สื่อการเรียนการสอน ตลอดจนเทคนิควิธีที่สอดคล้องกับธรรมชาติ วัย ประสบการณ์ของผู้เรียนอย่างเหมาะสม สามารถบรรลุคุณลักษณะ คุณภาพหรือพฤติกรรมที่ต้องการให้เกิดขึ้นตามผล การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์โดยมีสื่อนวัตกรรม และเครื่องมือการวัดผลเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการอย่างเหมาะสมกับขั้นตอนที่กำหนด

๔) ขั้นสรุปบทเรียน ขั้นนี้เป็นขั้นที่ให้ผู้เรียนเป็นผู้ลงสรุปว่าสาระ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนจริง ๆ มีอะไรบ้าง โดยอาจสรุปเฉพาะประเด็นหรือหัวข้อสำคัญ ๆ ดังที่กำหนดไว้ตามวัตถุประสงค์ เป็นการย้ำสิ่งที่หลงเหลือจากการสอนของครูและการเรียน ของผู้เรียนเมื่อกระบวนการเรียนการสอนสิ้นสุดลงไปแล้ว อาจสรุปด้วยการใช้การอภิปราย การจด บันทึกลง การย่อ การแต่งบทร้อยกรอง การจัดทำโครงการ การประมวลเหตุการณ์ การวาดภาพ การจัดทำผังความคิด เครือข่าย ฯลฯ

๕) ขั้นวัดผลและประเมินผล ขั้นนี้เป็นขั้นที่ผู้เรียนตรวจสอบตนเอง ว่าได้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ตามเป้าหมายหรือไม่เพียงใดในสภาพที่เป็นจริง หลังกระบวนการ เรียนการสอนสิ้นสุดลง การวัดผลการเรียนรู้มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาตนเองของผู้เรียนให้ บรรลุศักยภาพสูงสุดของการพัฒนา ดังนั้น วิธีประเมินต้องใช้เครื่องมือหรือวิธีการที่หลากหลาย

และเที่ยงตรง การประเมินผลที่ดีต้องประเมินทั้งก่อนสอน ระหว่างสอน และหลังกระบวนการจัดการเรียนการสอนสิ้นสุดลง เพื่อครูผู้สอนสามารถนำผลการเรียนรู้ที่ดีที่สุดของผู้เรียนไปตัดสินผลการเรียน

๖) ขั้นส่งเสริมความแม่นยำและเปิดโอกาสให้ใช้จริงในชีวิตประจำวัน

๒.๒ กระบวนการจัดการเรียนการสอนตามกระบวนการเรียนรู้เฉพาะ การจัดการเรียนการสอนแบบนี้มีขั้นตอนเหมือนกับการจัดการเรียนการสอนทั่วไป โดยต้องมีการจัดการสอนตามขั้นตอนตามรูปแบบการสอน กระบวนการเรียนรู้ วิธีการสอน เทคนิคการสอน และศิลปะการสอนต่าง ๆ ที่ถูกเลือกมาใช้ในการสอนที่ถูกออกแบบไว้ให้ครบถ้วน และให้เหมาะสมกับบทเรียน วัย ประสบการณ์ และประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียนได้ โดยกระบวนการดังกล่าวที่นำมาใช้ เช่น กระบวนการสร้างความคิดรวบยอด กระบวนการสร้างค่านิยม กระบวนการคิดวิจารณ์ญาณ กระบวนการสร้างเจตคติ กระบวนการสร้างทักษะ กระบวนการวิทยาศาสตร์ กระบวนการจำ และกระบวนการกลุ่ม เป็นต้น

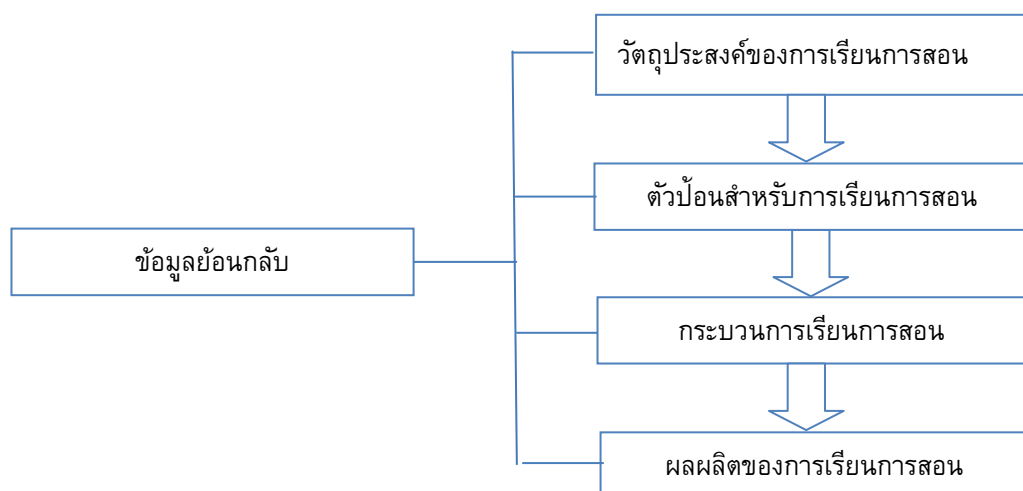
แสดงให้เห็นได้ว่าการจัดกระบวนการเรียนการสอนถือเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นส่วนที่ส่งผลกระทบต่อผู้เรียนโดยตรง การกึ่งนี้เป็นหน้าที่ของสถานศึกษา ครูและผู้จัดการเรียนรู้ ซึ่งรวมถึงวิทยากร พ่อแม่ ผู้ปกครองและบุคคลที่มีส่วนจัดการเรียนรู้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมโดยวิธีการที่หลากหลายและจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับผู้เรียน

๒.๒.๔ การจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

การทำกิจกรรมหรืองานใด ๆ ก็ตาม ถ้าทำอย่างมีระบบ จะช่วยให้ทำได้อย่างสะดวก สำเร็จเรียบร้อยอย่างมีประสิทธิภาพ การมีระบบก็คือการทำหน้าที่หรือจัดไว้อย่างเป็นระเบียบของส่วนประกอบต่าง ๆ ในระบบนั้น มีความสัมพันธ์หรือเสริมกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งในการสอนผู้ที่ทำหน้าที่สอนจะต้องพัฒนาการสอนของตนอยู่เสมอในการพัฒนาการสอนจำต้องจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ

๑) องค์ประกอบของระบบการเรียนการสอน (Instructional system) มีนักวิชาการได้กล่าวถึงองค์ประกอบของระบบการเรียนการสอนซึ่ง สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ ได้กล่าวว่า ระบบการเรียนการสอน ประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอน ตัวป้อนข้อมูลสำหรับการเรียนการสอน กระบวนการการเรียนการสอน และผลผลิตของการเรียนการสอน^{๓๐} ดังแผนภูมิที่ ๒.๓

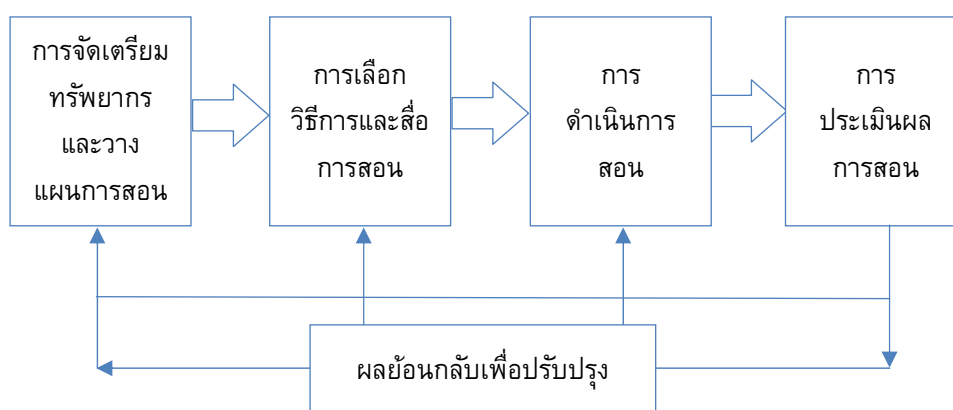
^{๓๐} สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, การประเมินระบบการเรียนการสอน, ในเอกสารการสอนชุดวิชา วิทยาการการสอน หน้าที่ ๘ – ๑๕, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๑.

แผนภูมิที่ ๒.๓ ระบบการเรียนการสอนของ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ ๒๕๕๓, ๒๗/๑.

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ กล่าวว่า การจัดระบบการสอนมีลักษณะเช่นเดียวกับการจัดระบบงานต่าง ๆ กล่าวคือ มีการดำเนินตามขั้นตอน หลักที่ถือเป็นองค์ประกอบของระบบมีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๓๑}

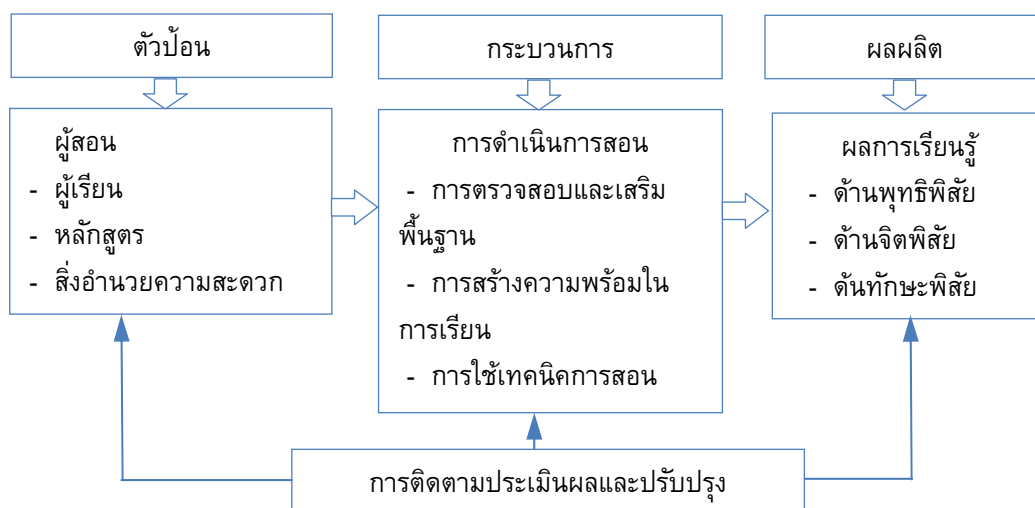
- ๑) การจัดเตรียมทรัพยากรและการวางแผนการสอน
- ๒) การเลือกวิธีการและสื่อการสอน
- ๓) การดำเนินการสอน
- ๔) การประเมินผลการสอนรวมทั้งการประเมินผลย้อนกลับเพื่อการปรับปรุง

แผนภูมิที่ ๒.๔ การจัดระบบการสอนของ ชัยยงค์ พรหมวงศ์, ๒๕๕๓ , ๑๗๕.

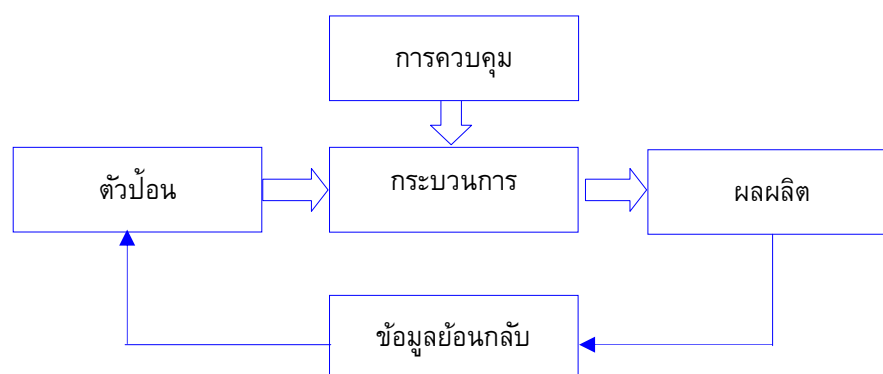
^{๓๑} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, การจัดระบบการเรียนการสอน, ในเอกสารการสอนชุดวิชา วิทยาการการสอน หน่วยที่ ๘ – ๑๕, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๕.

บุญชม ศรีสะอาด กล่าวว่า ในระบบการเรียนการสอน มีองค์ประกอบที่เป็นตัว
ป้อน กระบวนการ และผลผลิต ^{๓๒} ดังแผนภูมิที่ ๒.๕

แผนภูมิที่ ๒.๕ ระบบการเรียนการสอนของ บุญชม ศรีสะอาด, ๒๕๔๑ , ๕.

เอกศักดิ์ บุตรลัภ กล่าวว่า ในการทำงานของระบบที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
ที่มีความสมบูรณ์ควรประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๕ ส่วน คือ ^{๓๓}

แผนภูมิที่ ๒.๖ องค์ประกอบของระบบการเรียนการสอนของ เอกศักดิ์ บุตรลัภ , ๒๕๓๗ , ๒๑๑.

^{๓๒} บุญชม ศรีสะอาด, การพัฒนาการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

^{๓๓} เอกศักดิ์ บุตรลัภ, ครูกับการสอน, (เพชรบุรี: ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๙- ๒๑๑.

๑) ปัจจัยนำเข้า หรือ ตัวป้อน (Input) องค์ประกอบของระบบการเรียนการสอน ได้แก่ ครู นักเรียน บุคลากรในโรงเรียนอื่น ๆ หลักสูตร และสิ่งแวดล้อมทางการเรียน

- ครู เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้เกิดการเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

- ผู้เรียน เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญและจะขาดเสียมิได้ เพราะถ้าหากไม่มีผู้เรียนแล้ว การสอนก็จะไม่เกิดขึ้น

- หลักสูตร เนื่องจากหลักสูตรเป็นสื่อกลางที่จะนำนักเรียนไปสู่จุดหมายปลายทางที่สังคมคาดหวังไว้ ดังนั้น หลักสูตรจึงมีความเกี่ยวข้องกับระบบการเรียนการสอน ตั้งแต่จุดเริ่มต้นถึงจุดหมายปลายทาง สำหรับหลักสูตรในฐานะตัวป้อน ได้แก่ จุดหมายของหลักสูตร จุดประสงค์การเรียนรู้ และเนื้อหาสาระที่จะนำไปสอน

- สิ่งแวดล้อมทางการเรียน ได้แก่ การจัดห้องเรียน การจัดเวลาเรียน การเลือกแหล่งวิทยาการ และการบริการสนับสนุนการเรียนการสอน

๒) กระบวนการดำเนินงาน (Process) เป็นการนำเอาตัวป้อนซึ่งเป็นวัตถุดิบมาปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เพื่อให้เกิดเป็นผลผลิต (Output) ตามที่ต้องการ กล่าวคือ เป็นการดำเนินการจัดการเรียนการสอนนั่นเอง การดำเนินการตามกระบวนการนี้จะประกอบด้วยกิจกรรมย่อย ๆ หลายชนิด เช่น การเตรียมความพร้อม การดำเนินการสอน การสร้างเสริมทักษะ และกิจกรรมสนับสนุน

- การเตรียมความพร้อม ความพร้อมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการเรียนการสอน ถ้าปราศจากความพร้อมแล้วการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ยาก ถ้าหากจะเกิดก็จะไปอย่างผิวเผิน การเตรียมความพร้อมนอกจากจะทำได้โดยการสร้างความสนใจแล้ว ยังรวมไปถึงการประเมินสถานภาพหรือความรู้ของผู้เรียนก่อนที่จะสอบอีกด้วย

- การดำเนินการสอน จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการใช้กลวิธีการสอน และการใช้สื่อการสอนให้เหมาะสมกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน

- การสร้างเสริมทักษะ มีเป้าหมายหลักเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจและทักษะในสิ่งที่เรียนมาแล้วดียิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะทำได้หลายวิธี เช่น การให้ทำแบบฝึกหัด หรือทำกิจกรรมเพื่อสรุปหรือทบทวนสิ่งที่ได้เรียนไปแล้ว

- กิจกรรมการสนับสนุน ก่อนที่จะสิ้นสุดการเรียนการสอน อาจมีกิจกรรมบางอย่าง ได้แก่ การสรุปทบทวนเพื่อเป็นการย้ำให้เกิดความเข้าใจ หรือสามารถนำเอาหลักการต่าง ๆ ไปใช้อาจมีการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการสอน เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าของผู้เรียน

๓) การควบคุม (Control) การควบคุมกระบวนการเรียนการสอนนี้ หมายถึง วิธีการที่จะทำให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่ การใช้คำถามชนิดต่าง ๆ การเสริมกำลังใจ (Reinforcement) และการตรวจสอบความรู้ของผู้เรียน ในขณะที่เกิดทักษะ

ตามที่ต้องการเพียงใด หากพบว่ายังไม่เข้าใจหรือมีความสับสนอยู่ ก็อาจจะต้องทำการอธิบายหรือสอนซ้ำ

๔) ผลผลิต (Output) ผลผลิตทางการสอน ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน ถ้าหากการเรียนการสอนเป็นไปตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ก็แสดงว่าการเรียนการสอนที่ผ่านไปแล้ว ได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

๕) ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) คือ การวิเคราะห์ข้อมูลหลังจากการสอนได้ผ่านไปแล้ว ถ้าหากผลผลิตที่ได้จากการสอนต่ำกว่าจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ในตอนแรกก็จำเป็นต้องวิเคราะห์หาจุดบกพร่อง เพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไป

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพนั้น จำต้องจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบและมีความสัมพันธ์กัน โดยเริ่มแต่ ๑ การจัดเตรียมการสอน ได้แก่ ครูผู้สอน, ผู้เรียน, หลักสูตร, สิ่งแวดล้อมทางการเรียน, ๒ การเลือกวิธีการสอน ได้แก่ เป็นการดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนนั่นเอง การดำเนินการตามกระบวนการนี้จะประกอบด้วยกิจกรรมย่อย ๆ หลายชนิด เช่น การดำเนินการสอน การสร้างเสริมทักษะ และการเลือกใช้สื่อการสอน, ๓ การดำเนินการสอน หมายถึง วิธีการที่จะทำให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่ การใช้คำถามชนิดต่าง ๆ การเสริมกำลังใจ (Reinforcement) และการตรวจสอบความรู้ของผู้เรียน ในขณะที่เกิดทักษะตามที่ต้องการเพียงใด หากพบว่ายังไม่เข้าใจหรือมีความสับสนอยู่ ก็อาจจะต้องทำการอธิบายหรือสอนซ้ำ, ๔ การประเมินผลการสอน คือ การวิเคราะห์ข้อมูลหลังจากการสอนได้ผ่านไปแล้ว ถ้าหากผลผลิตที่ได้จากการสอนต่ำกว่าจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ในตอนแรกก็จำเป็นต้องวิเคราะห์หาจุดบกพร่อง เพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไป เพราะการมีระบบก็คือการจัดระเบียบขององค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบนั้น ให้มีความสัมพันธ์ต่อกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งในการสอนผู้ที่ทำหน้าที่สอนจะต้องพัฒนาการสอนของตนอยู่เสมอ ในการพัฒนาการสอนจำต้องจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ

๒.๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน

๑) ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน

๑.๑ ความหมายของหลักสูตร หลักสูตรเป็นสิ่งสำคัญของกระบวนการเรียนการสอน คือ เป็นแนวทางให้เกิดการเรียนการสอน เพราะถ้าขาดหลักสูตรแล้วกระบวนการเรียนการสอนก็ไม่สามารถดำเนินการได้ ดังนั้นนักการศึกษาตลอดจนผู้เชี่ยวชาญทางด้านหลักสูตรได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้อย่างกว้างขวางแตกต่างกันออกไปตามทัศนะและแนวคิดของนักศึกษแต่ละท่านดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า “หลักสูตร รายวิชาที่กำหนดไว้ให้ศึกษาวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง”^{๓๔}

กู๊ด (Good, C. V.) ได้กล่าวถึงความหมายของหลักสูตรไว้ ๓ นัย คือ^{๓๕}

๑) หลักสูตร หมายถึง หัวข้อวิชาการต่าง ๆ ที่จัดหมวดหมู่ เรียงลำดับจากง่ายไปยากให้เหมาะสมกับระดับความเจริญของงาน และสติปัญญาของเด็ก

๒) หลักสูตร หมายถึง ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา

๓) หลักสูตร หมายถึง แผนโครงการศึกษาที่โรงเรียนวางไว้อย่างกว้าง ๆ จัดสอนให้เด็กแต่ละชั้น แต่ละตอน

บรรพต สุวรรณประเสริฐ ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ ๔ นัยคือ^{๓๖}

๑) หลักสูตร หมายถึง รายวิชาหรือเนื้อหาสาระที่ใช้สอน

๒) หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ที่โรงเรียนหรือสถานศึกษาจัดให้แก่ผู้เรียน

๓) หลักสูตร หมายถึง กิจกรรมการเรียนการสอน

๔) หลักสูตร หมายถึง สิ่งที่สังคมคาดหวังหรือมุ่งหวัง จะให้ผู้เรียนได้รับ

ธำรง บัวศรี ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าหลักสูตร คือ แผนซึ่งได้ออกแบบจัดทำขึ้นเพื่อแสดงจุดหมาย การจัดเนื้อหา กิจกรรม และมวลประสบการณ์ในแต่ละโปรแกรมการศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนมีพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ตามจุดหมายที่ได้กำหนดไว้^{๓๗}

กาญจนา คุณารักษ์ ได้กล่าวว่า หลักสูตรหมายถึง โครงการหรือแผนข้อกำหนดอันประกอบด้วย หลักการ, จุดหมาย, โครงสร้าง, กิจกรรม, และวัสดุต่าง ๆ ในการจัดการเรียนการสอนที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ ความสามารถ^{๓๘}

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นามมีบุ๊คส์, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖๐.

^{๓๕} Good, C. V., **Dictionary of Education**, New York : McGraw-Hill. 1973, p. 157.

^{๓๖} บรรพต สุวรรณประเสริฐ, การพัฒนาหลักสูตรโดยเห็นผู้เรียนเป็นสำคัญ, (เชียงใหม่ : แสงศิลป์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

^{๓๗} ธำรง บัวศรี, **ทฤษฎีหลักสูตร (การออกแบบและพัฒนา)**, (กรุงเทพมหานคร : เอร่าวันการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๗.

^{๓๘} กาญจนา คุณารักษ์, **หลักสูตรและการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔.

วิชัย วงษ์ใหญ่ กล่าวว่า หลักสูตร หมายถึง ประสบการณ์ที่โรงเรียนจัดให้นักเรียนเพื่อให้ นักเรียนได้เรียนและพัฒนาตนเองไปในทางที่โรงเรียนปรารถนา และหลักสูตรที่ดีควรจะต้องตอบสนองความต้องการความสนใจของผู้เรียนอันสอดคล้องกับความต้องการของชีวิตที่เหมาะสมที่สุด^{๓๙}

จอร์จ (Beauchamp, George A.) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับหลักสูตรไว้ว่า องค์ประกอบสำคัญซึ่งจะต้องเขียนไว้ในเอกสารหลักสูตรมี ๔ ประการ คือ^{๔๐}

- ๑) เนื้อหาสาระและวิธีการจัด
- ๒) จุดมุ่งหมายทั่วไป
- ๓) แนวการนำหลักสูตรไปใช้สอน
- ๔) การประเมินผล

ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ กล่าวว่า หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ทั้งหมดที่ทางโรงเรียนจัดให้ผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้ง ๓ ด้าน คือ^{๔๑}

- ๑) ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain)
- ๒) ด้านจิตพิสัย (Affective Domain)
- ๓) ด้านทักษะพิสัย (Psycho motor Domain)

สรุปได้ว่า หลักสูตรหมายถึง หัวข้อวิชาการต่าง ๆ ที่จัดหมวดหมู่ เรียงลำดับจากง่ายไปหายากให้เหมาะสมกับระดับความเจริญงอกงาม และสติปัญญาของเด็ก และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา และยังเป็นเค้าโครงการศึกษาที่โรงเรียนวางไว้อย่างกว้าง ๆ จัดสอนให้เด็กแต่ละชั้น แต่ละตอน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

๑.๒ องค์ประกอบของหลักสูตร

ในตัวของหลักสูตรจะมีการวางองค์ประกอบของหลักสูตรเป็นหัวข้อสำคัญ ๆ เพื่อที่จะสามารถกำหนดแนวทางในการจัดทำหลักสูตรให้สอดคล้องและเป็นลำดับขั้นตอน นอกจากนี้ องค์ประกอบของหลักสูตรเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ความหมายของหลักสูตรนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้นซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรไว้อย่างใกล้เคียงกัน ดังนี้

^{๓๙} วิชัย วงษ์ใหญ่, พัฒนาหลักสูตรและการสอนมิติใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

^{๔๐} Beauchamp, George A., *A curriculum theory*. New Delhi : Eurage Publishing House. 1975, p 107 – 109.

^{๔๑} ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ, เทคนิคและวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

ธำรง บัวศรี ได้กำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของหลักสูตรไว้ดังนี้^{๔๒}

- ๑) เป้าประสงค์และนโยบายการศึกษา
- ๒) จุดหมายของหลักสูตร
- ๓) รูปแบบและโครงสร้างหลักสูตร
- ๔) จุดประสงค์ของวิชา
- ๕) เนื้อหา
- ๖) จุดประสงค์ของการเรียนรู้
- ๗) ยุทธศาสตร์การเรียนการสอน
- ๘) การประเมินผล
- ๙) วัสดุหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอน

เคอร์ (Kerr) ได้กำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรไว้ ๔ ส่วนคือ^{๔๓}

- ๑) วัตถุประสงค์ของหลักสูตร
- ๒) เนื้อหาความรู้
- ๓) ประสบการณ์เรียน
- ๔) การประเมินผล

ทาบ (Taba) ได้กล่าวถึงหลักสูตรควรประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้^{๔๔}

- ๑) จุดหมายกับวัตถุประสงค์
- ๒) เนื้อหาวิชาและประสบการณ์การเรียนรู้
- ๓) รูปแบบการเรียนการสอน
- ๔) การประเมินผลการเรียนรู้

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของหลักสูตรไว้ว่า องค์ประกอบหลักสูตรนั้นต้องประกอบด้วย ๘ ประการคือ^{๔๕}

- ๑) จุดหมาย คือ ความประสงค์หรือความต้องการทางการศึกษาและสังคม
- ๒) หลักการ คือ ทิศทางหรือแนวทางซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายของหลักสูตร

^{๔๒} ธำรง บัวศรี, **ทฤษฎีหลักสูตร (การออกแบบและพัฒนา)**, หน้า ๘ – ๙.

^{๔๓} Kerr, John F. **Changing the curriculum**. London. The University of London Press. 1968, p. 16- 17.

^{๔๔} Taba, H. **Curriculum development : theory and practice**. New York : Harcourt, Brace & World. 1962, p.14.

^{๔๕} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, อังไฉ, เลขา คมเสวต, การใช้หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ พ.ศ. ๒๕๓๐ (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๓), **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรอุตสาหกรรมมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)**, (ประเพณีวิชาพาณิชยกรรม, สาขาวิชาพาณิชยกรรม, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖ – ๑๗.

- ๓) โครงสร้าง คือ กลุ่มงานหรือรายวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตร
- ๔) จุดประสงค์ของการเรียนรู้แต่ละรายวิชา หมายถึง ความรู้ทักษะหรือทัศนคติบางประการโดยเฉพาะรายวิชานั้น ๆ ซึ่งนักเรียนจะต้องรู้ต้องมีหรือต้องปฏิบัติ
- ๕) เนื้อหารายวิชา คือ ประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่กำหนดไว้สำหรับรายวิชานั้น ๆ อันจะช่วยให้บรรลุถึงจุดประสงค์ของการเรียนรู้
- ๖) สื่อการเรียน คือ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจ และเพิ่มทักษะและทัศนคติที่ต้องการ
- ๗) วิธีการสอน ย่อมช่วยให้เกิดการเรียนรู้ ให้รู้จักคิด คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น
- ๘) การประเมินผล คือ เมื่อสอนไปแล้วจะต้องวัดดูว่านักเรียนได้เกิดมีความรู้ความเข้าใจ และทักษะตามนัยของจุดประสงค์ของการเรียนรู้เพียงใดหรือไม่ และจะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างไรต่อไป
- สรุปได้ว่า องค์ประกอบของหลักสูตรนั้นดังที่นักวิชาการได้ให้ความเห็นไว้นั้นควรประกอบด้วย

- ๑) จุดหมายและวัตถุประสงค์ของหลักสูตร ซึ่งจัดเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่จะให้เกิดแก่ผู้เรียน
- ๒) เนื้อหารายวิชาที่เป็นสาระสำคัญของความรู้ที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือทำให้ผู้เรียนได้เกิดการพัฒนา
- ๓) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และสื่อประกอบการเรียนการสอน เป็นการจัดเสริมประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจ และเพิ่มทักษะและทัศนคติที่ต้องการ
- ๔) การประเมินผล เป็นการตรวจสอบและติดตามผลการจัดการเรียนรู้ต่าง ๆ ได้เกิดมีความรู้ความเข้าใจ และทักษะตามนัยของจุดประสงค์ของการเรียนรู้เพียงใดหรือไม่ และจะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างไรต่อไป

๑.๓ ลักษณะของหลักสูตร

ลักษณะของหลักสูตร หมายถึง รูปแบบของหลักสูตรที่เกิดจากการจัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมประสบการณ์ต่าง ๆ

สุนีย์ ภูพันธ์ ได้กล่าวถึงลักษณะหลักสูตรที่ดีจะนำไปสู่การเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ และเกิดสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา หลักสูตรที่ดีควรมีลักษณะดังนี้^{๔๖}

^{๔๖} สุนีย์ ภูพันธ์, แนวคิดพื้นฐานการสร้างและการพัฒนาหลักสูตร, (เชียงใหม่ : แสงศิลป์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙ – ๒๐.

- ๑) ตรงกับจุดมุ่งหมายของการศึกษา
- ๒) ตรงตามลักษณะของการพัฒนาการของเด็กวัยต่าง ๆ
- ๓) ตรงตามลักษณะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและเอกลักษณ์ของชาติ
- ๔) มีเนื้อหาสาระของเรื่องที่สอนบริบูรณ์เพียงพอที่จะช่วยให้นักเรียนคิดเป็นทำเป็น และมีการพัฒนาในทุกด้าน
- ๕) สอดคล้องกับชีวิตประจำวันของผู้เรียน คือ จิตวิทยาทักษะ และวิชาเนื้อหาให้เหมาะสมกันในอันที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเจริญงอกงามทุกด้าน
- ๖) หลักสูตรที่ดี ควรสร้างขึ้นด้วยความร่วมมือของทุกฝ่าย เพื่อจะได้ผลดีควรจัดทำเป็นรูปคณะกรรมการ
- ๗) หลักสูตรที่ดี จะต้องยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมกับสภาพการณ์ต่าง ๆ เช่น
 - ๑) ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม
 - ๒) ความเป็นอยู่ การดำรงชีวิต และทรัพยากรธรรมชาติ
 - ๓) ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอันแสดงลักษณะสังคม
 - ๔) ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์
 - ๕) ความเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางจิตวิทยา
 - ๖) ความเปลี่ยนแปลงแนวทางการศึกษา
 - ๗) ความเปลี่ยนแปลงในจุดประสงค์ของการศึกษาซึ่งมุ่งส่งเสริมให้นักเรียนมีสัจการแห่งตน มีความรับผิดชอบในฐานะพลเมืองดี มีมนุษยสัมพันธ์ มีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ
- ๘) วิวัฒนาการทางด้านอุตสาหกรรม และภาวะความเป็นอยู่ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ระบบการปกครองประเทศที่เปลี่ยนไป
- ๙) ความเปลี่ยนแปลงทางด้านอื่น ๆ ได้แก่ การบริหารทางการศึกษา อุปกรณ์โสตทัศนศึกษา วิธีการสอนและการประเมินผลทางการศึกษา
- ๑๐) หลักสูตรที่ดีจะต้องให้นักเรียนได้เรียนรู้ต่อเนื่องกันไป และต้องเรียงลำดับยากง่ายไม่ขาดตอนจากกัน
- ๑๑) หลักสูตรที่ดีจะต้องเพิ่มพูนและส่งเสริมทักษะเบื้องต้นที่จำเป็นแก่ผู้เรียน
- ๑๒) หลักสูตรที่ดีจะต้องเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต เพื่อให้มีความเป็นอยู่อย่างผาสุก
- ๑๓) หลักสูตรที่ดีย่อมส่งเสริมให้เด็กเกิดความรู้ ทักษะ เจตคติ ความคิดริเริ่ม มีความคิดสร้างสรรค์ ในการดำเนินชีวิต
- ๑๔) หลักสูตรที่ดีจะต้องส่งเสริมให้เด็กทำงานเป็นอิสระ และทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ เพื่อพัฒนาให้รู้จักการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย

๑๓) หลักสูตรที่ดีย่อมบอกแนวทาง วิธีสอนและอุปกรณ์สื่อการสอนประกอบเนื้อหาสาระที่จะสอนไว้อย่างเหมาะสม

๑๔) หลักสูตรที่ดีย่อมมีการประเมินผลอยู่ตลอดเวลา เพื่อทราบข้อบกพร่องในอันที่จะปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นไป

๑๕) หลักสูตรที่ดีต้องจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และมีโอกาสแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ

๑๖) หลักสูตรที่ดีต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนแก้ปัญหาเองได้

๑๗) หลักสูตรที่ดีต้องจัดประสบการณ์ที่มีความหมายต่อชีวิตของผู้เรียน

๑๘) หลักสูตรที่ดีต้องจัดประสบการณ์และกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เลือกอย่างเหมาะสมตามความสนใจ ตามความต้องการ และความสามารถของแต่ละบุคคล

๑๙) หลักสูตรที่ดีจะต้องวางกฎเกณฑ์ไว้อย่างเหมาะสมแก่การนำไปปฏิบัติ และสะดวกแก่การวัดและประเมิน

เซเลอร์ และ อเล็กซานเดอร์ (Saylor & Alexander) กล่าวว่าหลักสูตรที่ดีควรมีลักษณะดังนี้^{๔๗}

๑) เนื้อหาของหลักสูตรครอบคลุมข้อมูลที่ได้จากนักเรียน สังคม กระบวนการเรียนการสอน และความรู้ที่ควรได้รับหรือไม่อย่างไร

๒) มีจุดหมายไว้ชัดเจน

๓) กระบวนการเรียนการสอน ผู้เรียนมีโอกาสดำเนินและมีอิสระในการพัฒนาความสามารถ ความสนใจ

๔) นักเรียน และครูมีความเข้าใจตรงกันเกี่ยวกับแผนการเรียนต่าง ๆ ในหลักสูตร

๕) จุดหมายที่สำคัญมีความสอดคล้องกับโอกาสที่จะเรียนภายในกลุ่ม

๖) มีความเหมาะสมคล่องตัวที่จะนำไปใช้อย่างจริงจังหรือไม่อย่างไร

๗) แผนงานเหมาะสมกับศูนย์กลางการศึกษาในโรงเรียนหรือไม่

๘) ความต้องการเป็นแรงดันจากภายนอก ได้รับการพิจารณาผ่านกระบวนการที่กำหนดไว้สมควรหรือไม่

๙) แผนงานของหลักสูตรมีความกว้างขวางหรือไม่

๑๐) กลุ่มที่รับผิดชอบในการวางแผนการนั้นเป็นตัวแทนของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น นักเรียน ผู้ปกครอง ประชาชน โดยส่วนรวมและกลุ่มอาชีพผู้ปกครอง

^{๔๗} Saylor, J . Galen, & Alexander, William M. **Planning curriculum for schools**. New York : Holt, Rinehart, & Winston, 1974, p. 44.

ดังนั้นสรุปได้ว่า หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอนนั้นต้องมีจุดหมายทางการศึกษา หลักการซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายของหลักสูตร โครงสร้างวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตร จุดประสงค์ของการเรียนรู้แต่ละรายวิชาโดยเฉพาะรายวิชานั้น ๆ ซึ่งนักเรียนจะต้องรู้ต้องมีหรือต้องปฏิบัติ เนื้อหารายวิชาทั้งทางตรงและทางอ้อมมันจะช่วยให้บรรลุถึงจุดประสงค์ของการเรียนรู้ สื่อการเรียนที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจ และเพิ่มทักษะและทัศนคติที่ต้องการ วิธีการสอนช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และการประเมินผล เมื่อสอนไปแล้วจะต้องวัดดูว่านักเรียนได้เกิดมีความรู้ความเข้าใจ และทักษะของการเรียนรู้เพียงใดและจะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างไรต่อไป

๒) ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน

งานด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เป็นงานที่ต่อเนื่องมาจากงานด้านหลักสูตรซึ่งจัดเป็นงานที่มีความใกล้ชิดกับตัวผู้เรียนมากที่สุด และผู้เรียนสามารถได้ปฏิบัติงานจริงมากที่สุด การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นงานที่ผู้สอนและผู้เรียนต้องดำเนินการร่วมกัน การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนการเรียนการสอน การจัดชั้นเรียนที่เอื้อต่อการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร วิธีการสอน และการสอนซ่อมเสริม เนื่องจากจุดหมายของการจัดการศึกษาอยู่ที่การจัดการเรียนการสอนให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดและดำเนินการด้านการเรียนการสอนจะเป็นไปด้วยดี ก็ด้วยการวางแผนการบริหารงานด้วยความร่วมมือของบุคลากรทุกฝ่ายในสถานศึกษาโดยเฉพาะครูผู้สอนซึ่งเป็นตัวจิ๊กสำคัญที่จะทำให้การเรียนการสอนมีคุณภาพ ดังนั้นจึงมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของกิจกรรมการเรียนการสอนไว้แตกต่างกันดังนี้

อาภรณ์ ใจเที่ยง ได้กล่าวถึง ความสำคัญของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีจุดหมายหมาย คือ^{๔๔}

๑) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทางร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญาไปพร้อมกัน

๒) เพื่อสนองความสามารถ ความถนัด ความสนใจของผู้เรียนทุกคนซึ่งแต่ละคนจะมีความแตกต่างกัน

๓) เพื่อสร้างบรรยากาศการเรียนการสอน ให้ผู้เรียนเรียนด้วยความเพลิดเพลิน ไม่เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในการเรียน

๔) เพื่อสนองเจตนารมณ์ของหลักสูตร ให้ผู้เรียนได้คิดเป็น ทำเป็นแก้ปัญหาเป็นและเกิดทักษะกระบวนการ

^{๔๔} อาภรณ์ ใจเที่ยง, หลักการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๐), หน้า ๗๑-๗๒.

๕) เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนกล้าแสดงออกและมีส่วนร่วมในการเรียน ผู้สอนจึงควรจัดกิจกรรมการเรียนการสอนทุกครั้ง เพื่อประโยชน์แก่ผู้เรียนเป็นสำคัญ

นิวรรณ์ สุทธิบุญ ให้ความหมายว่ากิจกรรมนักเรียน หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นนอกเหนือจากกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลักสูตรกำหนดเนื้อหาไว้เพื่อส่งเสริม ประสพการณ์ชีวิตสนองความสนใจ ความสามารถและความถนัดของนักเรียน โดยนักเรียนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการเองโดยสมัครใจ ทั้งนี้ภายใต้การอนุมัติของผู้บริหารโรงเรียนโดยไม่เกี่ยวกับคะแนนในการวัดผลการศึกษา^{๔๙}

กาญจนา ศรีภาพสินธุ์ ให้ความหมายว่า กิจกรรมนักเรียน หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนสนับสนุนให้นักเรียนร่วมกันจัดขึ้นนอกเวลาเรียนหรือนอกเหนือหลักสูตรที่โรงเรียนกำหนดให้เรียนในเวลาปกติ ทั้งนี้ด้วยความสมัครใจของนักเรียนเองและด้วยความช่วยเหลืออำนวยความสะดวกของโรงเรียนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้กิจกรรมแต่ละอย่างบรรลุความสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้^{๕๐}

สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ ได้กล่าวถึง การจัดการเรียนการสอนให้ประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องดำเนินการในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้แหล่งการเรียนรู้ สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามมาตรา ๒๔ ควรดำเนินการ ดังต่อไปนี้^{๕๑}

๑) จัดกิจกรรม เนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับความสนใจ และความถนัดของผู้เรียนโดยคำนึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

๒) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา

๓) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติ ให้ทำได้คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

๔) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนและอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ

^{๔๙} นิวรรณ์ สุทธิบุญ, *กิจกรรมเสริมหลักสูตร*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔.

^{๕๐} กาญจนา ศรีภาพสินธุ์, *การบริหารกิจการนักเรียน*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๓), หน้า ๔๗๑.

^{๕๑} สุวิทย์ มูลคำ/อรทัย มูลคำ, *วิธีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๘.

๕) การจัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย

เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนนอกจากมาตรา ๒๔ ที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ในแหล่งสถานศึกษาแล้ว ตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๔๗ กำหนดให้มีการประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ และมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ โดยเฉพาะมาตรฐานที่ ๑๘ ได้กำหนดเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมและการเรียนการสอนของแหล่งการเรียนรู้หรือสถานศึกษา โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามตัวบ่งชี้ ดังต่อไปนี้

ตัวบ่งชี้ที่ ๑ ให้มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างหลากหลายเหมาะสมกับธรรมชาติ และสนองความต้องการของผู้เรียน

ตัวบ่งชี้ที่ ๓ มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักศึกษาหาความรู้และแสวงหาคำตอบ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง

ตัวบ่งชี้ที่ ๙ มีการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนรักสถานศึกษาของตนและมีความกระตือรือร้นในการไปเรียน

ความสำคัญในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้เกิดความมุ่งมั่นในการใฝ่เรียนรู้ และสร้างนิสัยรักการเรียน รักสถานศึกษา มุ่งหาความรู้เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ยุพิน พิพิธกุล ได้ให้ความหมายของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนว่า หมายถึง กระบวนการต่าง ๆ ที่ครูจัดให้กับนักเรียนทั้งในห้องเรียน และนอกห้องเรียน เพื่อให้ นักเรียนได้เกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ที่หลากหลาย^{๕๒}

มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ได้กล่าวถึง ความสำคัญของกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีต่อการเรียนรู้ สรุป ได้ดังนี้^{๕๓}

๑) กิจกรรมจะช่วยสร้างความสนใจของผู้เรียน และทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจในบทเรียน

๒) กิจกรรมจะช่วยส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

๓) กิจกรรมช่วยส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบ

๔) กิจกรรมช่วยให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จสร้างความมั่นใจในตนเอง

๕) กิจกรรมจะช่วยขยายประสบการณ์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

๖) กิจกรรมจะช่วยส่งเสริมความเจริญงอกงามและพัฒนาการของผู้เรียน

^{๕๒} ยุพิน พิพิธกุล, การเรียนการสอนคณิตศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖.

^{๕๓} มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, หลักการสอน, (ลพบุรี : คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, ๒๕๔๗), หน้า ๙๖.

- ๗) กิจกรรมจะช่วยให้ผู้เรียนได้เคลื่อนไหว รู้สึกสนุกสนาน
- ๘) กิจกรรมจะช่วยส่งเสริมทักษะและปลูกฝังเจตคติที่ดี
- ๙) กิจกรรมจะช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม
- ๑๐) กิจกรรมจะช่วยส่งเสริมวินัยและความเป็นประชาธิปไตย

สรุปว่า ได้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง กระบวนการต่าง ๆ ที่ครูจัดให้กับนักเรียนทั้งในห้องเรียน และนอกห้องเรียน เพื่อให้นักเรียนได้เกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ที่หลากหลาย และเพื่อสนองเจตนารมณ์ของหลักสูตร คือให้ผู้เรียนได้คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็นและเกิดทักษะกระบวนการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ มีการปรับตัวในการทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่น การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจะสมบูรณ์ จะต้องอาศัยการจัดกิจกรรมที่ดีเป็นสำคัญ และผู้สอนจึงต้องจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้น่าสนใจ สอดคล้องกับวัย สติปัญญา ความสามารถของผู้เรียน และทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบันเสมอ

๓) ด้านสื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอนตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Media instruction” จุดมุ่งหมายของสื่อการสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และเกิดความเข้าใจในการเรียนของผู้เรียน มีนักวิชาการด้านการศึกษาให้ความหมายไว้แตกต่างกันดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ติดต่อให้ถึงกัน เช่น สื่อความหมาย ชักนำให้เป็นที่รู้จักกัน ผู้หรือสิ่งที่ติดต่อกันหรือชักนำให้รู้จักกัน สื่อการศึกษา คือ วิธีการ เครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นสื่อในการศึกษา”^{๕๔}

กรมวิชาการ ได้ให้ความหมายของสื่อการเรียนว่า หมายถึง วิธีการหรือกระบวนการ วัสดุ ของจริง เครื่องมือที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนซึ่งมีสารประโยชน์ต่อประสบการณ์การเรียนรู้ สามารถนำไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เป็นไปตามหลักสูตรที่กำหนดไว้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบดังเดิมนั้น สื่อการเรียนรู้จะเป็นตัวกลางที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และบรรลุตามวัตถุประสงค์^{๕๕}

วิวรรณ จันทรเทพย์ ระบุว่า “สื่อการเรียนการสอนหมายถึง วัสดุอุปกรณ์ หรือวิธีการใด ๆ ที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ทักษะ และประสบการณ์ไปสู่ผู้เรียน สื่อแต่ละชนิดจะมีคุณค่าและคุณสมบัติพิเศษในตัวเอง สามารถแสดงความหมายที่เหมาะสมกับเนื้อหา และเทคนิควิธีการใช้อย่างมีระบบ”^{๕๖}

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๒๐๐.

^{๕๕} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : อรุณลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๐.

^{๕๖} วิวรรณ จันทรเทพย์, การพัฒนาหลักสูตรและการสอน, (กรุงเทพมหานคร : เสรีการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

ชาญชัย ยมดิษฐ์ ให้ทัศนคติว่า “สื่อการเรียนการสอนเป็นตัวกลางเชื่อมโยงความรู้ ความเข้าใจในสารที่ผู้สอนส่งไปยังผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามวัตถุประสงค์ที่ผู้สอนกำหนดไว้ โดยสื่อที่ผู้สอนใช้สอนเรียกว่า “สื่อการสอน” ถ้าผู้เรียนใช้เรียนเรียกว่า “สื่อการเรียนรู้” ดังนั้นถ้าใช้คู่กันเรียกว่า “สื่อการเรียนการสอน” ก็แปลว่านักเรียนก็เรียนรู้ ครูก็ใช้สอนด้วยนั่นเอง ดังนั้นสื่อการเรียนการสอนจึงมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ประจักษ์หลักของการสอน เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ง่าย มีประสิทธิผลและเกิดประสิทธิภาพ^{๕๗}

เปรี๊ยะ กุมุท ได้ระบุว่า สื่อการสอน หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องมือ หรือช่องทางสำหรับการสอนของครูถึงผู้เรียนและทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ครูวางไว้ได้เป็นอย่างดี^{๕๘}

ดังนั้น สื่อการเรียนการสอน หมายถึง วัสดุ อุปกรณ์ หรือวิธีการต่าง ๆ ที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงให้เกิดความรู้ ทัศนคติ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ และสอดคล้องกับหลักสูตรและวิชาการ และเทคนิควิธีการใช้อย่างมีระบบ สื่อการเรียนการสอนจึงมีความสำคัญต่อการเรียนรู้เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ง่ายมีประสิทธิผลและเกิดประสิทธิภาพ ช่วยให้การสอนนั้นเกิดความเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนมากขึ้น

๓.๑ ประเภทของสื่อการสอน

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ ได้แบ่งสื่อการเรียนการสอนออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ^{๕๙}

๑) ประเภทวัสดุ (Software or material) บางครั้งเรียกว่า “สื่อเล็ก” (Small media) เป็นสื่อการสอนประเภทสิ้นเปลือง เสียหายได้ง่ายและเป็นสื่อที่บรรจุเนื้อหาสาระเรื่องราวหรือความรู้ไว้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น สไลด์บรรจุเรื่องราวไว้ในลักษณะของภาพนิ่ง หนังสือบรรจุเรื่องราวไว้ในลักษณะของตัวอักษรหรือสัญลักษณ์ เทปบันทึกเสียงบรรจุเรื่องราวไว้ในลักษณะเสียงและแถบวีดิทัศน์บรรจุเรื่องราวไว้ในรูปของภาพเคลื่อนไหวควบคู่กับเครื่องขยายเสียง ฯลฯ นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกันคือ

๑.๑ วัสดุที่ต้องอาศัยเครื่องมือหรืออุปกรณ์ จึงจะสามารถเสนอเรื่องราวความรู้หรือเนื้อหาสาระไปยังผู้เรียนได้ เช่น ภาพโปรงใส, แผ่นเสียง, เทปเสียง, แถบวีดิทัศน์, แผ่นดิสก์ เป็นต้น

^{๕๗} ชาญชัย ยมดิษฐ์, เทคนิคและวิธีการสอนร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : หลักพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖๕.

^{๕๘} เปรี๊ยะ กุมุท, แนวคิดการวิจัยทางเทคโนโลยีและสื่อทางการศึกษา, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

^{๕๙} ชัยยงค์ พรหมวงศ์, กระบวนการสื่อทางการเรียนการสอน, หน้า ๑๑๒.

๑.๒ วัสดุที่สามารถเสนอเรื่องราว ความรู้ เนื้อหาวิชาไปสู่ผู้เรียนได้ด้วยตัวมันเองโดยไม่ต้องอาศัยเครื่องมือหรืออุปกรณ์แต่อย่างใด ได้แก่ วัสดุสิ่งพิมพ์, หนังสือ, แผนภูมิ, รูปภาพ, หุ่นจำลอง, ของจริง, ของตัวอย่าง เป็นต้น

๒) ประเภทเครื่องมือหรืออุปกรณ์ (Hardware or equipment) บางครั้งก็เรียกว่า “สื่อใหญ่” (big media) ได้แก่ สื่อที่เกี่ยวข้องกับวัสดุและอุปกรณ์ที่มีความคงทนถาวร เช่น เครื่องฉายสไลด์, เครื่องฉายภาพยนตร์, เครื่องฉายแถบวีดิทัศน์, เครื่องฉายภาพโปรเจกเตอร์, และเครื่องฉายภาพทึบแสง, เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น สื่อการสอนประเภทนี้เป็นเพียงเครื่องมือหรือตัวกลางซึ่งเป็นทางผ่านของความรู้หรือเรื่องราวเท่านั้นโดยตัวมันเองแล้วไม่ได้บรรจุเนื้อหาสาระความรู้หรือเรื่องราวใด ๆ ไว้เลยจึงไม่สามารถสื่อความหมายไปยังผู้เรียนได้แต่ต้องอาศัยสื่อประเภทวัสดุ (software) มาใช้ควบคู่กันไปจึงจะสามารถเสนอเรื่องราวไปสู่ผู้เรียนในลักษณะต่าง ๆ ได้ สื่อประเภทเครื่องมือสามารถเสนอเรื่องราวความรู้หรือเนื้อหาวิชาที่บรรจุอยู่ในสื่อประเภทวัสดุออกมาในลักษณะของภาพที่มีขนาดใหญ่ผู้เรียนสามารถมองเห็นได้ชัดเจนและทั่วถึง บางครั้งก็สามารถเสนอในลักษณะของภาพเคลื่อนไหวเป็นธรรมชาติสร้างความสมจริงและน่าเชื่อถือ ตลอดจนการเสนอในลักษณะของเสียงที่ดังฟังชัดสามารถได้ยินกันอยู่ทั่วถึง

๓) ประเภทเทคนิคและวิธีการ (technique and method) สื่อการสอนประเภทนี้ไม่จัดอยู่ในประเภทวัสดุหรือเครื่องมือ แต่อาจอาศัยสื่อประเภทวัสดุหรือเครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างมาใช้ร่วมกันในลักษณะกิจกรรมหรือวิธีการด้วยกันก็ได้ ตัวอย่างสื่อประเภทนี้ คือ การสาธิต, สถานการณ์จำลอง, การสอนแบบจุลภาค, การแสดงละคร, การจัดแสดงเกม, ประสิทธิภาพนาฏการ, การศึกษานอกสถานที่, นิทรรศการ, แหล่งความรู้ในชุมชน, กลุ่มสัมพันธ์และกิจกรรมอื่น ๆ เป็นต้น

ไชยยศ เรืองสุวรรณ ได้แบ่งสื่อการสอนตามลักษณะของรูปร่างของสื่อออกเป็น ๔ ประเภท คือ^{๖๐}

๑) สื่อประเภทเครื่องมือเป็นสื่อที่ได้จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์แขนงวิศวกรรมไฟฟ้า และอิเล็กทรอนิกส์ เช่น เครื่องฉายต่าง ๆ เครื่องเสียง วิทยุ และโทรทัศน์ รวมทั้งแผ่นป้ายต่าง ๆ

๒) สื่อประเภทวัสดุ หมายถึง สื่อที่ได้จากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เป็นวัสดุที่มีการผุพังเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น แผนที่, แผนภูมิ, แผนสถิติ, ภาพโฆษณา, รูปภาพ, หุ่นจำลอง, ของจริง และอื่น ๆ

^{๖๐} ไชยยศ เรืองสุวรรณ, เทคโนโลยีการสอน, การออกแบบและพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๔.

๓) สื่อประเภทวิธีการ หมายถึง สื่อประเภทเทคนิค, ระบบกระบวนการต่าง ๆ เช่น การสาธิต, การศึกษานอกสถานที่, การทดลอง, การแสดงละคร, นิทรรศการ เป็นต้น

๔) สื่อประสม หมายถึง การนำสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเครื่องมือ วัสดุ และวิธีการ มาใช้ร่วมกันอย่างสัมพันธ์กันในลักษณะที่สื่อแต่ละอย่างส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่น บทเรียนโปรแกรม, ชุดการสอน, การจัดการเรียนการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ เป็นต้น

สรุปได้ว่า ประเภทของสื่อสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้หลายประเภท ตามลักษณะการใช้งาน เช่น ประเภทวัสดุ (Software or material) , ประเภทเครื่องมือหรืออุปกรณ์ (Hardware or equipment) , ประเภทเทคนิคและวิธีการ (technique and method) ซึ่งสื่อใน แต่ละประเภทยังมีความสำคัญแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับผู้นำสื่อไปใช้ให้เกิดความเหมาะสมและเกิดองค์ความรู้ และมีความสัมพันธ์กับวิชาและความน่าสนใจของสื่อนั้น ๆ

๓.๒ หลักการในการใช้สื่อการสอน

หลักการทั่วไปในการใช้สื่อการสอนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้สอน และมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้สอนสามารถเลือกและใช้สื่อการสอนได้อย่างเหมาะสมถูกต้องกับหลักการอื่น ๆ ในการจัดการเรียนการสอนอย่างแท้จริง เพราะถ้าใช้สื่อการสอนไม่เหมาะสมถูกต้องย่อมจะได้ผลน้อยหรือมีค่าเท่ากับไม่ได้ใช้เลย หากเป็นดังนี้แล้วย่อมไม่คุ้มค่ากับการลงทุน ดังนั้นการใช้สื่อการสอนแต่ละครั้งจึงควรพิจารณาให้ถี่ถ้วน และวางแผนการใช้รอบคอบ

ไชยยศ เรืองสุวรรณ ได้กล่าวว่า การใช้สื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตลอดจนคุ้มค่าในทุก ๆ ด้าน ครูจะต้องมีความรู้ความสามารถและทักษะพื้นฐานประกอบกันหลายด้าน จากหลักการทั้งหลายที่เกี่ยวกับการใช้สื่อ หรือเทคโนโลยีทางการสอนในห้องเรียนอย่างมีประสิทธิภาพนั้นความปฏิบัติเป็นขั้นตอนดังนี้^๑

๑) หลักการเลือก (Selection) การเลือกสื่อการสอนเพื่อนำมาเกื้อหนุนให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากครูเลือกสื่อไม่เหมาะสมมาใช้ในการเรียนการสอนแล้ว การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอาจไม่บรรลุผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย การเลือกสื่อควรยึดหลักการดังต่อไปนี้

- ๑.๑ สื่อต้องสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายและเรื่องที่สอน
- ๑.๒ สื่อต้องเหมาะสมกับความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียน
- ๑.๓ สื่อต้องเหมาะสมกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียน
- ๑.๔ เนื้อหาและวิธีใช้ไม่ยุ่งยากซับซ้อน
- ๑.๕ น่าสนใจ ทันสมัยและไม่ซ้ำซ้อน

^๑ ไชยยศ เรืองสุวรรณ, เทคโนโลยีการสอน, การออกแบบและพัฒนา, หน้า ๑๕๗ – ๑๖๐.

๑.๖ เนื้อหามีความถูกต้อง

๑.๗ เทคนิคการผลิตดี เช่น เกี่ยวกับขนาด สี เสียง ภาพ ความเป็นจริง และการจูงใจ เป็นต้น

๑.๘ เป็นสื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียน

๑.๙ สามารถนำเข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนได้ดี

๑.๑๐ ถ้ามีสื่อการสอนหลายอย่างในห้องเดียวกัน ให้พิจารณาว่าสื่อใดเหมาะสมที่สุดที่จะให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ผู้เรียนได้ดีที่สุดในเวลาอันสั้นที่สุด

ดังนั้น ครูจะสามารถเลือกสื่อมาใช้ในห้องเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ครูจะต้องมีความรู้ความสามารถและทักษะในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

๑) รู้จุดมุ่งหมายของการสอน

๒) จุดมุ่งหมายของการนำสื่อมาใช้

๓) นำมาใช้ในบทเรียน

๔) นำมาใช้ประกอบการอธิบาย

๕) นำมาเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน

๖) นำมาสรุปบทเรียน

๗) ต้องเข้าใจลักษณะของสื่อการสอนชนิดต่าง ๆ ว่าสามารถสร้างความสนใจให้ความหมายต่อประสบการณ์การเรียนรู้และอื่น ๆ แก่ผู้เรียนอย่างไรบ้าง

๘) ต้องมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งของสื่อการสอนทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน

๒) หลักการเตรียม (Preparation) การเตรียมเป็นขั้นตอนสำคัญขั้นหนึ่งในการใช้สื่อการสอน การเตรียมเป็นการสร้างความพร้อมไม่ว่าจะเป็นตัวครู ผู้เรียนและสื่อการเรียนการสอน ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ เพื่อให้การใช้สื่อ นั้นได้ผลและเกิดประสิทธิภาพมากที่สุด

๓) หลักการนำเสนอสื่อ (Presentation) การนำเสนอสื่อการสอนในห้องเรียน คือ การใช้สื่อประกอบในระบบการเรียนการสอน การใช้สื่อประกอบในกิจกรรมการเรียนการสอนนี้ ครูจะต้องระลึกลักษณะของสื่อว่าไม่มีสื่อการสอนใด ๆ ที่จะทำหน้าที่แทนครูได้อย่างสมบูรณ์ การใช้สื่อในการเรียนการสอนจะต้องใช้ให้เหมาะสมกับวิธีการสอน จุดมุ่งหมาย จังหวะ เวลา จิตวิทยาการเรียนรู้ และบุคลิกภาพของครูประกอบกัน การนำเสนอสื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนมีหลักการสำคัญเป็นแนวปฏิบัติ ดังนี้

๓.๑ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม เช่น ชักถาม อภิปราย

๓.๒ ตอบและอธิบายข้อซักถามของผู้เรียน ชี้แนะสาระสำคัญ ขั้นตอน และข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้

๓.๓ พยายามสำรวจตัวครูเองเสมอในระหว่างการใช้สื่อการเรียนการสอน ไม่ว่าจะเป็นสีหน้าท่าทางในขณะที่สอน

๓.๔ ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีขั้นตอน สอดคล้องกับจังหวะเวลา เนื้อหาตามที่เตรียมและวางแผนการใช้สื่อไว้

๔) หลักการประเมิน (Evaluation) การใช้สื่อการเรียนการสอนนั้น มีองค์ประกอบสำคัญอย่าง ๓ ประการคือ ครูผู้ใช้สื่อการสอน ผู้เรียน และสื่อการสอน ดังนั้นการประเมินผลการใช้สื่อการเรียนการสอนนั้นจึงประเมินจากองค์ประกอบทั้งสามรวมกัน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดระบบการเรียนการสอนครั้งต่อไป

ปราณี ปิยวารกร ได้ระบุว่า “กลวิธีการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดศรัทธา นั้น ผู้สอนต้องเป็นบุคคลที่สามารถจัดสภาพแวดล้อม จูงใจ และวิธีการสอนให้นักเรียนเกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้และฝึกฝนวิธีคิดโดยแยกกาย นำไปสู่การปฏิบัติจนประจักษ์จริงในหลักการการใช้สื่อการสอนที่ดี นอกจากจะขึ้นอยู่กับทักษะและทักษะของผู้สอนแต่ละบุคคลแล้ว การใช้สื่อจะได้ผลมากน้อยเพียงใดยังขึ้นอยู่กับผู้เรียนด้วย ทั้งนี้เพราะความมุ่งหมายสำคัญของการใช้สื่อก็เพื่อประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของผู้เรียน นอกจากนี้การใช้สื่อการสอนในห้องเรียนอย่างมีประสิทธิภาพผู้สอนควรปฏิบัติตามหลักการต่อไปนี้ คือ”^{๖๒}

๑) การเลือกสื่อการสอน (selection of media) การเลือกสื่อการสอนมาใช้ประกอบกิจกรรมการเรียนการสอน ผู้สอนต้องคำนึงว่าไม่มีวิธีการสอนใด กิจกรรมการเรียนการสอนใดหรือสื่อประเภทใดที่ดีที่สุดในการเรียนเนื้อหาหนึ่ง ๆ ดังนั้น ผู้สอนควรเลือกสื่อตามเกณฑ์คุณสมบัติที่ดีของสื่อแต่ละประเภทและควรพยายามเลือกใช้สื่อที่เป็นลักษณะสื่อประสม (multimedia) เพื่อจะได้ช่วยเสริมซึ่งกันและกันจะช่วยให้ผลดีกว่าใช้สื่อเพียงอย่างเดียว

๒) การเตรียมการใช้สื่อการสอน (preparation of media utilization) การเตรียมการใช้สื่อการสอนเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกประการหนึ่งในหลักการการใช้สื่อการสอน การเตรียมการสอนเป็นการสร้างความพร้อมไม่ว่าจะเป็นตัวครูผู้สอน, สื่อการสอน, สถานที่ที่จะใช้สื่อการสอน, และตัวของนักเรียน ดังนั้น การใช้สื่อการเรียนการสอนครูผู้สอนจะต้องมีการเตรียมการใช้สื่อที่สำคัญดังต่อไปนี้

๒.๑ การเตรียมตัวผู้สอน คือ การเตรียมตัวก่อนการใช้สื่อในการเรียนการสอนจริงจะทำให้ผู้สอนเกิดความมั่นใจในการใช้มากยิ่งขึ้น และแสดงถึงความพร้อมของผู้สอนได้เป็นอย่างดี ผู้สอนควรเตรียมตัวในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑) ผู้สอนต้องศึกษาเนื้อหาในสื่อการสอนก่อน เพื่อเตรียมตัวสำหรับการให้คำแนะนำ การเตรียมคำถามหรืออาจจะเตรียมแบบฝึกหัด แบบทดสอบ การสรุป

^{๖๒} ปราณี ปิยวารกร, สภาพและปัญหาการสอนของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดชัยภูมิ, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๐.

เป็นต้น เมื่อผู้สอนศึกษาเนื้อหาในสื่อโดยละเอียดแล้วจะได้เข้าใจจุดมุ่งหมายในการใช้สื่อชัดเจนขึ้นและยังสามารถเน้นส่วนที่สำคัญได้

๒) เตรียมศึกษาวิธีใช้ หรือทดลองใช้สื่อนั้นก่อนนำไปใช้จริงในห้องเรียน เพื่อจะได้ทราบขั้นตอนรายละเอียดของกระบวนการทดลองทั้งอาจพบปัญหาอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นได้

๓) ครูต้องเตรียมตัวให้พร้อมในเนื้อหาที่จะสอน ศึกษาข้อดีและจุดอ่อนของสื่อนั้น ๆ ตลอดจนแนวทางที่จะใช้สื่อนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๒ การเตรียมสื่อการสอน ในการเตรียมสื่อการสอนนั้น ครูผู้สอนควรปฏิบัติดังนี้

๑) ตรวจสอบสื่อการสอนว่าตรงกับจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนหรือไม่ โดยทดลองใช้หรือฉายดูก่อน คือควรมีการทดลองใช้จริงอย่างน้อย ๓๐ นาที เพราะหากเกิดข้อผิดพลาดขัดข้องจะได้มีเวลาในการแก้ไขได้ทัน

๒) จัดลำดับของสื่อให้เหมาะสมถูกต้อง หรือทำการติดตั้งเข้าที่ควรจัดวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเพื่อความสะดวกในการหยิบใช้งาน

๓) จับเวลาทดลองใช้สื่อ เพื่อประมาณเวลาการใช้สื่อกับการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับเวลาจริงในตารางสอน

๔) ในกรณีจะใช้เครื่องมือเทคโนโลยีทางการศึกษา เช่น เครื่องเสียง, เครื่องฉาย ฯลฯ ต้องตรวจสอบ และเตรียมเครื่องมือเหล่านั้นให้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ทันที

๕) จัดบันทึกหัวข้อสำคัญจากสื่อการสอน เพื่อจะได้อธิบายเพิ่มเติมให้ผู้เรียนเข้าใจยิ่งขึ้น

๖) สื่อที่ยังไม่ได้ใช้ควรเก็บให้พ้นจากสายตาผู้เรียน เมื่อถึงขั้นตอนการใช้จึงหยิบขึ้นมา เพราะสื่อจะดึงดูดความสนใจของผู้เรียนไป

๒.๓ เตรียมห้องเรียน ครูผู้สอนควรปฏิบัติดังนี้

๑) เตรียมหรือตรวจสอบเครื่องอำนวยความสะดวกที่ต้องใช้ร่วมกับสื่อการสอนที่เลือกไว้ให้พร้อมในการใช้งานได้ทันที เช่น โต๊ะสำหรับสาธิต, โต๊ะวางสื่อ, แผงติดภาพ, ตะขอแขวนภาพ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ควรจัดให้อยู่ในตำแหน่งที่ผู้เรียนทุกคนมองเห็นได้ชัดเจน

๒) ตรวจสอบสภาพห้องเรียน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง วิธีการหรือกระบวนการ วัสดุของจริง เครื่องมือที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอน ซึ่งมีสารประโยชน์ต่อการเรียนรู้ทัศนคติ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ และสอดคล้องกับหลักสูตรและวิชาการ ซึ่งต้องสัมพันธ์

กับจุดมุ่งหมายและเรื่องที่จะสอน มีความเหมาะสมกับความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียน วัย และระดับชั้นของผู้เรียน เนื้อหา น่าสนใจ ทันสมัยและไม่ซับซ้อน มีความถูกต้อง

๔) ด้านการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอน

การวัดผลประเมินผลการเรียนการสอน เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของนักเรียน และนำมาปรับปรุงการเรียนการสอน ของครูและเป็นเครื่องมือที่ทำให้ครู นักเรียนและผู้ปกครอง ได้ทราบว่าการเรียนการสอนนั้น บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มากน้อยเพียงใด ซึ่งจะใช้กระบวนการแบบอิงกลุ่มหรืออิงเกณฑ์ก็ได้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมและการประเมินผลเป็นขบวนการของการรวบรวม การบันทึก และ แปลความหมายของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวนักเรียน มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ทัศคติไว้ เกี่ยวกับการวัดผลและประเมิน เช่น

อำนาจ เลิศขยันดี ได้ให้ความหมายการประเมินผลว่า “เป็นขบวนการที่ได้ มาตรฐานเพื่อการตัดสินใจในการที่จะสรุปว่าสิ่งที่ได้รับการประเมินนี้ดี เลว, เหมาะ, ไม่เหมาะ, ควร, ไม่ควร, ผ่าน, ไม่ผ่าน, จึงจำเป็นที่จะต้องต้องมีข้อมูลจากการประเมินผล”^{๖๓}

จำนง พรายแยมแซ ได้ระบุว่า การวัดผลหมายถึง “กระบวนการในการกำหนด หรือหาปริมาณแทนคุณลักษณะของสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือแทนพฤติกรรม หรือสมรรถภาพเป็น ตัวเลข หรือคะแนนว่ามีจำนวนหรือปริมาณเท่าใด” และการประเมินผล หมายถึง “กระบวนการ ในการตัดสินใจหรือวินิจฉัยเพื่อตีราคา หรือสรุปคุณลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือพฤติกรรมของ คนใดคนหนึ่งอย่างมีหลักเกณฑ์ โดยอาศัยข้อมูลหรือรายละเอียดจากการสังเกต การตรวจ ผลงาน, การสัมภาษณ์, หรือการทดสอบประกอบการพิจารณา”^{๖๔}

ประเสริฐ ธรรมโวหาร ได้ให้ทัศคติว่า “การประเมินผล หมายถึง การประเมิน เพื่อปรับปรุงการเรียนและเพื่อการตัดสินใจผลการเรียนรู้ของนักเรียน จัดเป็นเครื่องมือสำคัญยิ่งจะ ช่วยให้คุณได้ทราบระดับความเจริญงอกงามของเด็กแต่ละคนว่ามีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น หรือ ลดลงอย่างไร ผู้เรียนได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะ เจตคติ และการปฏิบัติตามจุดประสงค์ ของการเรียนรู้เพียงใดหรือไม่”^{๖๕}

^{๖๓} อำนาจ เลิศขยันดี, การประเมินผลทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : อำนาจการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๖.

^{๖๔} จำนง พรายแยมแซ, เทคนิคการวัดและประเมินผลการเรียนรู้กับการซ่อมเสริม, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

^{๖๕} ประเสริฐ ธรรมโวหาร, หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๗.

วิจิตร อวະกุล ได้ระบุไว้ว่า “การประเมินผลหมายถึงกระบวนการในการพิจารณาวิจัยให้ทราบว่า การทำกิจกรรมหรืองานต่าง ๆ ที่เรานั้นเกิดผลอย่างไร โดยการสังเกตเก็บข้อมูลตัวเลขของผลที่ออกมาแล้วเอามาเปรียบเทียบหรือวัดกับเกณฑ์วัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่เรามีอยู่หรือตั้งขึ้น จากนั้นก็นำมาสรุปว่าดีหรือไม่ดี สูงหรือต่ำกว่ามาตรฐานมากน้อยเพียงใด ควรมีการปรับปรุงแก้ไขอย่างไรบ้าง”^{๖๖}

สรุป การวัดผลและประเมินผล หมายถึง กระบวนการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่ทำให้ทราบถึงการพัฒนาการของนักเรียน และนำมาปรับปรุงการเรียนการสอนของครูและเป็นเครื่องมือที่ทำให้ครู นักเรียนและผู้ปกครอง ได้ทราบว่าการเรียนการสอนนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มากน้อยเพียงใด

๔.๑ ความสำคัญของการวัดผลและประเมิน

กลุ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ได้กล่าวถึงการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนต้องอยู่บนหลักการพื้นฐานสองประการคือการประเมินเพื่อพัฒนาผู้เรียนและเพื่อตัดสินผลการเรียน ในการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนให้ประสบผลสำเร็จนั้น ผู้เรียนจะต้องได้รับการพัฒนาและประเมินตามตัวชี้วัดเพื่อให้บรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้ สะท้อนสมรรถนะสำคัญ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนซึ่งเป็นเป้าหมายหลักในการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับชั้นเรียน ระดับสถานศึกษา ระดับเขตพื้นที่การศึกษา และระดับชาติ การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนโดยใช้ผลการประเมินเป็นข้อมูลและสารสนเทศที่แสดงพัฒนาการ ความก้าวหน้า และความสำเร็จทางการเรียนของผู้เรียน ตลอดจนข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาและเรียนรู้อย่างเต็มตามศักยภาพการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ได้แก่ ^{๖๗}

๑) ระดับชั้นเรียน การประเมินระดับชั้นเรียน เป็นการวัดและประเมินผลที่อยู่ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ผู้สอนดำเนินการเป็นปกติและสม่ำเสมอ ในการจัดการเรียนการสอน ใช้เทคนิคการประเมินอย่างหลากหลาย เช่น การซักถาม การสังเกต การตรวจการบ้าน การประเมินโครงงาน การประเมินชิ้นงาน ภาระงาน แฟ้มสะสมงาน การใช้แบบทดสอบ ฯลฯ โดยผู้สอนเป็นผู้ประเมินเองหรือเปิดโอกาสให้ผู้เรียนประเมินตนเอง เพื่อนประเมินเพื่อน ผู้ปกครองร่วมประเมิน ในกรณีที่ไม่มีผ่านตัวชี้วัดให้มีการสอนซ่อมเสริม

^{๖๖} วิจิตร อวະกุล, การวัดและประเมินผลทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มิตรสยาม, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

^{๖๗} กลุ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้, แนวทางการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช, ๒๕๕๑. สำนักงานวิชาการและมาตรฐานการศึกษา คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

๒) ระดับสถานศึกษาการประเมินระดับสถานศึกษา เป็นการประเมินที่สถานศึกษาดำเนินการเพื่อตัดสินผลการเรียนของผู้เรียนเป็นรายปี/รายภาค ผลการประเมินการอ่าน คิดวิเคราะห์และเขียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน นอกจากนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของสถานศึกษา ว่าส่งผลต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนตามเป้าหมายหรือไม่ ผู้เรียนมีจุดพัฒนาในด้านใด รวมทั้งสามารถนำผลการเรียนของผู้เรียนในสถานศึกษาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ระดับชาติ ผลการประเมินระดับสถานศึกษาจะเป็นข้อมูลและสารสนเทศเพื่อการปรับปรุงนโยบาย หลักสูตร โครงการ หรือวิธีการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนเพื่อการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาตามแนวทางการประกันคุณภาพการศึกษาและการรายงานผลการจัดการศึกษาต่อคณะกรรมการสถานศึกษาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ปกครองและชุมชน

๓) ระดับเขตพื้นที่การศึกษา การประเมินระดับเขตพื้นที่การศึกษา เป็นการประเมินคุณภาพผู้เรียนในระดับเขตพื้นที่การศึกษาตามมาตรฐานการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของเขตพื้นที่การศึกษา ตามภาระความรับผิดชอบ สามารถดำเนินการโดยประเมินคุณภาพผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนด้วยข้อสอบมาตรฐานที่จัดทำและดำเนินการโดยเขตพื้นที่การศึกษา หรือด้วยความร่วมมือกับหน่วยงานต้นสังกัด ในการดำเนินการจัดสอบ นอกจากนี้ยังได้จากการตรวจสอบทบทวนข้อมูลจากการประเมินระดับสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษา

๔) ระดับชาติการประเมินระดับชาติ เป็นการประเมินคุณภาพผู้เรียนในระดับชาติตามมาตรฐานการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สถานศึกษาต้องจัดให้ผู้เรียนทุกคนที่เรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เข้ารับการประเมิน ผลจากการประเมินใช้เป็นข้อมูลในการเทียบเคียงคุณภาพการศึกษาในระดับ ต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการวางแผนยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษา ตลอดจนเป็นข้อมูลสนับสนุนการตัดสินใจในระดับนโยบายของประเทศ

บทบาทด้านการวัดผลและประเมินผล เป็นบทบาทที่ครูผู้สอนต้องดำเนินการเพื่อตรวจสอบว่าสามารถจัดการเรียนการสอนให้บรรลุผลตามจุดประสงค์ของการเรียนรู้ที่กำหนดไว้หรือไม่ ทั้งนี้ครูควรเตรียมเครื่องมือและวิธีการให้พร้อมก่อนถึงขั้นตอนการวัดผลและประเมินผลทุกครั้ง และการวัดควรให้ครอบคลุมทุกด้าน โดยเน้นการวัดจากสภาพจริง จากการปฏิบัติและจากแฟ้มสะสมผลงาน ซึ่งในการวัดและประเมินผลนี้นอกจากครูจะเป็นผู้วัดและประเมินผลเองแล้ว ผู้เรียนและสมาชิกของแต่ละกลุ่มควรจะมีบทบาทร่วมวัดผลและประเมินผลตนเองและกลุ่มด้วย

อุทุมพร ทองอุไทย ได้เสนอให้ครูผู้สอนมีการประเมินผลการสอนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ทราบทั้งข้อดีและข้อบกพร่องของตน เพื่อนำไปส่งเสริมและปรับปรุงการเรียนการสอนให้ดีขึ้น การประเมินผลที่มีประสิทธิภาพควรกำหนดเกณฑ์ดังต่อไปนี้^{๖๘}

- ๑) วัดและประเมินผลได้ตรงตามจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมที่กำหนดไว้
- ๒) วัดและประเมินผลได้เหมาะสมกับบทเรียนและเวลา
- ๓) วัดและประเมินผลได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดที่สอนภายในระยะเวลาที่กำหนด

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ ได้เสนอแนะให้ครูผู้สอนทำการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนโดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้^{๖๙}

- ๑) วัดและประเมินผลเหมาะสมกับเนื้อหาวิชา
- ๒) วัดและประเมินผลตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้
- ๓) ใช้วิธีการวัดหลาย ๆ แบบ

นพพร พานิชสุข ได้ให้ความสำคัญของการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนไว้ว่าผู้สอนจะต้องมีการวัดและประเมินผลที่ได้จากการสอนโดยพิจารณาให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งในรูปแบบต่าง ๆ โดยพิจารณาจากสิ่งดังต่อไปนี้^{๗๐}

- ๑) ความสนใจ ตั้งใจของนักเรียนในชั่วโมงที่สอน
- ๒) พฤติกรรมที่นักเรียนแสดงออก เช่น การตอบคำถาม การแสดงความคิดเห็น

๓) การให้นักเรียนไปค้นคว้าหรือทำรายงานมาส่งเพื่อเติมภายหลังที่ได้เรียนในชั้นเรียนผ่านไปแล้ว

- ๔) การให้นักเรียนทำข้อสอบสั้น ๆ ภายหลังที่ได้เรียนในชั้นเรียนผ่านไปแล้ว

^{๖๘} อุทุมพร ทองอุไทย, หลักสูตรบริหารการวัดและประเมินผลการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสมาคมปริวรร, ๒๕๔๘), หน้า ๘๕.

^{๖๙} สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, การวัดและประเมินพฤติกรรมนักเรียน, (กรุงเทพมหานคร : ลัทธิการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐.

^{๗๐} นพพร พานิชสุข, เทคนิคการวัดและประเมินผลการเรียนรู้กับการซ่อมเสริม, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

อหันท ศรีโสภา ได้ระบุถึงประโยชน์ของการประเมินไว้ว่า^{๗๑}

- ๑) เป็นประโยชน์ต่อครู
 - ๑.๑ ให้ข้อมูลเบื้องต้นของนักเรียน
 - ๑.๒ ช่วยให้ผู้ครูสามารถกำหนดและปรับปรุงจุดมุ่งหมายของนักเรียนแต่ละคนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น
 - ๑.๓ ช่วยให้ผู้ครูประเมินตนเอง
 - ๑.๔ ช่วยให้ผู้ครูสามารถปรับปรุงเทคนิคการสอนให้เหมาะสม
- ๒) ประโยชน์ต่อนักเรียน
 - ๒.๑ ช่วยให้นักเรียนทราบจุดมุ่งหมายและความต้องการของครู
 - ๒.๒ เพิ่มแรงจูงใจในการเรียนของนักเรียน
 - ๒.๓ ช่วยให้มีนิสัยในการเรียนดีขึ้น
 - ๒.๔ ช่วยให้ผู้ทราบว่าคุณภาพตนเองเก่งและอ่อนในวิชาอะไร

สรุปได้ว่า การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยใช้ผลการประเมินเป็นข้อมูลและสารสนเทศที่แสดงถึงพัฒนาการ ความก้าวหน้า และความสำเร็จทางการเรียนของผู้เรียน ตลอดจนข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาและเรียนรู้อย่างเต็มตามศักยภาพการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ทั้งนี้ครูควรเตรียมเครื่องมือและวิธีการให้พร้อมก่อนถึงขั้นตอนการวัดผลและประเมินผลทุกครั้ง และการวัดควรให้ครอบคลุมทุกด้าน โดยเน้นการวัดจากสภาพจริง จากการปฏิบัติและจากแฟ้มสะสมผลงาน ซึ่งในการวัดและประเมินผลนั้นนอกจากครูจะเป็นผู้วัดและประเมินผลเองแล้ว ผู้เรียนและสมาชิกของแต่ละกลุ่มควรจะมีบทบาทร่วมวัดผลและประเมินผลตนเองและกลุ่มด้วย

๒.๓ การจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

กฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๔๘ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ สถาบันพระพุทธศาสนามีสิทธิจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียน สำนักศาสนศึกษาและสำนักเรียน เนื่องจากในมาตรา ๑๒ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้บัญญัติให้สถาบันศาสนามีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กำหนดในกฎกระทรวง ซึ่งสถาบันพระพุทธศาสนาถือเป็นสถาบันศาสนา ดังนั้นเพื่อให้สถาบันพระพุทธศาสนาสามารถจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้สอดคล้องกับนโยบายการจัดการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมหาเถรสมาคมได้ โดยรัฐจะส่งเสริมและ

^{๗๑} อหันท ศรีโสภา, ทฤษฎีการวัดและประเมินผล, (กรุงเทพมหานคร : มิตรสยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๔ – ๕.

สนับสนุนการจัดการศึกษาของสถาบันพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้เรียนซึ่งเป็นพระภิกษุและสามเณร ได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพเท่าเทียมกับการศึกษาในรูปแบบอื่น จึงจำเป็นต้องออกกฎกระทรวงนี้ ว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๔๘ อาศัยอำนาจ ตามความในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดย พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และมาตรา ๑๒ แห่ง พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ อันเป็นพระราชบัญญัติที่มีบทบัญญัติบาง ประการเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งมาตรา ๒๙ ประกอบกับ มาตรา ๕๐ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติให้กระทำได้ โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่ง กฎหมายรัฐธรรมนูญว่าการกระทรวงศึกษาธิการออกกฎกระทรวงไว้ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ในกฎกระทรวงนี้

“โรงเรียน” หมายความว่า สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

“สำนักศาสนศึกษา” หมายความว่า สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติ ธรรม แผนกธรรมหรือพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด

“สำนักเรียน” หมายความว่า สถานศึกษาที่จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนก ธรรม หรือพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ซึ่งเป็นสำนักเรียนในเขตกรุงเทพมหานครและ สำนัก เรียนคณะจังหวัด ตามที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด

ข้อ ๒ ให้สถาบันพระพุทธศาสนามีสิทธิจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ พระภิกษุและ สามเณร ในโรงเรียน สำนักศาสนศึกษา และสำนักเรียน การจัดตั้ง ยุบ รวม เลิกและการ ดำเนินการของโรงเรียน สำนักศาสนศึกษา หรือสำนักเรียนให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการ ที่มหาเถรสมาคมประกาศกำหนด

ข้อ ๓ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสถาบันพระพุทธศาสนาแบ่งเป็นระดับ ดังต่อไปนี้

๑) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาในระดับ มัธยมศึกษาตอนต้นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

๒) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม และการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ที่ได้จัดให้แก่พระภิกษุและสามเณรซึ่งมีพื้นฐานความรู้ไม่ต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ หกหรือเทียบเท่า และได้ศึกษา วิชาสามัญเพิ่มเติมตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดโดยคำแนะนำของมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ แบ่งเป็นระดับ ดังต่อไปนี้

ก) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เป็นการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

ข) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ชั้นเปรียญธรรม ๓ ประโยค เป็นการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ข้อ ๔ ให้โรงเรียน สำนักศาสนศึกษา และนักเรียน ได้รับการสนับสนุนในด้านวิชาการและเงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษา

ข้อ ๕ ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาที่ โรงเรียน สำนักศาสนศึกษา หรือนักเรียน ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ ส่งเสริม สนับสนุน และให้ข้อเสนอแนะการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และพระปริยัติธรรม แผนกบาลี

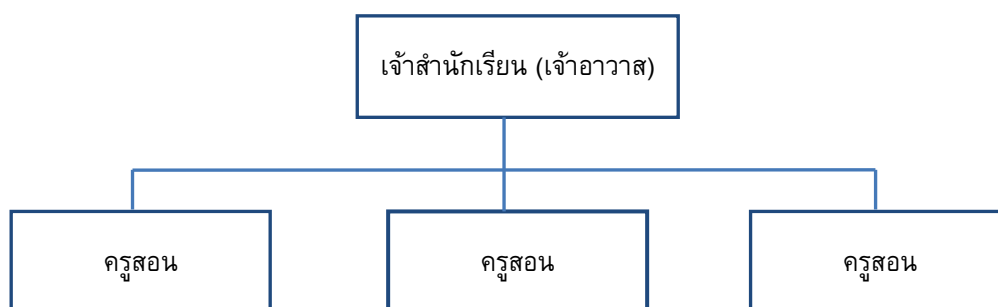
ข้อ ๖ ให้มีคณะกรรมการโรงเรียน คณะกรรมการสำนักศาสนศึกษา และคณะกรรมการนักเรียน ทำหน้าที่กำกับดูแลการจัดการศึกษาของโรงเรียน สำนักศาสนศึกษา และนักเรียน แล้วแต่กรณี ให้สอดคล้องกับนโยบายการจัดการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานและมหาเถรสมาคม รวมทั้งส่งเสริม และสนับสนุนระบบการประกันคุณภาพภายใน เพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา^{๗๒}

รูปแบบการบริหารการจัดการในโรงเรียนพระปริยัติธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สำนักเรียนวัดและ คณะจังหวัดเป็นผู้จัดสอนในความรับผิดชอบของคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ โดยมีแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นผู้รับผิดชอบกำหนดหลักสูตร และจัดการสอบโดยใช้ข้อสอบกลางเรียกว่า “การสอบสนามหลวง” ในทุกระดับ ส่วนการจัดการเรียนการสอนและการบริหารสำนักเรียน วัดและท้องถิ่นดำเนินการเองโดยคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ไม่ได้เข้าไปควบคุมดูแล และไม่มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำนักเรียน การจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียนด้านบุคลากรทุนทรัพย์ และผู้เรียนเป็นสำคัญ บางปีไม่ได้จัดเพราะขาดความพร้อมวัดที่เปิดเป็นสำนักเรียนแล้วมีกฎระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เหมือนกัน ต่างดำเนินงานตามความเหมาะสม สภาพการจัดการศึกษาภายในสำนักเรียนโดยทั่วไปขึ้นอยู่กับเจ้าสำนักเรียน ครูสอนมิได้กำหนดว่าต้องมีวุฒิครู แต่มีความรู้ในเนื้อหาและมีศรัทธาที่จะสอนก็สามารถเป็นครูสอนได้^{๗๓}

^{๗๒} สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, เรื่องสอบธรรมของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๓๑๓ – ๓๑๔.

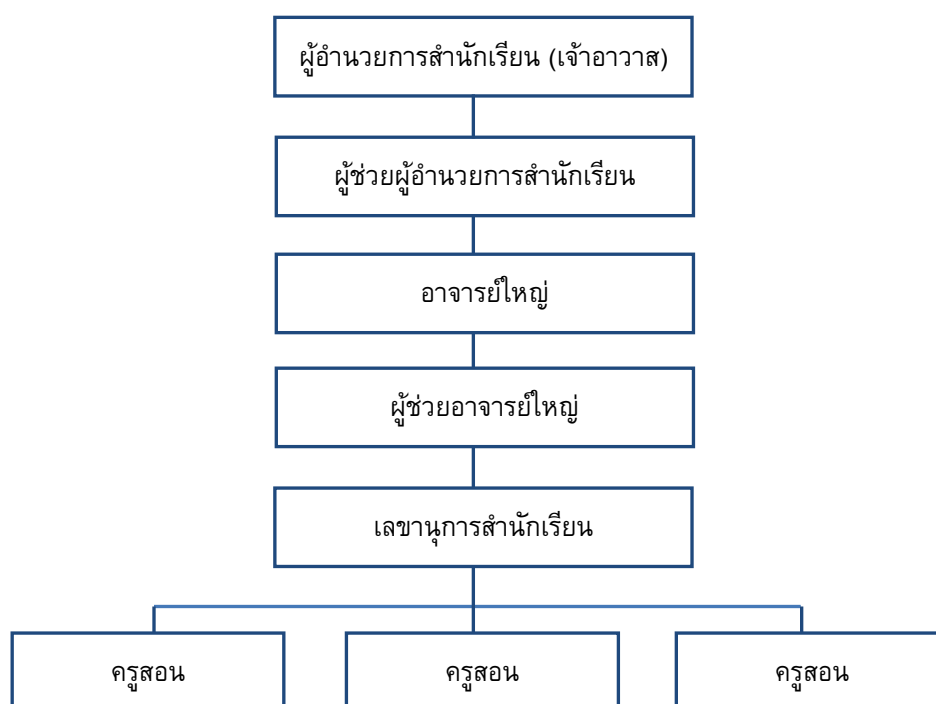
^{๗๓} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๑๕.

สำหรับการจัดโครงสร้างการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ส่วนใหญ่ จะมีการจัดรูปแบบการจัดองค์กร ๒ แบบ ดังแผนภูมิข้างล่างนี้

แผนภูมิที่ ๒.๗ การบริหารการจัดการของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดเล็ก

การจัดองค์กรที่ไม่ซับซ้อนเนื่องจากมีจำนวนพระภิกษุสามเณรเรียนน้อย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการจัดของแต่ละวัดที่มีโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดเล็ก ตามแผนภูมิที่ ๒.๗ และโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่ ตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด จะมีพระภิกษุสามเณรเรียนมาก ดังนั้นการบริหารจึงมีการจัดองค์กรที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ตามแผนภูมิที่ ๒.๘

แผนภูมิที่ ๒.๘ การบริหารการจัดการของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่

การบริหารงานบุคคลในโรงเรียนพระปริยัติธรรม การบริหารงานบุคคลหรือการจัดการเกี่ยวกับบุคคลหมายถึง การใช้คนให้ทำงานให้ได้ผลดีที่สุด ภายในเวลาสั้นที่สุด สิ้นเปลืองเงินทองและวัสดุน้อยที่สุด ในขณะที่เดียวกันคนที่ทำงานนั้นมีความสุขมีความพอใจที่จะให้ผู้บริหารใช้ พอใจที่จะทำตามที่คุณบริหารต้องการ^{๗๔}

การบริหารงานบุคคลหรือการจัดการเกี่ยวกับบุคคลหมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหารใช้ศาสตร์และศิลป์ในการสรรหาคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถเข้าปฏิบัติงานในองค์การได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ปฏิบัติงานด้วยการบำรุงรักษา เพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ ตลอดจนดูแลให้ดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

การจัดการเกี่ยวกับบุคคลเป็นกระบวนการที่สำคัญมากอย่างหนึ่งสำหรับผู้บริหาร ผู้บริหารที่หวังความสำเร็จในการบริหารงาน จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ วิทยาการใหม่ ๆ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงการบริหารงานอยู่เสมอ ฉะนั้น การบริหารบุคลากรโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมจะต้องมีการจัดการเกี่ยวกับบุคคลและเกณฑ์การประเมินผลงานของครูสอนด้วย ดังนี้^{๗๕}

๑) การบริหารงานบุคคลในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สามารถแยกได้ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.๑ การคัดเลือกครูใหม่ การคัดเลือกครูใหม่เข้ามาทำ การสอนนั้น ผู้บริหารในฐานะที่เป็น เจ้าสำนักเรียน และรับผิดชอบในสำนักเรียน จำเป็นที่จะต้องเลือกเฟ้นครูใหม่ที่จะเข้ามาปฏิบัติงานนั้นให้เหมาะสมโดยยึดหลัก “ความสามารถและถนัดในการสอนแต่ละวิชา” อาจจะเลือกจากศิษย์เก่าที่จบมาจากสำนักเรียนนั้น ๆ หรือขอกับผู้บังคับบัญชาในระดับสูง ที่เห็น สมควรและเหมาะสม

๑.๒ การปฐมนิเทศครูใหม่ การปฐมนิเทศครูใหม่ เป็นการแสดงออกถึงความเอาใจใส่ของสำนักเรียน เพื่อเสริมสร้างความจงรักภักดีให้เกิดขึ้นในสำนักเรียน และเป็น การเตรียมครูใหม่ให้ปฏิบัติหน้าที่ได้ผลดีมีกำลังในการปฏิบัติงาน เพื่อให้งานมีประสิทธิภาพสูงขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้เพราะว่าครูใหม่มีความต้องการในด้านที่พัก การเข้ากับครูเก่าให้ได้เร็วที่สุด เข้าใจในจุดประสงค์และนโยบายของสำนักเรียน และรู้จักกับชุมชนที่ได้อุปการะวัด

๑.๓ การอบรมครูประจำการ การอบรมครูประจำการ หมายถึง การเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ สมรรถภาพ และเจตคติอันเหมาะสมให้แก่ครูผู้ปฏิบัติงานเพื่อให้การปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้มีประสิทธิภาพที่สุด สามารถแก้ไข

^{๗๔} ภิญโญ สาร, การบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๘๔.

^{๗๕} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๕๘ – ๖๑.

ข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำงาน และเตรียมตัวที่จะรับความรับผิดชอบสูงขึ้นได้แก่ การอ่าน และการฟังปาฐกถา การวิจัย การประชุมสัมมนา ทัศนศึกษา เป็นต้น

๑.๔ การสร้างขวัญหรือกำลังใจ ขวัญหรือกำลังใจ หมายถึง สภาวะของจิตใจที่แสดงออกมาให้ปรากฏอย่างใดอย่างหนึ่ง ในแง่ของความพอใจและความไม่พอใจ เช่น ความกระตือรือร้น ความมั่นใจ ความมุ่งมั่น ความเด็ดเดี่ยว ความท้อแท้ ความอดทนระอาใจ เป็นต้น ขวัญหรือกำลังใจเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างเป็นสิ่งเปราะและแตกง่าย และมักจะไม่วางกับร่องกับรอยอย่างถาวรองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจแก่ครู ดังนี้ คือ

- ๑) ลักษณะท่าทีและบทบาทของเจ้าสำนักเรียน
- ๒) ความพึงพอใจในหน้าที่การงานที่ปฏิบัติอยู่
- ๓) ความพึงพอใจต่อวัตถุประสงค์และนโยบายดำเนินงานของเจ้าสำนักเรียน เพื่อนครูและทายาททายาทที่บำรุงวัด

๔) การให้บำเหน็จรางวัล

๕) สภาพการปฏิบัติงาน

๖) สุขภาพของผู้ปฏิบัติงานทั้งกายและทางจิตใจ

๑.๕ การประเมินผลการปฏิบัติงานของครู หมายถึง การตรวจสอบผลของการปฏิบัติงานของครูที่ได้ปฏิบัติไปแล้วว่าได้ผลดีเพียงใด เพื่อเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ก่อนลงมือปฏิบัติ หรือเปรียบเทียบกับแผนนโยบาย หรือแผนงานที่กำหนดเอาไว้ ทั้งนี้การประเมินผลการปฏิบัติงานของครู จะต้องคำนึงถึงเวลาเป็นส่วนประกอบอีกด้วย

๒) เกณฑ์การประเมินผลการปฏิบัติงานของครูสอน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม มี ๑๐ ประการ คือ

- ๑) การเตรียมงานหรือการเตรียมการสอนและโครงการสอน
- ๒) ความสามารถในการเสนอบทเรียนและให้ความรู้แก่นักเรียน
- ๓) การกระตุ้นส่งเสริมให้นักเรียนทำงาน
- ๔) ความรอบรู้แม่นยำในวิชาที่สอน
- ๕) ทักษะวิธีสอนและเทคนิคในการสอน
- ๖) วินัยและการควบคุมชั้น
- ๗) การสร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในห้องเรียน
- ๘) บุคลิกภาพ
- ๙) ความสัมพันธ์ต่อคณะครู นักเรียน และผู้ปกครอง
- ๑๐) เจตคติ และคุณภาพของการสอน

๓) การบริหารงบประมาณ งบประมาณที่ใช้ในการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม ได้จากงบประมาณการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อยู่ในความดูแลของกรมศาสนาในส่วนงานพัฒนาการศาสนศึกษาซึ่งเป็นหนึ่งใน ๖ แผนงานตามภาระหน้าที่ของกรมการศาสนา

ได้แก่แผนงานบริหารการศาสนา แผนงานทำนุบำรุงและส่งเสริมการศาสนา แผนงานพัฒนาการศึกษา แผนงานเผยแพร่การศาสนาและส่งเสริมจริยธรรม แผนงานวิจัยการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม แผนงานป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์ การจัดสรรงบประมาณ สนับสนุนแก่สำนักเรียน/สำนักศาสนศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ของกรมการศาสนา ดำเนินการ ดังนี้

- ๑) เงินอุดหนุนโรงเรียนพระปริยัติธรรมจัดให้โดยเฉลี่ย สำนักเรียนละ ๒๖,๐๐๐ บาท/ปี
- ๒) เงินอุดหนุนศูนย์ครูพระปริยัตินิเทศน์ ตามจำนวนพระปริยัตินิเทศน์ ประจำ ศูนย์จัดให้โดยเฉลี่ยรูปละ ๔,๐๐๐ บาท/ปี
- ๓) เงินอุดหนุนค่าใช้จ่ายรายเดือนครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ขั้นต้นจัดให้รูปละ ๔๐๐ บาท/เดือน
- ๔) เงินอุดหนุนค่าใช้จ่ายรายเดือนครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมชั้นสูง จัดให้รูปละ ๖๕๐ บาท/เดือน
- ๕) เงินอุดหนุนส่งเสริมการศึกษาอบรมพระปริยัติธรรมก่อนสอบจัดให้ตามความเหมาะสม
- ๖) เงินงบประมาณใช้จ่ายในการจัดอบรมหลักสูตรฝึกหัดครูสอนพระปริยัติธรรมจัดให้ตามความเหมาะสม
- ๗) เงินอุดหนุนแม่กองธรรมสนามหลวงในการจัดการศึกษาจัดให้ตามความเหมาะสม
- ๘) เงินงบประมาณใช้จ่ายในการประสานงานการศึกษาและร่วมกิจกรรมทางการศึกษาจัดให้ตามความเหมาะสม
- ๙) เงินงบประมาณใช้จ่ายในการติดตามประเมินผลและจัดเก็บข้อมูลของเจ้าหน้าที่จัดให้ตามความเหมาะสม

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

พระมหาสุรสิทธิ์ กระดานลาด ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม: ศึกษาเฉพาะโรงเรียนพระปริยัติธรรมอิสานราชวิทยานุสรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์” พบว่า ระบบการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมมีการจัดโครงสร้างของการบริหารที่ชัดเจน แต่บุคลากรรับหน้าที่หลายตำแหน่ง จึงทำให้การปฏิบัติงานขาดประสิทธิภาพ ปัญหาการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม โดยจำแนกตาม

แผนกได้ดังนี้ แผนกสามัญ เป็นการศึกษาที่จัดเพื่อสนองความต้องการของนักเรียนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา โรงเรียนขาดงบประมาณในการบริหารจัดการ โรงเรียนจะได้งบประมาณอุดหนุนต่อหัวต่อปีเท่านั้น ทำให้ไม่มีสื่อวัสดุอุปกรณ์ในการสอนและไม่งบประมาณในการพัฒนาครู ส่วนแผนกบาลีเป็นการเรียนการสอนในระบบเก่า หลักสูตรไม่มีการปรับปรุงเพื่อสนองความต้องการของนักเรียนยังคงใช้หลักสูตรของ แม่กองธรรมบาลีสนาทหลวง ซึ่งเป็นการท้อ้งจำมากกว่าการคิดวิเคราะห์ และมีการจัดสอบเพียงปีละครั้ง นักเรียนที่สอบไม่ผ่านจะไม่มีโอกาสสอบซ่อมอีก นักเรียนจึงไม่ให้ความสนใจต่อการเรียนแผนกบาลีและแผนกธรรม เป็นการใช้หลักสูตรของแม่กองธรรมสนามหลวง นักเรียนให้ความสนใจเพราะเรียนง่าย และนักเรียนที่เรียนจบนักธรรมสามารถได้รับการยกเว้นในรายวิชาธรรมในแผนกสามัญ ส่วนปัญหาที่พบ คือ การสร้างแรงจูงใจนักเรียนด้วยการให้รางวัลแก่นักเรียนที่สอบในแต่ละปีไม่มี ทั้งนี้เป็นเพราะโรงเรียนไม่มีงบประมาณเพราะนักเรียนส่วนใหญ่จำพรรษาในวัดที่เป็นโรงเรียน ทางโรงเรียนจึงต้องรับภาระในค่าใช้จ่ายทั้งหมดของนักเรียน การที่จะให้รางวัลแก่นักเรียนที่สอบได้ในแต่ละปีจึงกระทำไม่ได้ยาก^{๗๖}

พระมหาสมศักดิ์ จิตศักดิ์สิทธิ์ ได้ศึกษาเรื่อง “กระบวนการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดสมุทรสาคร” พบว่า ผู้บริหารและครูสอนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในด้านการวางแผน, การจัดองค์การ, การจัดการเกี่ยวกับบุคคล, และการงบประมาณ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และผู้บริหารและครูสอนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ในด้านการจัดองค์การและด้านการจัดการเกี่ยวกับบุคคล ส่วนด้านอื่น ๆ ไม่แตกต่างกัน ปัญหาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมคือ งบประมาณไม่เพียงพอ, การวางแผนยังไม่เป็นระบบ, บุคลากรมีไม่เพียงพอ และการจัดองค์การยังไม่สมบูรณ์ชัดเจน^{๗๗}

^{๗๖} พระมหาสุรสิทธิ์ กระดานลาด, สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม : ศึกษาเฉพาะโรงเรียนพระปริยัติธรรมอีสานราชวิทยาลัยนาฏนคร อำเภอมือง จังหวัดบุรีรัมย์, **ปริญญาการศึกษา มหามบัณฑิต**, (สาขาวิชาสังคมศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๗).

^{๗๗} พระมหาสมศักดิ์ จิตศักดิ์สิทธิ์, กระบวนการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดสมุทรสาคร, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔).

พระมหาสุเมธา ยุธะชัย ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพและแนวทางการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดสระบุรี” ผลการวิจัยพบว่า^{๗๘}

๑ สภาพการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมจังหวัดสระบุรี ๑ ด้านหลักสูตรการสอน พบว่า เนื้อหาวิชามีการจัดเรียงตามลำดับความยากง่ายอย่างเหมาะสมในระดับมาก แต่เนื้อหาวิชาธรรมวิภาค และเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้มีความเหมาะสมกับระดับชั้นในระดับปานกลาง, ๒ ด้านการวางแผนการสอน พบว่า มีการแสดงให้เห็นว่าได้เตรียมการสอนมาล่วงหน้าในระดับมาก และจัดทำแผนการสอนหลากหลายในแต่ละเนื้อหาวิชาเพื่อช่วยให้การเรียนการสอนบรรลุวัตถุประสงค์ในระดับปานกลาง, ๓ ด้านการจัดการเรียนการสอน พบว่า มีการจัดการเรียนการสอนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติดำเนินการได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับหลักสูตรในระดับมาก แต่การผสมผสานการจัดการเรียนการสอนหลากหลายในปานกลาง, ๔ ด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่า มีสื่อการสอนที่เหมาะสม แต่สื่อการเรียนการสอนสัมพันธ์กับขนาดของกลุ่มผู้เรียนและกิจกรรมในระดับปานกลาง, ๕ ด้านการวัดและประเมินผล พบว่า การวัดและประเมินผลมีความเหมาะสมในระดับมาก และนำผลที่ได้มาใช้ในการปรับปรุงการเรียนการสอนในระดับปานกลาง

๒ ปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหาในการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดสระบุรี ๑ ด้านหลักสูตรการสอนพบว่า หลักสูตรนี้เนื้อหาหนักในแต่ละวิชาไม่สอดคล้องกับระยะเวลาในการเรียน ไม่มีมาตรฐานในการจัดตารางเรียนและไม่มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำนักเรียน, ๒ ด้านการวางแผนการสอนพบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่ไม่มีการวางแผนการสอน ขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดทำแผนการสอน ไม่ให้ความสำคัญกับการวางแผนการสอน และครูผู้สอนส่วนใหญ่ไม่มีคุณวุฒิด้านวิชาชีพครู, ๓ ด้านการจัดการเรียนการสอน พบว่า ครูผู้สอนเน้นการสอนแบบบรรยาย ขาดการจัดกิจกรรมที่จูงใจผู้เรียน มีคุณวุฒิ วัยวุฒิ และประสบการณ์ในการจัดการเรียนการสอนแตกต่างกันไป ไม่ได้เข้ารับการอบรมเกี่ยวกับเทคนิคหรือวิธีการสอนที่ทันสมัย และไม่ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้สอน ผู้บริหารสำนักเรียนหรือโรงเรียนไม่ให้ความสำคัญกับการคัดเลือกคุณสมบัติของครูผู้สอน, ๔ ด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่า สื่อการสอนไม่ทันสมัยไม่น่าสนใจ ขาดงบประมาณด้านการจัดซื้อจัดหาสื่อการเรียนการสอนและการจัดซื้อจัดหาสื่อที่ทันสมัยขึ้นอยู่กับความพร้อมและทุนทรัพย์ของแต่ละสำนักเรียนหรือโรงเรียนเป็นหลัก, และ ๕ ด้านการวัดและประเมินผล พบว่า ขาดการประเมินผลตามสภาพจริง ให้ความสำคัญกับการสอบธรรมสนามหลวงมากกว่าการวัดผลขณะเรียน ไม่สามารถนำผลการประเมินที่ได้มาปรับปรุงการเรียนการสอนได้,

^{๗๘} พระมหาสุเมธา ยุธะชัย, สภาพและแนวทางการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดสระบุรี, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาหลักสูตรและการสอน, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, ๒๕๕๐).

๓ แนวทางการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดสระบุรี ๑ ด้านหลักสูตรการสอน พบว่า ควรขอความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ช่วยกับพิจารณาปรับปรุงเนื้อหาในแต่ละวิชา ครูผู้สอนต้องประยุกต์เนื้อหาให้เหมาะกับสภาพสังคมปัจจุบันและสอดคล้องกับระยะเวลาเรียน และควรออกกฎระเบียบหรือจัดตารางเรียนให้เป็นระบบมีมาตรฐานและเป็นไปในแนวทางเดียวกัน, ๒ ด้านการวางแผนการสอน พบว่า ครูผู้สอนและผู้บริหารสำนักเรียนหรือโรงเรียนควรคำนึงถึงความสำคัญในการจัดทำแผนการสอน และผู้บริหารควรให้ความสำคัญกับการคัดเลือกครูผู้สอนที่มีคุณสมบัติพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง และควรมีการจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำแผนการสอน, ๓ ด้านการจัดการเรียนการสอน พบว่า ครูผู้สอนควรมีวิธีการจัดการเรียนการสอนที่หลากหลาย เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง หรือการเรียนรู้แบบบูรณาการและผู้บริหารสำนักเรียนหรือโรงเรียนควรให้ความสำคัญในการอบรมวิธีการสอนหรือจัดให้มีพระนิเทศมาช่วยดูแลนิเทศการปฏิบัติงานด้านการจัดการเรียนการสอนแก่ครูผู้สอน, ๔ ด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่า ครูผู้สอนควรคำนึงถึงความสอดคล้องสัมพันธ์กับองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น เนื้อหา วัตถุประสงค์ เลือกสื่อที่น่าสนใจทันสมัย เหมาะกับวัยและกิจกรรมผู้เรียนและผู้บริหารสำนักเรียนควรมีการจัดสรรงบประมาณด้านสื่อการเรียนการสอนเพื่อสนับสนุนในการเรียนการสอน และ ๕ ด้านการวัดและประเมินผล พบว่าควรคำนึงถึงการวัดและประเมินผลตามสภาพจริงโดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย มีการวัดและประเมินทั้งด้านผู้เรียนและด้านผู้สอน และผู้บริหารควรให้ความสำคัญในการจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการประเมินตามสภาพจริงแก่ครูผู้สอนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

สิทธิพล เวียงธรรม ศึกษาเรื่อง “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม” พบว่า^{๗๙}

๑) ในด้านหลักสูตรนั้นไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน และสภาพท้องถิ่น สาเหตุเพราะมีเนื้อหากว้างเกินไป และภาษาที่ใช้เป็นภาษาวิชาการแบบโบราณจึงยากต่อการทำความเข้าใจ หลักสูตรการเรียนการสอนเน้นภาคทฤษฎีมากเกินไป สาเหตุเพราะโครงสร้างของหลักสูตรเน้นด้านทฤษฎีมากกว่าด้านปฏิบัติ การจัดประชุมวางแผนและวิเคราะห์การใช้หลักสูตรร่วมกันยังมิได้เกิดขึ้น สาเหตุเพราะการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ยังไม่เป็นเอกภาพ แต่ละสำนักเรียนหรือแต่ละโรงเรียนต่างดำเนินการตามความเข้าใจของตนเอง หรือทำตามบูรพาจารย์ถือปฏิบัติมา การนิเทศการใช้หลักสูตรยังไม่เพียงพอสาเหตุเพราะพระปริยัตินิเทศไม่ได้ทำหน้าที่อย่างเต็มที่ และโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมมีมีเอกสารเพียงพอสำหรับการค้นคว้า สาเหตุเพราะขาดงบประมาณในการจัดซื้อ

^{๗๙} สิทธิพล เวียงธรรม, ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม, *ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาสังคมศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๗)

๒) ในด้านการจัดทำแผนการสอน คณะสงฆ์ไม่ค่อยเข้าใจในการจัดทำแผนการสอนครูผู้สอนไม่สามารถสอนตามแผนที่กำหนดไว้ และส่วนใหญ่ใช้วิธีสอนแบบบรรยายและถาม – ตอบ สาเหตุเพราะ ไม่มีการจัดอบรมเกี่ยวกับการจัดทำแผนการสอน ครูผู้สอนเตรียมแผนการสอนแบบเดิมคือ แบบบรรยายและถาม – ตอบ โดยมีครูเป็นศูนย์กลาง

๓) ด้านการใช้สื่อการสอน คณะสงฆ์ไม่มีสื่อการสอนที่ทันสมัย สาเหตุเพราะขาดงบประมาณในการจัดซื้อ และครูผู้สอนไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการสร้างสื่อการสอนขึ้นมาใช้เอง

๔) ด้านการวัดผลประเมินผล ระบบการวัดผลประเมินผลในปัจจุบันไม่มีความเหมาะสม สาเหตุเพราะมุ่งเน้นวัดความรู้ภาคทฤษฎีมากเกินไปและไม่มีการวัดผลภาคปฏิบัติกระบวนการออกข้อสอบและลักษณะข้อสอบยังไม่เหมาะสม สาเหตุเพราะ การออกข้อสอบดำเนินการโดยส่วนกลาง ครูผู้สอนไม่มีโอกาสได้ร่วมออกข้อสอบ และข้อสอบเป็นอัตนัยทั้งสิ้น จึงไม่ครอบคลุมเนื้อหาของหลักสูตร การจัดให้มีการสอบธรรมสนามหลวงปีละครั้งยังไม่พอเพียงพอเพราะยังมีนักเรียนที่สอนไม่ผ่านอยู่มากทำให้ไม่มีโอกาสสอบแก้ตัวหรือสอบซ่อม และการทุจริตในการสอบมักเกิดขึ้นเสมอสาเหตุเพราะกรรมการควบคุมห้องสอบบางส่วนละเลยต่อการปฏิบัติตามระเบียบของการสอบ

พระมหามานิต สกลหล้า ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และแนวทางพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี” ผลการศึกษาพบว่า^{๑๐}

๑ สภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง

๒ ปัญหาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง

๓ การเปรียบเทียบสภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามตำแหน่งของผู้จัดการศึกษาโดยรวม ด้านงานงบประมาณ และด้านงานบุคคลแตกต่างกัน จำแนกตามประสบการณ์ของผู้จัดการศึกษาแตกต่างกันทุกด้าน และตามวุฒิการศึกษา แตกต่างกันในด้านงานวิชาการและด้านการบริหารงานทั่วไป

๔ การเปรียบเทียบปัญหาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามตำแหน่ง แตกต่างกันในทุกด้าน จำแนกตามประสบการณ์ แตกต่างกันในทุกด้าน และตามวุฒิการศึกษา ก็แตกต่างกันในทุกด้านเช่นกัน

^{๑๐} พระมหามานิต สกลหล้า, สภาพ ปัญหา และแนวทางพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (สาขาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๑),

๕ แนวทางพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมในจังหวัดชลบุรี เรียงจากมากไปหาน้อย ด้านงานวิชาการควรจัดฝึกอบรมครูให้มีความเข้าใจในการจัดหลักสูตรแผนกธรรม ด้านงานงบประมาณควรให้มีการจัดหางบประมาณจากแหล่งต่าง ๆ อย่างเพียงพอต่อการจัดการศึกษา ให้มีประสิทธิภาพ ด้านงานบุคคล ควรจัดวางตัวบุคลากรปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ไว้อย่างเหมาะสมและด้านงานบริหารทั่วไป ควรจัดให้มีแผนปฏิบัติงานประจำปีของโรงเรียนไว้อย่างเหมาะสมและชัดเจน

พระมหาวิเชียร ตุ่นแก้ว ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพและปัญหาการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จังหวัดกรุงเทพมหานคร” พบว่า การจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม มีค่าเฉลี่ยของระดับในการปฏิบัติการจัดการศึกษาในด้านงบประมาณ ด้านการจัดการเกี่ยวกับบุคคล ด้านการวางแผนและด้านการจัดการองค์การ ส่วนค่าเฉลี่ยของระดับปัญหาการจัดการศึกษาเรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยรายด้าน เป็น ด้านการจัดการองค์การ ด้านการจัดการเกี่ยวกับบุคคล ด้านการวางแผนและด้านงบประมาณ และสภาพปัญหาการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมโดยจำแนกตามตำแหน่งพบว่าผู้บริหารและครูมีความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพและปัญหาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมไม่แตกต่างกัน^{๔๑}

พระครูวิฑิตเจติยานุรักษ์ (เจริญ เรือนบุญโญ) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการศึกษาแผนกธรรมของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่ จังหวัดลำพูน” พบว่า ทั้งผู้บริหารและครูผู้สอนแผนกธรรมมีความเห็นว่าการจัดการศึกษาแผนกธรรมมีการดำเนินการในระดับปานกลาง ทั้งโดยรวมและแต่ละงาน โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อยคือ งานวิชาการ งานงบประมาณ งานบุคคล และงานบริหารทั่วไป สภาพการจัดการศึกษาแผนกธรรมของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่ จังหวัดลำพูน คือ ไม่มีการสอนที่เป็นระบบ การเรียนการสอนไม่สม่ำเสมอ สำนักงานพระพุทธศาสนายังให้การสนับสนุนงบประมาณการศึกษาพระปริยัติธรรมน้อย บุคลากรขาดความรู้ความเข้าใจในหลักการบริหาร แนวทางในการพัฒนาคือจัดให้มีการอบรมหลักสูตรเพื่อให้มีหลักสูตรเป็นไปตามสภาพการณ์ปัจจุบัน ควรสนับสนุนงบประมาณตามความเหมาะสมแก่การศึกษา ควรมีการอบรมพัฒนาครูผู้สอนเพื่อให้มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ทันสมัย ควรมีการอบรมสัมมนาผู้บริหารเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจหลักการบริหารการศึกษา^{๔๒}

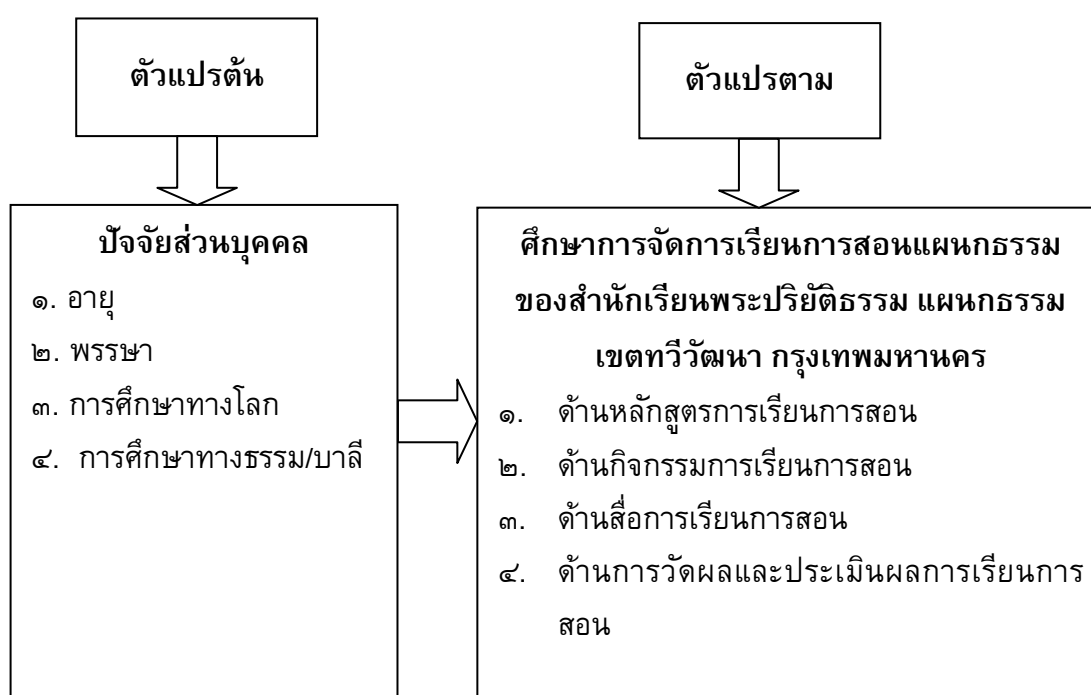
^{๔๑} พระมหาวิเชียร ตุ่นแก้ว, สภาพและปัญหาการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดกรุงเทพมหานคร, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาการบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร, ๒๕๔๘).

^{๔๒} พระครูวิฑิตเจติยานุรักษ์ (เจริญ เรือนบุญโญ), การจัดการศึกษาแผนกธรรมของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่ จังหวัดลำพูน, วิทยานิพนธ์ปริญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๔๙),

จากการศึกษาเอกสารและผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว สรุปได้ว่าการจัดการศึกษาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมต้องมีการปรับปรุงและมีการแก้ไขพร้อมกับการพัฒนาการในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะในกระบวนการจัดการศึกษาซึ่งประกอบด้วย การวางแผน, การจัดองค์การ, การจัดสรรงบประมาณ ฯลฯ ซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นต่อการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมต่อไป

๒.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ศึกษาการจัดการเรียนการสอนแผนกธรรมของสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานครผู้วิจัยได้กำหนดตัวแปร เป็น ๒ ตัวแปร ดังตารางแผนภูมิที่ ๒.๙

แผนภูมิที่ ๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย